

ISSN 0976-061X

International Refereed Journal

Volume - I

April, 2018

Special Issue - 21

RNI REGN NO. MAHENG/2006/22743

**The Research Journal
of Social Science
Jalgaon**

Institute of Social Science Research
and Development, Jalgaon 425 002
(India)

www.issrdjalgaon.co.in

Organizing Committee

CHIEF PATRON

Mr. Nandkumar G. Bendale
(President, K.C.E. Society, Jalgaon)

CONVENER

Dr. Ashok Rane
(Principal)

ORGANIZING COMMITTEE

Prof. Ramlal C. Shingane
Dr. Ranjana R. Sonwane
Dr. Shailaja D. Bhangale
Prof. Kunda V. Baviskar
Dr. Jayashri B. Patil
Dr. Vandana S. Chaudhari
Dr. Sunita D. Dhake
Prof. Swati V. Chavan
Prof. Pravin D. Kolhe
Prof. Pankaj R. Patil
Prof. Anjali R. Bannapure

ORGANIZING SECRETARY

Prof. Nilesh D. Joshi
(Head of Dept., Physical Education)

Jt. ORGANIZING SECRETARY

Prof. Ketan P. Chaudhari

The Statement and views expressed in the articles are as per author and do not necessary reflect those of editor or The Institute of social Science Research and Development, Jalgaon.

Printed In : 1 April, 2018 **Printed By -** Dr. Shailaja Dongar, Bhangle, Institute of Social Science Research and development Jalgaon, 63/35, Vidyut Colony, Jalgaon-425002 (India)

Hon. Presidents Message...

Khandesh College Education Society, Jalgaon has been established in 1944 by the educational, social and eminent personalities of the society in this city. The K.C.E. Society is the pioneer academic and social organization in the field of Education, Research and Training in various disciplines. i.e., Science, Commerce, Humanities, Tr. Education, Law, Management, Research, Engineering, Technology School Education, Fine Arts and Physical Education and Sports, etc. The Colleges in the field of Higher education have been reaccredited by NAAC and awarded A grade. M. J. College is honored College with Excellence by UGC. The large number of students educated from various academic branches of K.C.E. society has been achieved top positions in the field of Education, Medical Services, Engineering, Industry, Business and National Leaders to the society for National and International Development. The College of Education and Physical Education has been

organized the National Seminar on Multicultural Research in Teacher Education and Physical Education. I assure you that this National seminar will provide the suitable platform to discuss on the various issues in Multicultural Research and will guide to conduct the quality research project in the this Area to all the participants.. The Principal and his academic team and office bearers of this college will create the conducive environment for the success of this National Seminar. I Congratulate to all and wish you all the best for this special Issue of Journal of Social Sciences of this National Seminar.

Mr. Nandkumar G. Bendale

***

Message From The Principal ...

Our College of Education and Physical Education has been organized the National Seminar on Multicultural Research in Teacher Education and Physical Education. I assure you that this National seminar will provide the suitable platform to discuss on the various issues in Multicultural Research and will help to conduct the quality research project on current issues in the this Area to all the participants.. My academic staff and office bearers of this college will do their best to create the suitable environment for the great success of this National Seminar. This National seminar has been opened various aspects in the field of Multicultural Research for all academicians and research scholars.

This college has been reaccruited and awarded A Grade by NAAC. This college is also honored As College of Teacher Education (CTE) by MHRD, Govt. of India. The college is recognized study center for B.Ed., M.A. Education, and Diploma in School Management in Distance mode of Education by Yashwantrao Chavan Maharashtra Open University, Nashik. The college is also recognized as study center

for B.Ed. in distance mode by Indira Gandhi National Open University, New Delhi.

The college is permanently affiliated to North Maharashtra University, Jalgaon and conduct B.Ed. Aided, and Unaided, M.Ed. B.P.Ed. and M.P.Ed. programs recognized by NCTE. The College is also recognized under 2(f) and 12 (B) by UGC, New Delhi.

The college have quality based facilities for students and teachers in the field of Library, ICT lab, Indoor and outdoor games and Sports, boys and girls hostels, Yoga and Naturopathy Center, Music, Dance and Fine Arts, etc. in campus.

I assure you that this National Seminar will help you to conduct the research in the field of Multicultural Research in Teacher Education and Physical Education. I also thank to Dr. Shailaja Bhangale the Editor of The Journal of Social Science for publishing the special Issue.

Dr. Ashok R. Rane

*Message from the
Organizing Secretary...*

The very objective in organizing of the national level seminar on the topic “Multicultural Research in Education and Physical Education for National Development of India” is to gather the intellectuals and get to some national conclusion in reach faculty.

During the last seminar we discussed some issues related to “Interdisciplinary Research in Education and Physical Education”. Today I feel graceful to organizing this national seminar on “Multicultural Research in Education and Physical Education for National Development of India” is the second step towards contributing and adding one more step towards the aim of our

country.

I assure you that this National Seminar will help you to conduct the research in the field of Multicultural Research in Teacher Education and Physical Education. I also thank to Dr. Shailaja Bhangale the Editor of The Journal of Social Science for publishing the special Issue.

Nothing is complete in itself it is part and parcel of the whole hence, We are aiming towards organizing International Conference in this regard in near future, which may be one more valuable contribution towards our destined goal of qualitative research.

Mr. Nilesh D. Joshi

***

Index

01	Multicultural Research In Education And Physical Education For National Development Of India - Dr. Ashok R. Rane	10
02	A Comperative Study Of Emotional Intelligence Of Junior And Senior Kabaddi Players - Prof Anjali R. Bannapure, Dr. Narayan Khadke	16
03	Multicultural Education In India: A Study - Dr. Patil Indira S., Mr. Ingale Atulkumar S.	19
04	A Comparative Study Of Use Of Body Language By Teacher Trainees And Inservice Teachers. - Dr. Indumati T. Bharambe, Mr. Ishwar N. Songare	25
05	The Multiculturalism And Multiculture Education In India - Dr. Jayashri B. Patil	29
06	Census Of India According To Aspect Of Indian Culture - Dr. Indumati T. Bharambe, Mr. Ketan P. Chaudhari	34
07	Proprioceptive Exercises Workout: New Dimension Of Sports Training - Dr. Makarand S. Joshi, Mr. Nilesh D. Joshi	40
08	India's Participation in the Modern Olympic Games, Success and Theory (From 1896 To 2016) - Nitin Jangam	44
09	Reflection of Multicultural education in the current B.Ed. Curricula of North Maharashtra University, Jalgaon - Dr. Dhande Pingala Hemchandra	50
10	“Comparative Study Of Physical Fitness Among Cricket And Kho-kho Players” - Prof. Pravin D. Kolhe	57
11	Teacher And Multicultural Education - Prof. Dr. Ranjana Rajesh Sonawane	62
12	Intercultural Education For Social Cohesion In Indian Context - Dr. Shailaja Dongar Bhangale	66
13	Multicultural Education	75

14	- Assist. Prof. Dr. Sunita D. Dhake. Multicultural Teacher Education.	80
15	- Prof. Dr. Swati Vasantrao Chavan. Multiculturalism In India: Significance Of Humanity to National Integration	86
16	- Prof. Smt. Tayade Swati Laxman Multiculturalism of Indian Origin Form of Physical Activities	91
17	- Dr. Tarak Lakhanchandra Das Effect Of Selected Yogic Exercises On Hockey Players Aged 16 To 18 Years	94
18	- Dr. Chand Khan Safdar Khan, Effects Of Modernization On Physical Fitness	104
19	- Dr. P. R. Chaudhari The Need For Multicultural Infusion Of Teacher Education.	107
20	- Prof. Baviskar Kunda Vitthal Social Media And Indian Society	110
21	- Mr. Ketan Popat Chaudhari, Mr. Ramlal Shingane जळगाव जिल्ह्यातील डी.टी.एड च्या छात्राध्यापकांमध्ये जलसाक्षरतेबाबत असलेल्या जाणीव जागृतीचा अभ्यास. - डॉ. इंदुमती भारंबे, प्रा. अनिल झोपे	114
22	बहुसांस्कृतिक समाजातील युवकांची भूमिका: एक अभ्यास - प्रा. दिपक प्रभाकर बाविस्कर	121
23	बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता: एक अभ्यास - डॉ. पुरुषोत्तम ओंकार चौधरी	126
24	शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव : एक अभ्यास - डॉ. तुषार मधुकर माळी	133
25	बहुसांस्कृतिक समाज आणि शिक्षकांची भूमिका : एक अभ्यास	139

	- प्रा. गजानन मुरलीधर खेकाडे	
२६	बहुसांस्कृतिक समाजातील समायोजन क्षमताचा तुलनात्मक अभ्यास	144
	- मनिषा नानाजी सावंत,	
२७	बहुसांस्कृतिक शिक्षणासंदर्भात उच्च शिक्षणातील अखिल भारतीय सर्वेक्षणांचा वर्णनात्मक व तुलनात्मक अभ्यास	148
	- श्री. रणजित अमृत पारधे	
२८	दुहेरी बुध्दीबळ खेळाच्या स्पर्धेच्या समस्या व उपाय योजना	154
	- तेजस तायडे	
२९	“संस्कृती आणि भारतीय सांस्कृतिक एकात्मता”	157
	- डॉ. वंदना सतिश चौधरी	
३०	बहुसांस्कृतिक समाजासाठी उच्च शिक्षणाची भूमिका : एक अभ्यास	162
	- प्रा. विजेंद्र श्रीकृष्ण पुराणिक	
३१	आदिवासी पावरा समाज	167
	- श्री. सुनिल न्हान्नु दाभाडे	
३२	जीवन कौशल्य संशोधनाची उपयोगीता एक अभ्यास	169
	- प्रा. डॉ.कविता साळुंके, कु. ज्योती लष्करी	
३३	आदिवासी पारधी समाज संस्कृती	181
	- श्री. विजय रमण चव्हाण	
३४	शरीराच्या वजनावर व्यायाम व आहाराचा होणारा परिणाम	185
	- डॉ. माणिक राठोड, संतोष बडगुजर	
३५	माध्यमिक स्तरातील खेळाडू मुली व इतर मुलींच्या शैक्षणिक कार्यमानाचा तुलनात्मक अभ्यास	190
	- सावन महाजन, निलेश जोशी	
36	Multi Cultural Aspects Of Geography	193
	- Dr. B. S, Patil	

**MULTICULTURAL RESEARCH IN EDUCATION AND PHYSICAL
EDUCATION FOR NATIONAL DEVELOPMENT OF INDIA**

Dr. Ashok R. Rane

Principal,

KCES's College of Education and Physical Education, Jalgaon

Topic-

A study of two year B.Ed Internship Programme conducted in Marathi and English Medium Schools in view of Multicultural Education.

Introduction :

The College of Education, in collaboration with our practicing schools, provides multiple, substantial, and varied experiences in schools so that Interns have a strong foundation for understanding learning theories and educational practices that enhance all students' learning. We also encourage you to become part of the campus by participating in all daily school activities. The Internship experience at the school is tailored according to the grade level that you teach. The Internship typically takes place in the STD 5th to 12th. The school setting is completed during the first year of the programme. All the students are assigned campus placements according to the availability of

Cooperating Teachers in each school. The students have the opportunity to select the school to complete the school based experience.

As an Intern, all students and teacher educators are expected to participate in all of the activities of the Cooperating Teacher. This includes but is not limited to professional development but also relates parent/teacher conference. During Internship days, students are expected to arrive and depart the campus according to following the schedule as school.

Internship program in Teacher Education is of great significance because it ensures the professional preparation of prospective teachers. It provides them a practical opportunity to develop true understanding of the teaching profession and future prospects of working conditions in that profession. This study looks at issues and challenges that the prospective teachers experience during

internship program. The study also deals with the perception and experience of the principals of cooperative schools involved in the internship program. Research approach for this study was both quantitative and qualitative. Population consisted of all student-teachers of B.Ed at Faculty of Education and principals of cooperative schools where students go for internship program. The 80 student-teachers and 05 principals of collaborative schools were selected as sample. Data was collected through three-point likert scale and in-depth interviews. The findings show that student-teachers view internship program as a real opportunity to refine and improve their teaching skills in actual school setting. The results of the in-depth interviews with the principals reveal that internship program is of crucial importance and it has positive impact on the performance of student-teachers.

There are following phase work for Internship programme as per university curriculum.

- i. Workshop for Principals and co-ordinators of Internship in B.Ed. Colleges.
- ii. Orientation programme for

Teacher Educators in B.Ed. Colleges.

- iii. Orientation programme for student teachers in B.Ed. Colleges.
- iv. Orientation programme for head masters and supervisors of schools.
- v. Administrative Information for Education Officers, and B.E.O.
- vi. Administrative Information for college office, library and laboratories.
- vii. Midterm monitoring by the principal.
- viii. Conducting Action Research.
- ix. Preparation of Internship report and Action Research Report.
- x. Evaluation work.

Title of Research: A study of two year B.Ed Internship Programme conducted in Marathi and English Medium Schools. This study is related with the school based experience, teaching skills, parenting, administrative abilities, Curricular and co-curricular activities are considered in this research.

Operational Definitions:

- i. Internship: Internship is defined as 15 weeks conduction curricular an co-curricular school based activities in assigned

secondary schools.

ii. B.Ed.: Two year teacher education programme conducted by the college as per the guidelines given in curriculum of the university.

iii. Marathi Medium School: The Govt. recognised secondary schools for conducting internship programmes approved by Education Officer.

iv. English Medium School: The Govt. recognised secondary schools for conducting internship programmes approved by Education Officer.

Objectives:

i. To study the various aspects of internship programme for B.Ed. students.

ii. To study the basic teaching skills of B.Ed. students for joining the Internship programme.

iii. To study the acquired teaching skills of B.Ed. students after completion of the Internship programme.

iv. To compare the teaching performance between male and female B.Ed. student teachers.

Null Hypothesis:

There is no significance difference between the teaching skills before internship and after internship of B.Ed. students .

Scope and Limitations:

The research work is related with student teachers assigned for internship in secondary schools for 15 weeks duration as per following work .

i. Workshop for Principals and co-ordinators of Internship in B.Ed. Colleges.

ii. Orientation programme for Teacher Educators in B.Ed. Colleges.

iii. Orientation programme for student teachers in B.Ed. Colleges.

iv. Orientation programme for head masters and supervisors of schools.

v. Administrative Information for Education Officers, and B.E.O.

vi. Administrative Information for college office, library and laboratories.

vii. Midterm monitoring by the principal.

viii. Conducting Action Research.

ix. Preparation of Internship report and Action Research Report.

x. Evaluation work.

This study is delimited with B.Ed students who are not assigned for internship. This study does not consider the result of the students in schools.

Need and significance of

Research:

An internship is a unique educational program that aims to integrate study with planned and performance related experience. It is usually designed for the benefits of young unemployed graduates and post graduates all over the world who have completed fourteen to sixteen years of education. The major purpose of the Internship program is to develop and strengthen student's skills and to prepare them for the profession. Many Internship Programs aims to provide financial support to fresh candidates and also to keep them engaged and interested in acquiring further knowledge related to the profession they want to join in future. The Internship program is beneficial for both fresh candidates and government organizations. It provides an opportunity to the fresh candidates to experience working conditions and requirement of today's professional business environment. Hence, it can be said that it provides the student with a greater understanding of professional demands and qualification. It permits them to understand the connection

between theory and practice, thus it enhance the student's knowledge of his potential to reach the goals set for various professions. Therefore, the internship program is of great significance because it ensures the professional preparation of students in various ways such as understanding of the target profession and future prospects of working conditions in that profession.

Internship programme for 15 weeks is introduced in B.Ed. two year programme as per NCTE regulation 2014 from the year 2016-17. The aim of NCTE and University is that the student teacher should be involved in school practices and acquired teaching skills to upgrade the professional development of teacher. This was new activity conducted by the college with practicing schools for long period, so I decided to conduct the research work in this field in the context of Internship programme.

In this regard National Education Policy (NEP), 2009 state that: "Approaches shall be found to provide students with a window to the world of work. This could involve short assignments with the local enterprises and

institutions or “job shadowing” approaches to familiarize students with the work environment”.(NEP, 2009) Teacher education is one of the important branches of education because the development of our future generation depends on the quality of teachers. But in spite of many efforts at governmental level it remains a neglected sector. According to National Education Policy (NEP, 2009). “Reforms is required in all areas: pre-service training and standardization, of qualifications; teacher remuneration, carrier progression and status; and governance and management of the teaching work force”. (NEP, 2009).

Literature to Review :

i. Internship Program in Education: Effectiveness, Problems and Prospects Dr. Saleha Parveen Associate Professor, Department of Curriculum & Special Education, Faculty of Education, University of Sindh, Sindh, Pakistan,

International Journal of Learning & Development ISSN 2164-4063 2012, Vol. 2, No. 1 , www.macrothink.org/ijld

ii. Teacher Education ,

Internship Handbook2011-12 academic year, College of Education, Dr. Josefina Tinajero, Dean, Dr. Judith Munter& others. The University of Texas at El Paso College of Education, ARC Center –747-5571

Research Methodology: The research work is carried out using descriptive research method. The researcher conducted the survey before and after internship programme conducted in Marathi and English medium schools.

Population and Sample: The population for the research is 1550 students teachers of B.Ed. II year who are assigned internship programme in the area North Maharashtra University , Jalgaon during the year 2016-17. The researchers have selected 90 student teachers from the college with applying simple random sampling technique.

Research Tool: Researcher used self developed rating scale for internship programme. The scale is based eight components. The components are as follow.

Statistical Analysis: The central tendency and t test are applied for the analysis and interpretation of data.

Total Students	Df	Mean	Std.dev.	level of Significance	Table value of t	Received t value	Result
90	89	103.53	6.86	0.05	1.98	4.84	Accepted.
		110.60	6.18				

Conclusion: Table t value is 1.98 and received t value is 4.84, t value is greater than table t value, hence there is significance difference between the teaching skills before internship and after internship of B.Ed. students. The teaching skills are more improved during Internship programme. The Internship programme is more effective for teacher training programme.

References:

- International Journal of Learning & Development ISSN

2164-4063 2012, Vol. 2, No. 1 , www.macrothink.org/ijld.

- **Teacher Education , Internship Handbook 2011-12 academic year**, College of Education, Dr. Josefina Tinajero, Dean, Dr. Judith Munter & others. The University of Texas at El Paso College of Education, ARC Center – 747-5571
- **B.Ed Curriculum, North Maharashtra University, Jalgaon wef. 2015-16**
- **Internship workshop proceeding, NMU, 2016**

***

**A COMPERATIVE STUDY OF EMOTIONAL INTELLIGENCE
OF JUNIOR AND SENIOR KABADDI PLAYERS**

Prof Anjali R.Bannapure
K.C.E.S.'s.B.ED.B.P.ED.
College, Jalgaon.

Dr. Narayan Khadke
Research Guide,
North Maharashtra University, Jalgaon

ABSTRACT:

The purpose of the study was to compare the emotional intelligence between Junior and senior kabaddi players. The study was administrated on to junior kabaddi players in the age group of 18 to 21 and senior kabaddi players age group of 22 to 25 for the present study. 200 kabddi players were selected from include in Jagaon district .kabaddi Association Jalgaon in the age group of 18 to 25 junior age range 18 to 21 senior age range 22to25 emotional intelligence scale developed by Anukool Hyde and pethe was applied to collect the data. t-test was applied to find out the mean difference between junior and senior kabaddi players. The result indicates that there is a higher level of emotional intelligence among the Junior and senior kabaddi players.

INTRODUCTION:

Sport psychology is the scientific study of athletes and their behaviours in the context of sports and the practical

application of that knowledge. Sports psychology deals with the increase of performance by the management of emotional and the mininizationof psychological effects of injury and poor performance.

Emotional intelligence means sentimental capacity of mind it is the ability to identify assas and control the emotions of oneself of other and of groups that are emotional intelligence involves our ability to understand express and control our emotional. According to kaus (1996), now you feel is now you will play. The influential effect of emotions on athletic performance has drawn the attention of state level .many researcher who have tried to find procedures to control and regulage emotions(Lane et.al. 2010) research conducted on emotional intelligences and athletic performances illustrates for inhance, the emotional intelligence capacities have direct effect oneself regulation and mind set. For example,

emotionally intelligent people can get themselves in to the appropriate emotional states for demands of the situation. if the situation requires high arousal ,as in the case of athletes in our study. Emotionally intelligent people are good at getting themselves psyched up.equally, if the situation requires calmness, emotionally intelligent people are good at relax in themselves.

Statement of the Problem:

A comparative study of emotional intelligence in junior and senior kabaddi players.

Objective:

To make comparison emotional intelligence between junior and senior kabaddi players.

Hypothesis:

There is no significant difference between emotional intelligence of junior and senior kabaddi players.

Method:

Sample:

For the present study 200 kabaddi players were selected from included in Jalgaon district kabaddi association Jalgaon.

A sample of 200 male kabaddi players were randomly selected from Jalgaon city who have participated at least district and state level kabaddi sports

events.

Tools:

For this study the following tools were used emotional intelligence scale by Anukool Hyde and pethe.This scale were used measuring emotional intelligence. This test is developed and standardized by Hyde and Pethe.34 items are rated on a five points scale the subjects required to respond to each item should be scored. 5 for strongly agree,4 for agree,3 for neutral,2 for disagree,1 for strongly disagree.

Procedure:

For the study data collection of 200(boys) were randomly selected from Jalgaon city. age ranged 18 to 25 kabaddi players in this study two group one is junior kabaddi players age range 18 to 21 other group is senior kabddi players age ranged 22 to 25.

The test are administrated in classroom situation at the college level care was taken to see where the subject have understood the instruction given to them the scoring of the test is done as per manual this is well test having high reliability and validity coefficients.

Table of Junior and Senior kabddi players

	Gender	Mean	S.D.	S.E.	No.	df	t
1.	Senior kabddi players	71.09	3.48	0.35	100	198	8.19
2.	Junior kabddi players	66.41	4.53	0.45	100		

Result and discussion:

The reading of the above table indicates that there is the mean score of the emotional intellenges in the senior kabaddi players which is 71.09 and is greater than the mean score of emotional intelligence in the junior players which is 66.41. The result related the hypothesis have been recorded mean of emotional intelligence score of kabddi player mean is 71.09 and seniors that the junior kabddi players 66.41 The difference between the two mean highly significant ($t=8.19$, $df=198$ < $0-01$) it is clear the senior kabddi players and junior kabddi players differ, significantly from each other from the mean scores and graph it was found the seniors kabddi players significantly high emotional intelligence junior kabddi players.

Conclusion:

It was found from the findings of the study that higher the level of participation is higher in emotional intelligence. It was concluded that senior kabddi players were more emotionally intelligent in comparison of junior level kabddi players.

References:

1. T.Thanemozhi(2005), emotional intelligence men and women volleyball players physical education volume:5 Issue September Indian journal of Applied research ISSN2249-555x
2. Hyde at.(2002) Emotional Intelligence scale, Lueknow Vedant publication
3. Goleman, D. (1995), Emotional Intelligence new York, Bantam Books
4. www.wikipedia.ac.in

MULTICULTURAL EDUCATION IN INDIA: A STUDY

Guide

Dr. Patil Indira S.

M.A. (Eng.), M. Phil. Ph.D.
Dept. of English, JDMVPS'
College of Arts, Sci.,
and Comm. Jalgaon.

Research Scholar

Mr. Ingale Atulkumar S.

M.A. (Eng.), M.Ed., M. Phil.,
(Eng), D.S.M. Ph.D. (Eng. App.)
Asst. Teacher, Dept. of English,
Swami Vivekanand Jr. College
(M. J. College), Jalgaon.

ABSTRACT:

Multiculturalism is prodigy of multiple groups of cultures existing within one society largely due to the arrival of immigrant communities. It is an indisputable fact in today's life. As far as India is concerned, multiculturalism is not a new reality, unlike many other countries in the world. This concept is very much familiar to Indian society. Multiculturalism is a situation in which all the cultural, racial groups in a society have rights and opportunities and none is ignored or regarded as unimportant. The present research paper is an attempt to study multiculturalism in education in India, scope, dimensions and benefits.

KEY WORDS: Multiculturalism, Immigrant, Racial Groups, Unimportant.

INTRODUCTION:

Multiculturalism as a term used in three distinct senses:1)

as a description of state of cultural diversity in a society,2) as an ideology aimed at legitimizing the incorporation of ethnic diversity in the general structure of society 3) as a public policy designed to create national unity in ethnic diversity. In Indian history, traditions, customs, constitutions even in the political arrangements, we can see the great concern for multiculturalism. The Indian constitution can be said to be a multicultural document in the sense of providing for political and institutional measures for the recognitions and accommodation of country's diversity. India is a vast multi-ethnic country in terms of religion, language, tradition custom, caste and tribe. India is the second most populace country in the world after China. India's diversity is proverbial as it has been formed over many thousands years as a

immigrations of Dutch, Portuguese, English, Pathans, French who brought their own cultures and traditions in our motherland. Though India is predominantly inhabited by Hindus more than 82%, we can see the other religions also like Muslims, Sikhs, Jains, Buddhists, Parsi, Christians. This diversity is prominently seen in the linguistic sphere also. It is a home of some hundreds of languages and dialects. Out of these 18 languages have been recognized as the official languages and included in the 8th schedule of Indian Constitution.

A new millennium sees the dramatic changes that influence mankind's life sustaining activity. Globalization and new technologies, new economic systems and multicultural environment present a challenge to the nation and personality. These approaches are the scientific response to the cultural diversity in the contemporary society and lay the foundation for the principles of students' attainment in the multicultural society. Multiculturalism including religion, language and dialect customs can be seen prominently in the education

sector also. Multicultural education is an approach to teaching and learning that is based on democratic values that affirm cultural pluralism within culturally diverse societies in an interdependent world. The global perspective is that micro cultures can retain many of their traditions such as language, religion, and social customs while adopting many of the aspects of the predominant Anglo-Western culture. The global perspective of multicultural education recognizes cultural pluralism as an ideal and healthy state in any productive society and promotes equity and respect among the existing cultural groups. This principle allows the global perspective of multicultural education to extend beyond equity pedagogy as the only way to counteract problems that have been created by the assimilation perspective. With the rapidly increasing interconnections among all nations, particularly now, as we face global issues related to the ecosystem, nuclear weapons, terrorism, human rights, and scarce national resources, institutions of higher education need to embrace the global perspective of multicultural education if we

are going to remain models of democratic societies in a pluralistic world and stay academically competitive in relation to the rest of the world.

Multicultural education is a philosophical concept built on the ideals of freedom, justice, equality, equity and human dignity as acknowledged in various documents. It recognizes the role school can play in developing the attitudes and values necessary for a democratic society. It values cultural differences and affirms the pluralism that students, their communities and teachers reflect. It challenges all form of discriminations in schools, society through the promotion of democratic principles of social justice. Multicultural education is a process that permeates all aspects of school practices, policies and organization as a means to ensure the height level of academic excellence for all the students. It helps students to develop positive self concept by providing knowledge about the histories, cultures and contributions of diverse groups. It prepares all students to work actively towards structural equality in organizations and institutions by providing the

knowledge dispositions and skills for the redistributions of power and income among diverse groups. Thus school curriculum must directly address issues of racism, sexism, classism, linguism, ageism, heterosexism, religious intolerance and xenophobia.

SCOPE OF MULTICULTURAL EDUCATION:

Sleeter delineates five approaches of multicultural education.

- 1) Advocates of the teaching culturally different approach attempt to raise the academic achievement of students through culturally relevant instructions.
- 2) In the Human relation approach students are taught about commonalities of all people through understanding their social and cultural differences but not their differences in institutional and economic power.
- 3) Single group study approach is about the histories and contemporary issues of oppression of different people, women, low socio-economic group.
- 4) The Multicultural Education Approach promotes the transformation of the educational

process to reflect the ideals of democracy in a pluralistic society.

5) Educators who use the social reconstructionist approach to multicultural education go a step further to teach students about oppression and discrimination.

DIMENSIONS OF MULTICULTURAL EDUCATION:

There are five dimensions of multicultural education. Those can be discussed as follows.

1) CONTENT INTEGRATION:

With content integration, language arts and social studies teachers can do more than the physics teacher. Now, it's true that the physics teacher can show bulletin boards of famous women who were physicists, or minority physicists, or people of color who were physicists, but that isn't really what multicultural education is about.

2) KNOWLEDGE CONSTRUCTION:

The knowledge construction process moves to a different level because here teachers help students to understand, investigate, and determine the implicit cultural assumptions and frames of reference and

perspectives of the discipline they're teaching.

3) EQUITY PEDAGOGY:

The teachers change their methods to enable kids from diverse racial groups and both genders to achieve.

4) PREJUDICE REDUCTION:

Notice that by the time we get to equity pedagogy and prejudice reduction, all teachers can be involved. Because all teachers whether you teach math or physics or social studies should work to reduce prejudice in the classroom. And research indicates that adolescent prejudice is very real, and that kids come to school with prejudices toward different groups. That's something that I think all teachers should be sensitive to. And all educators should use methods to help kids develop more positive racial attitudes.

5) EMPOWERING SCHOOL CULTURE AND SOCIAL STRUCTURE:

It is not just about individual classrooms, but at the total school culture to see how to make it more equitable. For example, grouping and labeling practices, disproportionality in achievement, who participates in

sports, in the interaction of the school staff. Now what does the school staff look like racially? We can talk about equity all we want to, but we must ask, who are the teachers? Who are the leaders? Are they diverse? In other words, we have to walk the talk.

**BENEFITS OF
MULTICULTURAL
EDUCATION:**

Multicultural education has its own benefits. Which can be discussed as follows.

1. Multicultural education increases productivity because a variety of mental resources are available for completing the same tasks and it promotes cognitive and moral growth among all people.
2. Multicultural education increases creative problem-solving skills through the different perspectives applied to same problems to reach solutions.
3. Multicultural education increases positive relationships through achievement of common goals, respect, appreciation, and commitment to equality among the intellectuals at institutions of higher education.
4. Multicultural education decreases stereotyping and

prejudice through direct contact and interactions among diverse individuals.

5. Multicultural education renews vitality of society through the richness of the different cultures of its members and fosters development of a broader and more sophisticated view of the world.

CONCLUSION:

Multicultural education is a very important and necessary concept. Teachers need to understand multiculturalism in order to provide equal education for all students. The literature reviewed here suggests that many teachers feel they need more training in multicultural education because of the diversity of their classrooms. However, they seem to be uncertain about the specific values of multicultural education and are not sure how to implement the principles of multicultural education effectively. Well developed multicultural training is essential for pre-service teachers' awareness, preparedness, and attitudes regarding multicultural education and the students they will effectively teach. Therefore, it is necessary to intentionally plan and support this process so

that teachers are prepared both personally and professionally to work with students from cultural and racial backgrounds different from their own. Such training will provide teachers models to think about and discuss regarding cultural diversity. By having skills and knowledge in multicultural pedagogy, new teachers will be empowered to work towards creating structures and social arrangements in school environments that promote equality in school and out.

REFERENCES:

- American Association for the Advancement of Science. (1989). *Science for all Americans*. New York: Oxford University Press.
- Banks, J.A. (1987). *Teaching strategies for ethnic studies* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon,

Inc.

- Banks, J.A., Banks, C., & McGee, A. (1993). *Multicultural education: Issues and perspectives*(2nd ed.). Boston: Allyn and Bacon: A Division of Simon and Schuster, Inc.
- Banks, J.A.(1988). Approaches to multicultural curriculum reform. *Multicultural Leaders*, 1,17–19.
- Banks, J. A. (1989). Approaches to multicultural curriculum. *Trotter Review*, 3(3), 5–33.
- Banks, J. A. (1992). African American scholarship and the evolution of multicultural education. *Journal of Negro Education*, 61(3), 173–194.
- Banks, J.A. (1994). *Multiethnic education: Theory and practice* (3rd ed.). Boston: Allyn & Bacon.

**A COMPARATIVE STUDY OF USE OF BODY LANGUAGE
BY TEACHER TRAINEES AND INSERVICE TEACHERS.**

Dr. Indumati T. Bharambe

Professor, Dept. of
Education, Kavi Kulguru
Kalidas Sanskrit
University, Ramtek

Mr. Ishwar Narayan Songare

Assistant Professor,
Iqra College of Education,
Jalgaon

Abstract:

This study based on the use of body language by the teacher trainees and inservice teachers while teaching in the classroom. The objective of the study was to compare the use of body language between the teacher trainees and inservice teachers in school. For the present study, the 13 teacher trainees from Iqra B.Ed. college and 13 inservice teachers from Anglo Urdu high school Jalgaon purposively selected by the researcher. The self constructed observation scale was used to collect the data. The collected data was analyzed with the help of 't' test. The findings revealed that inservice teachers used body language very effectively while teaching than teacher trainees. This study suggests that there is need of guidance to the teacher trainees about body language and its use in the classroom teaching.

Introduction:

Body language is a type of non-verbal communication in which physical behavior, as opposed to words, are used to express or convey information. Such behavior includes facial expressions, body posture, gestures, eye movement, touch and the use of space. Body language exists in both animals and humans, but this research focuses on use of body language by teacher trainees and inservice teachers.

The difference between the words people speak and our understanding of what they are saying comes from non-verbal communication, otherwise known as "body language." There are sometimes subtle – and sometimes not so subtle – movements, gestures, facial expressions and even shifts in our whole bodies that indicate something is going on. The way we talk, walk, sit and stand all say

something about us, and whatever is happening on the inside can be reflected on the outside.

In teaching learning process body language plays very important role. The teacher should have proper skill of using body language. Because it helps them in teaching process, presentation, interview etc. there are some researches which are related to the this topic but rthis research is different because in this research the researcher used observation scale and impact and use of body language was checked in actual classroom environment that is why this research purely focused on the use and effectiveness of body language in classroom teaching learning process by teacher trainees and inservice teachers. Inservice teachers had more experience than teacher trainees and it was revealed through this research.

Statement of research:

The problems are stated in the form of questions.

1. Do teacher trainees use body language while teaching?
2. Do inservice teachers use body language while teaching?
3. Whose use of body

language is effective and proper while teaching?

Objectives:

1. To study the use of body language by teacher trainees in classroom teaching.
2. To study the use of body language by inservice teachers in classroom teaching.
3. To compare the use of body language between the teacher trainees and inservice teachers.

Hypothesis:

1. There is no significant difference between the mean score of use of body language by teacher trainees and mean score of use of body language by inservice teachers.

Research Method:

The researcher used survey method descriptive research to collect the data.

Sample:

The sample comprises 13 teacher trainees from iqra B.Ed. college Jalgaon and 13 inservice teachers from Anglo Urdu High school Jalgaon. So the sample comprises 26.

Tools:

The researchers used self made observational scale as a tool to collect data about the use of body language by the teacher trainees and inservice teachers.

The components in body language observation scale are the purposeful movements of teacher while teaching, facial expressions, change in speech pattern, simplicity in language, body posture, eye contact. The test comprises 20 marks. Maximum marks are 20 and minimum is 0.

Analysis and Interpretations:

Analysis of the collected data is as follows;

1. There is no significant difference between the mean score of use of body language by teacher trainees and mean score of use of body language by inservice teachers.

Table shows the statistical information of use of body language by teacher trainees and mean score of use of body language by inservice teachers.

	Sample	Size	Mean	S.D	't' value
Teacher trainees	13	12.38	1.58		2.35
Inservice teachers	13	17.15	1.34		

The calculated 't' value is. 2.35. At 0.05 level of significance table 't' value is 1.71. The calculated 't' value is greater than table 't' value. This indicates that there is a significant difference between the mean score of use of body language by teacher trainees and mean score of use of body language by inservice teachers. Therefore the null hypothesis is rejected. The mean score of use of body language by inservice teachers are greater than the mean score of use of body language by teacher trainees.

Therefore inservice teachers in school use body language properly than teacher trainees.

Conclusions and discussion:

This study revealed use of body language by teacher trainees and use of body language by inservice teachers. Through this study the researcher collected data with help self made observation scale. After analyzing the data the researcher got that body language plays very important role in classroom teaching process. The students showed

more attention when the teachers used body language while teaching. The researcher saw the difference in teaching of teacher trainees because students were more attentive in inservice teachers' teaching but they did not look attentive in teacher trainees teaching. Some teacher trainees used body language properly so there, students showed more attention. The mastery over the use of body language in classroom comes through experiences and training. The teacher trainees don't have more experience about teaching so they can't use body language effectively in the classroom. The skill of use of body language can be given through training programme to the teacher trainees. If the training of body language is given to the teacher trainees, it will improve their teaching skill. The teacher trainees should use body language while presenting themselves at different places such as classroom teaching, interview, presentation, seminar, elocution and debate.

Reference:

- 1) Bharambe, I. T. (2014). Shaikshanik Sankhyashatra. Jalgaon: Prashant Publications
- 2) Dandekar, W. N. (2004). Evaluation in Schools. Poona: Shri Vidya prakashan.
- 3) Mujibal Hasan Siddiqui. (2016). Educational Evaluation. New Delhi: A. P. H. Publishing Corporation.
- 4) Puvvada George Raja Kumar (2015). Research Methodology. New Delhi: A. P. H. Publishing Corporation.
- 5) Radha Mohan. (2011). Research Methods in Education. Hyderabad: Neelkamal Publication Pvt. Ltd.
- 6) Sijwali, B.S. & Sijwali Indu. Winning Interviews. Meerut: Arihant Publication Pvt Ltd.
- 7) Virkar, P. (2010). Educational Evaluation and Statistics. Pune: Vidyarthi grup prakashan.
- 8) www.mindtools.com/pages/article/Body_Language.htm
- 9) www.psychologytoday.com/basics/body-language
- 10) ww.progressiveteacher.in/effective-body-language-in-the-classroom

THE MULTICULTURALISM AND MULTICULTURE EDUCATION IN INDIA

Dr. Jayashri B. Patil

Assistant Professor

K.C.E. Society's college of Education & Ph. Ed. Jalgaon

email : jayashribpatil42@gmail.com

---

1. Introduction

Culture :

Indian culture contains its philosophy; but this philosophy must be made more explicit and consistent. We believe that the culture concept is the greatest concept ever achieved by the mind of man. Culture, whatever it is never finished and the implications of this for each of us are enormous. Culture is not only the trained, learned or inculcated behavior of man and certainly is not just behavior that conforms minimally to certain standards and values.

Culture includes the social heritage, the stock of ideas, skills and meanings that man owes to the past. Every culture has its body of beliefs, its characteristics ways of acting and feeling. Every person in the culture absorbs these ways, and responds to them with the degree of understanding and creativity of which he is capable. The culture

is the ground from which all his creative actions spring.

The culture is the source of thought for all socialized human beings. The culture of the people can be regarded as both cause and effect related to the philosophic ideas that they hold. When two people greet each other or a bowl is passed around a family gathering, they are acting out a way of life.

Subcultures are groups that contain many kinds of individuals under categories such as sex, age, religion, class, ethnicity, occupation region and the like, but have distinguishably different folkways compared with other sub cultures within the same culture.

Contra culture has only a very shaky existence. It depends on how much you make of the existence of individual who have a resistance to the culture as a whole, and wish to establish their own folkways and mores.

2. Multiculturalism in India

* Multiculturalism is the phenomenon of multiple group of cultures existing within one society, largely due to the arrival of immigrant communities or the acceptance and advocacy of this phenomenon.

* Multiculturalism describes the existence, acceptance and for promotion of multiple cultural traditions within a single jurisdiction usually considered in terms of the culture associated with an aboriginal ethnic group and foreigner ethnic groups.

The culture of India has been shaped by its long history, unique geography and diverse demography. The Indian caste system describes the social stratification and social restrictions in the Indian subcontinent in which social classes are defined by thousands of endogamous hereditary groups, often termed jatis or castes. Religiously Hindus form the majority, followed by Muslims.

The statistics are : Hindu (80.5%), Muslim (13.4%), Christian (2.3%), Sikh (2.1%), Buddhist, Bahai, Jain, jaw and

parsi populations.

India's state boundaries are largely drawn/based on linguistic groups, this decision led to the preservation and continuation of local ethno-linguistic, sub-cultures except for the Hindispracharum which is itself divided into many states.

Thus most states differ from one another in language, culture, cuisine, clothing, literacy style, architecture, music and festivals. A country's economic potential flows above all from its human capital from the many talents unique cultures and heritage of its people.

According to Sreelekha Mishra, C.Bharath kumar

India is a multi-ethnic, multi-language, multi-caste, multi-religion country, the inclusive growth of the country depends on the development on these different minority groups and this inclusive growth demands all social groups to get equal access to services and opportunities for economic and social development. Marginalization of these groups or perceived lack of advantage of these groups is a

threat to India. It may result in conflict only which does not get well with the idea of India.

According to

Dr. Debiprasanna Pattanayak

In the context of India diversity consisting 3000 mother tongues, 4600 castes and communities 4000 faiths and beliefs 45000 plant/ biological species, 65000 animal varieties one would expect that the Indian Development planning would be based on multiplicity of approaches and practices. One would expect that Indian celebrates its diversity, diversity of its languages and cultures, would views and creativity,. But unfortunately the reverse is the case.

3. Multicultural Education :

Multicultural education is an educational approach that integrates four factors that encourage diversity and equality into a curriculum (i) The instruction of students from different backgrounds (ii) the study of ethic and other cultural groups (ii) the development of critical thinking skill and (iv) focus on human relations.

Today, teaching multicultural

education requires thinking critically and examining why inequalities exist in the classroom and schools as some students are exposed to social justice issues regarding multicultural education. Students, families, educators and governing boards all face challenge as they grapple with multicultural education.

Cognitive, behavioral and humanistic strategies are all incorporated into multicultural education, which lends itself to current educational, counseling, sociological and psychological programs (obiakor, 2007 : Smith, Richards, MacGranlye and Obiakar, 2004)

Multicultural education is more than celebrating Cincode Mayo with tacos and pinatas. It is an educational movement built on basic American values such freedom, justice, opportunity and equality. It is a set of strategies aimed to address the diverse challenges experienced by rapidly changing U.S. demographics And it is a being step to shifting the balance of power and privilege within the education system.

The goals of multicultural education include –

- * Create a safe, accepting and successful learning environment for all.
- * Increase awareness of global issues.
- * Strengthening cultural consciousness.
- * Strengthening intercultural awareness.
- * Teaching students that there are multiple historical perspectives.
- * Encouraging critical thinking.
- * Preventing prejudice and discrimination.

Advantages of Multicultural Education :

According to the National Association for Multicultural Education (NAME)

Multicultural Education:

- * Helps students develop positive self image.
- * Offers students on equitable educational opportunity.
- * Allows multiple perspective and ways of thinking.
- * Combats stereotypes and prejudicial behaviour.
- * Teachers student to critique society in the interest of social justice.

Thus, multicultural education is most successful when implement as a schoolwise approach with reconstruction of not only curriculum, but also organizational and instructional policy.

Conclusion :

Multiculturalists take granted that it is “culture” and “cultural groups” that are to be recognized and accommodated. Yet multicultural claims include a wide range of claims involving region, language, ethnicity, nationality and race. The Republic of India’s State boundaries are largely drawn based on linguistic groups’ this decision led to the preservation and continuation of local ethno-linguistic sub cultures, except for the Hindi sprachraum which is itself divided into many states. Thus, most states differ from one another in language, culture, cuisine, clothing, literary style, architecture, music and festivities.

In this paper multiculturalism in India was studied and conclude that the view that the various cultures in a society merit equal respect and scholarly

interest.

In this paper the concept, goals and advantages of Multiculture Education were also studied and conclude that multicultural education is an educational approach and is most successful when implement as a schoolwise approach with reconstruction of not only curriculum, but also organizational and instructional policy.

References :

- 1) Bajwa R. S. & Smith W. R.. "Cultural and Education", The Indian Publications, Ambala, contt. India.
- 2) S o n g , S a r a h , "Multiculturalism", The Stanford

Encyclopedia of Philosophy (Fall 2016 Editon) Edward N. Zalta (ed.).

3) Debiprasana Pattanayak, "Multilingual and Multicultural India".

4) www.rsisinternational.org. International Journal of Research and Scientific Innovation, Vol. III issue IX, Sept. 2016, ISSN. 2321-2705 page 96&97

5) Geneva Gay : Becoming multicultural Educators.

6) Enid Lee : Beyond Heroes and Holidays.

7) [http : / / w w w . techhub.com/multiculture-education-your-classroom](http://www.techhub.com/multiculture-education-your-classroom).

***

CENSUS OF INDIA ACCORDING TO ASPECT OF INDIAN CULTURE

Dr.Indumati Tikam Bharambe,
Research Guide, Dept. of
Education, Kavi Kalidas
Kulguru Sanskrit University,
Ramtek, Nagpur.

Mr.Ketan Popat Chaudhari,
Research Scholar, North
Maharashtra University, Jalgaon

Abstract:

India has diversity through religions present in it. Various religion lives together in India with peaceful environment. It was a great achievement of India. Balance population is essential for the Indian Culture. Religion, states and the peoples included are effect on the culture. Through this paper investigator studied the population in view to mentioned aspects of culture. Investigator gets some issues related to sex ration and literacy level which was difficult for the growth of India. According to growth of the population, issues with literacy, problem with sex ratio, education have to adopt the new generation tools for the better development. These was essential for conservation of our culture and peaceful society.

Introduction:

India is an icon country for its feature unity in diversity. India has geographical and cultural diversity. This diversity has many

of characteristics involving itself. Various cultural aspects define our cultural heritage country. These aspects give us unique positive identity among the vast rising modernization. India is one of country having rich of languages, attire, religion, arts, cultural dances, and versatile festivals. The country is a house of major religions such as Hinduism, Muslims, Buddhism, Jainism, and Sikhism. India becomes its popular with its diversity. The large number of Indian Population enhanced the Indian Cultural identity and diversity across the different geographical and religious line. Religious aspect influenced on Indian Culture and Multiculturalism. We know that culture is defined as the peoples' way of life. So analysis of population is more important for the present study.

Objectives of the Study:

1. To study the analysis of religious census Indian religion

and Gender.

2. To study the analysis of states in India according to gender and literacy level.

Research Methodology:

In present investigation ‘Descriptive Research Methodology’ was used by the investigators. Investigator used survey method for the data collection. Investigator collects all related information and the research data from the census of the India government portal.

Collection of Data and Data Analysis:

Main aim of the investigation is to analyze census data with respect to cultural aspects. Here, investigator collects suitable data from the various informative resources, basically from census information from the national web portal as given in references. After collection of the data, investigator arranges the information relate to the religion wise report with respect to male and female in respective religion. Investigators also take analysis

with respect to geographical cultural aspect. According to that aim, investigator collects the data and arranged in the states included in republic India. Investigator collects the respective data from the census 2001 also. According to Mathematical thinking investigators analyze the data by qualitatively, which was discussed as in conclusion area of the present paper.

1. To study the analysis of religious census Indian religion. India is birth place of four major religions, such as, Hinduism, Sikhism, Jainism and Buddhism. Some other religions are in minorities in India. So India is called a land of diversity. Many religions coexist in India such as Hinduism, Sikhism, Jainism, Buddhism, Islam, Christianity, Zoroastrians, Judaism and many more. People of all religions live together with great peace.

Following chart represent the information related to religions exists in India.

Religion	Percentage As per 2001	Percentage As per 2011	Total As per 2011	Male As per 2011	Female As per 2011
All Religion	100 (1,02,86,10,328)	100.00%	1,21,08,54,977	62,32,70,258	58,75,84,719
Hindu	80.5%	79.80%	96,62,57,353	49,83,06,968	46,79,50,385
Muslim	13.4%	14.23%	17,22,45,158	8,82,73,945	8,39,71,213
Christian	2.3%	2.30%	2,78,19,588	1,37,51,031	1,40,68,557

The Research Journal of Social Science Jalgaon

Sikh	1.9%	1.72%	2,08,33,116	1,09,48,431	98,84,685
Buddhist	0.8%	0.70%	84,42,972	42,96,010	41,46,962
Jain	0.4%	0.37%	44,51,753	22,78,097	21,73,656
Other Religion	0.6%	0.66%	79,37,734	39,52,064	39,85,670
Not stated	0.1%	0.24%	28,67,303	14,63,712	14,03,591

Source:

<http://censusindia.gov.in/>

Hinduism is one of the oldest religions that originated from India. 79.80 percent of total population belongs to Hindu religion. The religion has preserved its culture since ancient times. When we compare it with census 2001 it was 80.5%, Population of Hinduism was decreasing by 1 percent, which shows the control of the population among the country. Sex ratio indicates that the unbalance situation among all the religion. This was not suitable for the Indian Culture. Because all we know that, Balance of our culture based on the balancing of the sex ratio. Islam is one of the prominent religions which effect on the

Multicultural of the Indian Society. A large number of people in India belong to Christian faith. St. Thomas is one of the people credited for propagating Christianity in India. Jain religion was founded by Mahavira. Buddhism was brought by Gautama Buddha.

From above table each religion growth indicates that the prominent present of their respective culture in Indian. Indicative situation is only the male female ratio, which not too good for our Indian Culture.

2. To study the analysis of states in India according to gender and literacy level.

Following table shows the information related to States Census population, sex ration and Literacy

Sr. No.	Name of State	Population	Sex Ratio	Literacy
1	Uttar Pradesh	199,812,341	912	67.68
2	Maharashtra	112,374,333	929	82.34
3	Bihar	104,099,452	918	61.8
4	West Bengal	912,76,115	950	76.26
5	Andhra Pradesh	845,80,777	993	67.02

The Research Journal of Social Science Jalgaon

6	Madhya Pradesh	726,26,809	931	69.32
7	Tamil Nadu	721,47,030	996	80.09
8	Rajasthan	685,48,437	928	66.11
9	Karnataka	610,95,297	973	75.36
10	Gujarat	604,39,692	919	78.03
11	Orissa	419,74,218	979	72.87
12	Kerala	334,06,061	1084	94
13	Jharkhand	329,88,134	948	66.41
14	Assam	312,05,576	958	72.19
15	Punjab	277,43,338	895	75.84
16	Chhatisgarh	255,45,198	991	70.28
17	Haryana	253,51,462	879	75.55
18	Delhi	167,87,941	868	86.21
19	Jammu and Kashmir	125,41,302	889	67.16
20	Uttarakhand	100,86,292	963	78.82
21	Himachal Pradesh	68,64,602	972	82.8
22	Trpura	36,73,917	960	87.22
23	Meghalaya	29,66,889	989	74.43
24	Manipur	28,55,794	985	76.94
25	Nagaland	19,78,502	931	79.55
26	Goa	14,58,545	973	88.7
27	Arunachal Pradesh	13,83,727	938	65.38
28	Puducherry	12,47,953	1037	85.85
29	Mizoram	10,97,206	976	91.33
30	Chandigarh	10,55,450	818	86.05
31	Sikkim	6,10,577	890	81.42
32	Andaman and Nicobar	3,80,581	876	86.63
33	Dadra and Nagar Haveli	3,43,709	774	76.24
34	Daman and Diu	2,43,247	618	87.1
35	Lakshadweep	64,473	946	91.85
	Total India	121,08,54,977	940	74.04

*Source:

<http://censusindia.gov.in/>

From above table, investigator gets the more information, but due to limitation of the objective of the study, he gives the observation as follows,

Gender Comparison:

India Sex ratio is 940 as per Census 2011. When we see the data from census 2001, the sex ratio was 933. The sex ratio at 940 is highest Sex Ratio recorded since Census 1971. Kerala has highest sex ratio (1084) while Daman & Diu has lowest sex ratio (618) seen by the above chart.

Literacy in census 2011

India's literacy rates stands at 74.04 % for age 7 and above, which was not good as compare from the Independence of India. After 71 years Independence still we have only Literacy ration 74.04. Now our challenge is to get 100% literacy. Literacy is important fro the conservation and updating of the culture. Literacy level also effect on the peaceful Multiculturalism. The literacy has increased by 9.2% from 2001 Census. Male literacy stands at 82.14 and female literacy stands at 65.46. The gap of 21.59 percentage points recorded between male and

female literacy rates in 2001 Census has reduced to 16.68 percentage points in 2011. Which was good for the getting the growth of India.

Conclusion & Discussion:

India is fast growing country. Youth of our country will useful to achieve the vision given by our late president Dr.APJ Kalam. Culture is essential for the direction and the life skill for the youth. Population is important for the planning to get the vision. Here, investigator collects the census data and interpret it by comparison of both census 2001 and 2011. In religion level population growths increases and with balanced level but only sex ration impact on the cultural balance. Literacy level of our country was not yet get to satisfactory level.

BOOKS

- Best, J. W. & Khan, J. V. (2011). Research in Education (10th Edition). PHI Learning Pvt. Ltd., New Delhi.
- Gupta, M. & Gupta, D. (2011). Research Methodology. PHI Learning Pvt. Ltd., New Delhi.
- Gurrett, H. E. & Woodworth, R. S. (2008) Statistics in Education & Psychology. Surjeet Publications, New Delhi.
- Kothari, C. R. (2009). Research

- Methodology and Techniques. No. 2, 110–115
New International Publication, **Websites:**
New Delhi. http://censusindia.gov.in/Census_And_You/religion.aspx
Kottak, C.P. & Kozaitis, K.A. <https://academy.gktoday.in/article/census-of-india-2011-key-facts-and-data/>
(2003). On being different. http://censusindia.gov.in/2011-prov-results/data_files/india/Final_PPT_2011_chapter3.pdf
Diversity and multiculturalism <https://www.importantindia.com/22810/11-indian-culture/>
In North American mainstream. <http://ncf.nic.in/>
New York: McGraw Hill Jesse A. <http://www.teindia.nic.in/mhrd/50yrsedu/g/U/9F/0U9F0501.htm>
Steinfeldt and Y. Joel Wong, **Multicultural Training on American Indian Issues: Testing the Effectiveness of an Intervention to Change Attitudes Toward Native-Themed Mascots, Cultural Diversity and Ethnic Minority Psychology In the public domain 2010, Vol. 16,**

**PROPRIOCEPTIVE EXERCISES WORKOUT:
NEW DIMENSION OF SPORTS TRAINING**

Dr. Makarand S. Joshi,
Research Guide,
Dr. Babasaheb Ambedkar
Marathwada University,
Aurangabad

Mr. Nilesh D. Joshi
Research Scholar (Ph.D.),
Dr. Babasaheb Ambedkar
Marathwada University,
Aurangabad

Abstract:

The main objective of the article is to spread the importance of proprioceptive exercises as a training component. In this article research scholar try to express the importance of proprioceptive training in the field of sports. The famous quote 'prevention is better than cure' is a main concept behind that. At present the proprioceptive training is widely used in the area of physiotherapy. The research scholar felt that if this training would be used in the sports field, it may show usefulness toward sports by improving player's proprioception. For that purpose research scholar describes some terminologies and situations in sports (eg. Motor control, consciousness, unconsciousness etc.)

Key words: proprioceptive Training, proprioception, Motor control, consciousness, unconsciousness.

Introduction:

Proprioception is the sense of body motion-the capability to experience the body movement in space. Despite centuries of scientific interest, the part of proprioception in the organization and execution of movement remains speculative. In 1906, neurophysiologist Charles Sherrington creates the term proprioception from the Latin word 'proprius', means 'one's own', for sensory information received from neural receptors situated in joints, muscles and tendons. (Sherrington C., 1906) These particular sensory nerve endings are stimulated by body motion and position, providing the body

with an awareness of itself with its location in space.

Today, proprioception exercises widely used by physiotherapist for rehabilitation treatment, but as per the quote 'Prevention is better than Cure' it may helpful as a part of training. This article focused on the use of proprioceptive exercises as a new dimension of sports training.

Significance of the article:

1. Proprioceptive training plays a major role in conditioning the sensory receptors to be more responsive to length and tension in the muscles and tendons.
2. It also helps the skin, palms of the hands, soles of the feet and other senses to communicate with the brain about muscle tension, weights shifts, load and range of motion.
3. This type of exercise involves integration of the mind and body, combining balance, strength and quickness.
4. This exercises control the unconscious movement of the player.
5. This exercise helps coaches to influence the player's cognitive sense for decision making process and skill coordination.

Importance of Proprioceptive Training:

Proprioception took a balanced approach towards sports. When it comes to sport performance, power, strength and endurance can only take you so far. Whether a footballer dribbling the ball or a gymnast on the bars or a rugby player diving for the line while fending off tackles, balance is critical for performance. Balance in sport includes a complex interplay between various factors. A number of these are conscious - such as deciding to move a limb to prevent you falling as well as performing a skill at same time e.g. a basketball shoots. The unconscious element involves the use of in-built sensory mechanisms. This is known as proprioception. Proprioception has been entitled as the sixth sense and is a mechanism that keeps track and control of muscle tensions and movement in the body.

The Proprioception Process:

The Central Nervous System, is a broadcasting headquarter of all sensory stimuli received from outside. As soon as joints, muscles and ligaments attain an

external impulse, the message is sent through the CNS, which transmits this to the rest of the body, giving it 'order' on how to react. The brain as well as spinal cord receives some of these messages and acts on these messages unconsciously. This is how proprioception is achieved. The nerve endings that are found in muscles, joints and ligaments

are called proprioceptors. Reacting to force, tension and stretch, these endings react as key points in 'stretch/reflex'. Stretch/reflex is a general term used in sports. The body sends a message through the proprioceptors, which is passed along to the CNS.

Feel the stimuli by nerve ending

Message to CNS Through Proprioceptors

Process at Brain or Spinal Cord

Order Regarding How to React to Body

Proprioception in Sports:

Soccer goalies guarding the net, basketball forwards evading offense, gymnasts on the double bars. These athletes make use of a fair amount of skill, energy and stamina to stay on the top of their game by performance. The brute forces involved in athletics are necessary, but so is maintaining balance while playing a sport. John Shepard (sports and specialist health writer) investigates the role that balance plays in optimizing athletic skill. Balance is a difficult and many-faceted element that governs our everyday work. It is especially necessary for athletes whose exceptional sense of balance and equilibrium allows them to

shine in their respective sports. Muscles, ligaments and joints have their own 'thought processes' called 'motor memory'. Conscious movement made by a body or by external forces, without delay them to react according to information they receive from nerve endings.

Conclusion:

This article is concluding with the proprioceptive exercises are helpful for sports field because some research studies shows significant difference. The famous quote 'prevention is better than cure' is a main concept behind that. At present the proprioceptive training is widely used in the area of physiotherapy. The research

scholar felt that if this training would be used in the sports field regularly, it may show usefulness toward sports by improving player's proprioception. For that purpose research scholar describes some terminologies and situations in sports (eg. Motor control, consciousness, unconsciousness etc.)

References:

• Sherrington C., The integrative action of the nervous system. Cambridge, UK: Cambridge University Press,

1906.

• Sanja Šimek Šalaj, Dragan Milanovi and Igor Juki, The effect of proprioceptive training on jumping and agility performance. Kinesiology, 2007.

• Glenna Batson, Update on proprioception consideration for dance education, Journal of dance medicine and science, 2009.

• Elizabeth Johnson, Panayotis Soucacos, Proprioception. CIRRIE, 2010.

**India's Participation in the Modern Olympic Games,
Success and Theory (From 1896 To 2016)**

Nitin Jangam

Sports Coach,

Kendriya Vidyalaya, N. D. A. Khadakvasla, Pune.

nitinjangam73@gmail.com

Introduction:

Theodised King of Greece, in 1896, was the first Olympic champion in the world to celebrate Zeus in Greece 776 years ago. India has never mentioned its participation in this place. After this, the revival of the Olympic Games In 1874 some German people started to do. After digging out some residues, they started getting information about the Olympics. In the fifth session of the "French Union of Athletics Sports" organized in Paris on November 25, 1892, "Pierre" and "Baron D." Kubertin presented the idea of the modern Olympic Games. As a result of this On 6th of April, 1896, at Athens, the first modern Olympic Games were held. India also participated in these competitions. Etc. In 1900, the second Olympic Games were held at Paris (France). For the first time, India recorded indirect participation in this. A British prize holder, Pricard, who

participated in India participated. At this time the country was involved in individual form instead. In this competition, he has 200m Running 110 m He took part in the obstacle race, 200 meters away. India's success in the run-up to the second place will not be called success.

India And The Modern Olympic Games:

This. In 1919, Shri. Deccan Gymkhana, Pune Apspo Bhagwat and Shri Malshe started the construction of the Indian Olympic Association with fame. This. A team of two Mall and four athletics were sent for the 1920 Olympics' Olympic Games, but the players did not succeed in doing some good work in this. P. F. Chougule Mumbai and P. C. Banerjee Bengal participated in the race for the run. The economic cooperation of Sir Dorabji Tata contributed greatly to the Indian Olympic movement. He was the

first member of the International Olympic Committee of India. They have this Sun In the year 1920, the Indian Olympic Committee was set up. Madras Y C. M. A. This organization made similar efforts. Establishment of the authorized Indian Olympic Association In 1927, Dr. Tata has cooperated with Nohran. Sir Dorabji Tata was the first President of the Indian Olympic Association. He gave this organization an International Olympic Committee affiliation. While getting everything, Indian players have not done any good work in the past. This is only a hockey exception and the Indian game has been running away from us in the current situation, so that the Indian Hockey team can not qualify. It is not surprising that the progress of India has not been very significant. You will find many reasons for this.

Use: All individuals and organizations directly or indirectly with the sports field

Research Methods:

The researcher used the historical research method to take stock of the modern competitions that were done to research.

Primary And Secondary Tools:

1. Some tools have been

needed while doing research. In order to fulfill that requirement, information was collected from some authors, as well as some collection of information collections. The duration of the competition was decided. Modern Olympic tournaments are considered. The researcher gathered the information stored in the primary and secondary form in that sense. The search engine used by Google was also made available and the information "Bharat at the Olympics" was available from Wikipedia, The Free Encyclopedia. Some researchers have also come to take a review of the competition that has actually been seen.

Duration:

The modern Olympic Games from 1896 to 2016

Performance Of Indian Athletes In The Modern Olympic Games:

In the modern Olympic Games, India sent some players to the two malls and four-field games at the ATP (Belgian) in 1920. In this p. F. Chougule (Mumbai) and P.C. The players of Banerjee (Bengal) were involved in this. But these players have not been able to perform anything special in this

tournament. I.e. In the eighth Olympic Games held in Paris (France) in 1924, T. K. Pint, S. Hall., W. Hildarth, M. Vyankatran Swami, C. K. Lakshmanan, Palasinghe, M. R. Hinge, Dilip Singh was involved in this. There was no disappointing performance in the Olympics due to lack of a medal. Etc. Sun In 1928, 8 fielders were sent, as well. Sun In 1932 three fielders sent and so on. In 1938, 4

outdoor players took part. The performance score in all the three Olympic events remained very disappointing. Wrestling, shooting, archery, football, equestrian etc. since 1992 However, India did not perform any remarkable performance except in the hockey gold medal and wrestling bronze (Khashaba Jadhav).

Some Quality Players:

S.N.	Players	Year	Veneu	Dicipline	Proficiency
1	P. D. Chougule	1920	Antwerp (Belgium)	Marethone	First Indian
2	Dilipsingh	1928	Amsterdam (Holand)	Long Jump	8 th Place
3	Kabddi Team	1936	Barlin (Germany)	Kabaddi	Spectacular Match
4	Kantilal Shaha	1948	Landon (England)	100 M. Backstrook	7 th Place
5	Football Team	1948	Landon (England)	Football	Spectacular Match
6	Mangave Sir	1952	Helsinki (Finland)	Wresling	5 th Place
7	Football Team	1956	Melbourne (Austrelia)	Football	4 th Place
8	Milkhasingh	1960	Rom(Italy)	400 M. Running	4 th Place
9	Karansingh	1960	Rom(Italy)	Trap Shuting	8 th Place
10	Gurubachanasi ngh	1964	Tokyo (Japan)	100 M. Hurdals	5 th Place
11	Udaychand	1968	Mexico City	Wresling	7 th Place
12	Hokey Team	1972	Munich (Germany)	Hokey	4 th Place
13	Sudeshkumar	1972	Munich (Germany)	Wresling	4 th Place
14	Premnath	1972	Munich (Germany)	Wresling	4 th Place
15	Shriramingh	1976	Montreal (Canada)	800 M. Runnig	7 th Place
16	P. T. Usha	1984	Los Angeles (America)	400 M. Hurdals	4 th Place

---

The Research Journal of Social Science Jalgaon

Sports Medals:

Games	Gold Medal	Silver Medal	Branz Medal	Total	Position
Hokey	8	1	2	11	1
Shooting	1	2	1	4	34
Athletics	0	2		2	71
Wresling	0	2	4	5	43
Badminton	0	1	1	2	9
Boxing	0	0	2	2	64
Tennis	0	0	1	1	30
Waight Lifting	0	0	1	1	56
Total	9	7	12	28	-

Special Record Holder Player:

S. N.	Player Name	Medal	Year	Venue	Game	Dicipline
.	Norman Pritchard	Silver Medal	1900	Paris	Athletics	200 M.
.	Norman Pritchard	Silver Medal	1900	Paris	Athletics	200 M.
.	Indian Team	Gold Medal	1928	Amsterdam (Holand)	Hokey	Men
.	Indian Team	Gold Medal	1932	Los Angeles	Hokey	Men
.	Indian Team	Gold Medal	1936	Berlin	Hokey	Men
.	Indian Team	Gold Medal	1948	Landan	Hokey	Men
.	Indian Team	Gold Medal	1952	Helsinki	Hokey	Men
.	Khashaba Jadhav	Branz Medal	1952	Helsinki	Wresling	Mens Freestyle Batmwright
.	Indian Team	Gold Medal	1956	Melbourne	Hokey	Men
.	Indian Team	Silver Medal	1960	Rom	Hokey	Men
.	Indian Team	Gold Medal	1964	Tokyo	Hokey	Men
.	Indian Team	Branz Medal	1968	Mexico City	Hokey	Men
.	Indian Team	Branz Medal	1972	Munich (Germany)	Hokey	Men
.	Indian Team	Gold Medal	1980	Mosco	Hokey	Men
.	Leander Paes	Branz Medal	1996	Atlanta	Tenis	Mens Single
.	Karnam Malleswari	Branz Medal	2000	Sydney	Waight Lifting	Women 69 Kg.
.	Rajyavardhan Singh Rathore	Silver Medal	2004	Athens	Shooting	Mens Double Trap
.	Abhinav Bindra	Gold Medal	2008	Beijing	Shooting	Mens 10 M. Air Ryfle
.	Vijender Singh	Branz Medal	2008	Beijing	Boxing	Middle Waight
.	Sushil Kumar	Branz Medal	2008	Beijing	Wresling	Mens Free Style 66 Kg.
.	Vinay Kumar	Silver Medal	2012	London	Shooting	Mens 25 Rapped Fire Pistle
.	Sushil Kumar	Silver Medal	2012	London	Wresling	Mens Free Style 66 Kg.
.	Saina Nehaval	Branz Medal	2012	London	Badminton	Women Single

The Research Journal of Social Science Jalgaon

.	Mery Kom	Branz Medal	2012	London	Boxing	Women Fly Waight
.	Gagan Narang	Branz Medal	2012	London	Shooting	Mens 10 M. Air Ryfle
.	Yogeswar Datta	Branz Medal	2012	London	Wresling	Mens Free Style 60 Kg.
.	P. V. Sindhu	Silver Medal	2016	Rio De Janeiro	Badminton	Women Single
.	Sakshi Mallik	Branz Medal	2016	Rio De Janeiro	Wresling	Women Freestyle 58 Kg.

India And The Olympic Games (Summer Tournament):

Competition/Year	Game No	Men	Women	Total	Gold Medal	Silver Medal	Branz Medal	Total	Position
1900	1	1	-	1	-	-	-	2	17
1920	2	6	-	6	-	-	-	-	-
1924	2	13	2	15	-	-	-	-	-
1928	2	21	-	21	1	-	-	1	23
1932	3	30	-	30	1	-	-	1	19
1936	3-4	27	-	27	1	-	-	1	20
1948	10	71	-	79	1	-	-	1	22
1952	11	60	4	64	1	-	1	2	26
1956	8	58	1	59	1	-	-	1	24
1960	6	45	-	45	-	1	-	1	32
1964	8	52	1	53	1	-	-	1	24
1968	5	25	-	25	-	-	1	1	42
1972	7	40	1	41	-	-	1	1	43
1976	2	20	-	20	-	-	-	-	-
1980	1	58	18	76	1	-	-	1	23
1984				48	-	-	-	-	-
1988	7			46	-	-	-	-	-
1992	5			53	-	-	-	-	-
1996	13	44	4	49	-	-	1	1	71
2000	7			65	-	-	1	1	71
2004	14	48	25	73	-	1	-	1	65
2008	12	31	25	56	-	-	2	3	50
2012	13	60	23	83	-	2	4	6	55
2016	15	66	54	118	-	1	1	2	67
Total					9	7	12	28	

India And The Olympic Games (Winter Olympics):

Competition/Year	Game No	Men	Women	Total	Gold Medal	Silver Medal	Branz Medal	Total	Position
1964	1	1	-	1	-	-	-	-	-
1968	1	1	-	1	-	-	-	-	-
1988	1	2	1	3	-	-	-	-	-
1992	1	2	-	2	-	-	-	-	-
1998	1	1	-	1	-	-	-	-	-
2002	1	1	-	1	-	-	-	-	-
2006	3	3	1	4	-	-	-	-	-
2010	3	3	-	3	-	-	-	-	-
2014	3	3	-	3	-	-	-	-	-

Discussion:

India's participation in the overall modern Olympic Games seems to be cautious but success in the field of participation can not be said to be remarkable. The Indian players' performance has been disappointing. Our country seems far behind in comparison to other countries. Except Hockey's 2008 performance and medal tally, the country did not show any remarkable performance. Despite India's involvement in comparison to the US, Russia, England, China, Korea, Japan and Germany, a great deal could not be reached. An Olympic tournament win for the United States, Russia, France, from 50 to 55 gold medals to be, and that this was up as the Olympics (1896-2016) in India only 1 individual gold medal (Abhinav bindra shooting) and 8 team gold (Hockey) 7 silver And 12 bronze medals. There are a total of 28 medals, and India is far behind in comparison to other advanced countries. If there is a need to improve, then many schemes will be required. There is a need for research.

References:

१. N. Kesavan (25 July 2016). "Indian medal winners at Olympics". The Hindu. Retrieved

18 August 2016.

२. "1928 Olympics: India's first step towards ascending hockey throne". The Hindu. 7 July 2012. Retrieved 19 August 2016.

३. "1932 Olympics games: India's dominance continues". The Hindu. 7 July 2012. Retrieved 19 August 2016.

४. "1936 Olympics: Hat-trick for India under Dhyan Chand". The Hindu. 8 July 2012. Retrieved 19 August 2016.

५. Rohan Puri (26 July 2016). "Olympics: Down the memory lane 1940–1956". The Times of India. Retrieved 19 August 2016.

६. "1960 Olympics: Pakistan ends India's dominance". The Hindu. 12 July 2012. Retrieved 19 August 2016.

७. "Gold winning hockey team of 1964 Tokyo Olympics felicitated". The Times of India. 26 November 2014. Retrieved 9 August 2016

८. "bharat at the olympics" From Wikipedia, the free encyclopedia

९. "When Indian hockey first went `bronze'". The Hindu. 16 September 2000. Retrieved 19 August 2016.

१०. "1972 Olympics: India's golden glory fades". The Hindu. 16 July 2012. Retrieved 19 August 2016.

**REFLECTION OF MULTICULTURAL EDUCATION IN THE
CURRENT B.ED. CURRICULA OF NORTH MAHARASHTRA
UNIVERSITY, JALGAON**

Dr. Dhande Pingala Hemchandra

Women's College of Education, Faizpur

Introduction :

India is a multicultural and multi plural society, where when one talks of education, one thinks in many ways of the community, its' ups and downs, its conflicts. There are a variety of diverse cultures, beliefs and practices represented in the classroom. 'Not all students can be taught in the same way because they are not the same. Their cultures and experiences influence the way they learn and interact with their teachers and peers. They have different needs, skills, and experiences that must be recognized in developing educational programs. Each student is different because of physical and mental abilities, gender, ethnicity, race, language, religion, class, sexual orientation, geography and age. Multicultural education is a concept that incorporates the diversity of students and equality in education. Equality ensures that students are provided the

same access to the benefits regardless of their group membership (Golnick and Chinn, 2009, p.4)'.
Concept of Multicultural education :

Concept of Multicultural education :

Multicultural education is a very broad concept. Multicultural education is an educational philosophy that focuses on celebrating cultural differences while also recognizing the importance of challenging all forms of discrimination based on race, gender, age, religion, ability or sexual orientation. Numerous definitions of Multicultural education have been given, few of them are as given below.

Gay (2000a) and Ladson-Billings (2003) :

Multicultural education refers to adopting a culturally responsive pedagogy and having trained instructors that facilitate this pedagogy.

Gollnick and Chinn (2009, p.4):

Multicultural education is an educational strategy in which

students' cultures are used to develop effective classroom instruction and school environments. It supports and extends the concepts of culture, diversity, equality, social justice and democracy into the school setting.

Banks (1999, p.1) seems to offer the most encompassing vision of MCE defining it as 'an idea, an educational reform movement, and a process whose major goal is to change the structure of educational institutions so that male and female students, exceptional students, and students who are members of diverse, racial, ethnic and cultural groups will have an equal chance to achieve academically in school'.

Multicultural education refers to any form of education or teaching that incorporates the histories, texts, values, beliefs, and perspectives of people from different cultural backgrounds. Multicultural education aims to improve the learning and success of all students, particularly students from cultural groups that have been historically underrepresented or that suffer from lower educational achievement. The goal of multicultural education is

to help students understand and appreciate cultural differences and similarities and to recognize the accomplishments of diverse ethnic, racial, and socioeconomic groups. To assimilate this concept, one needs to have an understanding of multitude of differing ideals. The focus may be on curriculum, students or teachers. It is concerned about the transformation along the following:

- i. Ensures equal educational opportunity to all students irrespective of their race, creed, gender or socio- economic status.
- ii. Encourages students to appreciate their own cultural backgrounds.
- iii. Develops skills, knowledge, values and attitudes in students.
- iv. Makes education more child-centred and inclusive and student-centred.
- v. Promotes cross-cultural awareness and makes the students respect heritage of others.

Need of Multicultural curriculum:

- i) To expose biases, stereotypes, and policies that can restrict achievement

- ii) To prepare students for diverse workplaces and multicultural environments
- iii) To ensure that content is fair, accurate, and inclusive
- iv) To accommodate for diverse teaching and learning styles of teachers and students
- v) To help students, faculty, and staff become advocates for multicultural awareness
- education reflected in the revised B.Ed. Curricula of North Maharashtra University, Jalgaon is given in the table.**
- In the **B.Ed. Curricula of North Maharashtra University, Jalgaon** a variety of topics and subject matters exist which are related to multicultural education. They are given in the table.

Analysis of Multicultural

Course	Course Name	Content related to multicultural education
A 1	Childhood and Growing Up	<p>Unit-1 Introduction to childhood</p> <p>c) Relation of childhood with family, neighborhood, Schools and community</p> <p>Unit-2 Theories and factor on child development</p> <p>a) Theories for child development, childhoods and adolescence in urban slum, tribal and dalit family.</p> <p>b) Impact of urbanization and economic change on child development.</p> <p>c) Impact of media on child development</p> <p>Unit-4 Areas of child development.</p> <p>d) Impact of natural and social environment on child in different stages of development</p>
A 2	Contemporary India and Education	<p>Unit-1 Education and National Development</p> <p>a) Concept and causes of social diversity</p> <p>b) Levels of diversity- individual, regions, languages, religions, castes and tribes.</p> <p>c) Challenges for universal education.</p> <p>d) Impact of Social diversity on national development.</p> <p>Unit-2 Provisions for Education in Constitution of India</p> <p>a) Preamble of the constitution.</p> <p>b) Fundamental Rights and Duties of Citizens.</p> <p>c) Constitutional values- freedom, justice, equality and fraternity.</p> <p>d) Impact of constitutional values on Education in Contemporary India</p> <p>Unit-4 Universalization of Education in India.</p> <p>a) Education and Right to education 2009 in India</p> <p>b) Education and Sarva shiksha Abhiyan in India</p> <p>c) Impact of Liberalization, Privatization and Globalization on School Education in India.</p> <p>d) Issues in School Education in India.</p>
A3	Language across the Curriculum	<p>Unit 1- Introduction of Language across the Curriculum</p> <p>c) Language and literacy background of students.</p> <p>d) Influence of language on classroom interactions</p> <p>Unit 2 School and language</p>

		<p>a) Impact of language on learning of student b) Deficit theory and Discontinuity theory c) Impact of Language diversity in classroom d) Power of dynamics of standard language.</p> <p>Unit 3- Language Teacher a) Role and responsibilities of language teacher. b) Educational Programs for development of Language proficiency of student. c) Impact of media to improve the Language proficiency of student. d) Impact of school environment on development Multilanguage among student.</p>
A 6	Knowledge and Curriculum-	<p>Unit no 3- Dimensions of Curriculum ii. Concepts of universalism and secularism</p>
B3/B4	Content cum Methodology – Geography	<p>Unit No 3: Advance concepts in Geography – ii. Advance concepts in Regional Geography – Natural regions, Natural region of India, Neighboring country’s of India – Israel, Saudi Arabia, Mareshiya, Japan, Shrilanka</p>
EPC- 4	Drama and Art in Education	<p>Unit -4 Knowledge of Indian Craft Traditions and its relevance in education i. Knowledge of Indian Contemporary Arts and Artists; Visual Arts (based on a set of slides, selected for the purpose) ii. Indian festivals and its artistic significance</p>
A 7	Genders, School and Society	<p>UNIT 1: GENDER ISSUES: KEY CONCEPTS i. Gender, sex, sexuality, patriarchy, masculinity and feminism ii. Gender bias, gender stereotyping, and empowerment iii. Equity and equality in relation with caste, class, religion, ethnicity, disability and region. iv. Historical backdrop: Some landmarks from social reform movements in India.</p> <p>UNIT 2 : GENDER, POWER AND EDUCATION i. Theories on Gender and Education: Application in the Indian Context • Socialisation theory • Gender difference • Structural theory • Deconstructive theory ii. Gender Identities and Socialisation Practices in: • Family • Schools • Other formal and informal organisation. iii. Schooling of Girls: • Inequalities and resistances (issues of access, retention and exclusion).</p> <p>UNIT 3: GENDER ISSUES IN CURRICULUM i. Gender, culture and institution: Intersection of class, caste, religion and region. ii. Construction of gender in curriculum framework since Independence: An analysis iii. Gender and the hidden curriculum iv. Gender in text and context (textbooks' inter-sectionalist with</p>

		<p>other disciplines, classroom processes, including pedagogy)</p> <p>v. Teacher as an agent of change. vi. Life skills and sexuality.</p> <p>UNIT 4: GENDER, SEXUALITY, SEXUAL HARASSMENT AND ABUSE</p> <p>i. Linkages and differences between reproductive rights and sexual rights</p> <p>ii. Development of sexuality, including primary influences in the lives of children (such as gender, body image, role models)</p> <p>iii. Sites of conflict: Social and emotional.</p> <p>iv. Reasons of sexual harassment in family, neighbourhood and other formal and informal institutions.</p> <p>v. Agencies perpetuating violence: Family, school, work place and media (print and electronic)</p> <p>vi. Institutions redressing sexual harassment and abuse.</p>
A 8	Inclusive Education	<p>Unit III- Children with Diverse Needs and Utilization of Resources</p> <p>i. Definition and characteristics of children with sensory (hearing, visual and physically challenged) social and emotional problems - scholastic backwardness, underachievement , slow learners, children with special health problems, environmental.</p> <p>ii. Role of teachers working in inclusive School and resource for teacher in developing academic skills.</p> <p>iii. Role of technology for meeting diverse needs of learners.</p> <p>iv. Types of services approaches, strategies, personnel involved and their specific roles and responsibilities.</p> <p>v. Identifying the required resources for children with varied special needs.</p> <p>Unit IV-Socially Disadvantaged Children in India: Status and Provisions</p> <p>i. Meaning of socially disadvantaged children,</p> <p>ii. Socially disadvantaged section in India-the scheduled castes, scheduled tribes educationally backward minorities and slum children.</p> <p>iii. Provisions in the Constitution of India for social group equity and education of socially disadvantaged sections.</p> <p>iv. National Policy on Education (1986), POA, 1992 and National Curriculum Framework, 2005.</p> <p>v. Achievement of socially disadvantages children</p>
EPC 9	Understanding the Self	<p>Unit no -2.Development of Self & Personality</p> <p>i. Development of holistic and integrated self and personality.</p> <p>ii. Factors affecting the self- political, historical, and social forces.</p> <p>iii. Ways for self development- Yoga,Movies,Poetry, Humor and aesthetic representations.</p>

EPC - 10	Education for Peace	<p>UNIT 2: Development of peace education. i. Understanding conflicts, ii. Underlying personal-social processes and mediation, iii. Transformation of conflict</p> <p>UNIT 3: EMPOWERMENT OF SELF THROUGH CRITICAL SELF REFLECTION i. Understanding adequate self. ii. Distraction in peace education-Negative experiences generate stress, anger aggression. iii. Approaches for peace education-Yoga, meditation, stress management, positive physical health and attitudes</p> <p>UNIT 4: Orienting Education UNIT 4: Orienting Education for Peace Building i. Healthy discipline practices in and outside classroom iii. Experiences of different cultural identities, issues, challenges, conflicts in the neighbourhood, or country and global</p>
----------	---------------------	--

Today's curriculum of teacher training course prescribed by North Maharashtra University, Jalgaon is very much reflected to Multicultural Education. By the analysis of the B.Ed. Curriculum it was found that the inclusion of a variety of themes which discuss many relevant social issues of global importance from various cultures make the content integrated multicultural. The current curriculum is designed to cater for every learner from whatever class, religion or caste suggests that teachers in a Multicultural society need to become critical towards their own values and those of others and help the learners in their classrooms to do the same.

Conclusion :

Multicultural education is not just the integration of content related to a variety of cultures but it is a perspective which enables the teachers to handle issues and topics from a variety of angles. Content taught from a multicultural perspective helps in developing values in the students. Education with a multicultural perspective will improve the academic performance of the students as learning becomes more meaningful.

References

1. **Poornima menon.** (2013). Dimensions of multicultural education reflected in the revised CBSE English curricula with special reference to the instructional materials of class XI and XII. Ph.D. Bharatiar University, Coimbatore.

- 2. Madhuri Isave** (RESEARCH FRONT). Reflection of multicultural education in teacher training curriculum of B.Ed. course. Tilak College of Education, Pune-30
- 3. Multicultural Education: Learners with Diverse Linguistic and Cultural Background. A Case Study of one Primary School in Norway** Milan Tosic Master's Dissertation Department of Special Needs Education Faculty of Educational Sciences UNIVERSITY OF OSLO This dissertation is submitted in part fulfillment of the joint degree of MA/Mgr. Special and Inclusive Education- Erasmus Mundus, University of Roehampton, University of Oslo and Charles University 2012
- Web References**
- 1.https://www.nameorg.org/definitions_of_multicultural_e.php
  - 2.<http://www.healthofchildren.com/M/Multicultural-Education-Curriculum.html#ixzz4zhdjSIA9>
  - 3.<http://www.education.com/reference/article/culturally-relevant-pedagogy/>
  - 4.<http://www.education.com/reference/article/multicultural-education>

**“COMPARATIVE STUDY OF PHYSICAL FITNESS
AMONG CRICKET AND KHO-KHO PLAYERS”**

Prof. Pravin D. Kolhe

K.C.E.Society's

College of Education and Physical Education, Jalgaon

Abstract:

The purpose of the studies to the physical fitness of Cricket and kho-kho players (Male) of A. T. Zambre High School, Jalgaon selection of 30 students from each game of Cricket and Kho-Kho players separately the subjects were by AAPHER Youth physical fitness test which measure six elements of physical fitness batter. The data collected from these tests reconvert into normal and are statistic call analyzed with the two groups to find out the physical fitness.

Education contribute to the development and preparation of the entails culture Education is not confined to the film its of schools To is present in all the limits of school. It is present in all the experiences of and individual in the home play ground as well as the school the education Institution represent as place where youth spends all large amount of time between the age

of Fifteen of Seventeen years age.

Physical education has much contribute during the schools years when and individual can develop his body into a strong and beautiful machined adjudge with skillful movements and co-ordinate section it has a major contribution to make development of all youth.

The aims of physical education must be related to the qualities of the education the aim of physical education is the optimum development of the physically, socially and mentally integrated and adjusted thought participation in large muscular activities.

The purpose of the study was to find whether there is a day significant difference in physical fitness among Cricket players and kho-kho players.

Keywords:

Physical fitness, Cricket Players, Kho-Kho Players.

Introduction:

The aim of sports and physical fitness is to develop in muscular co-ordination by worthy use of leisure time through physical activities. It also focuses at personal development and good citizenship Physical fitness provides capacity for activity. Modern competitive performance demands soccer retaining every day throughout the year to maintain fitness. This test has undergone revision through the years but in general it has always alternated to measure physical character related to effective athletic performance.

Today physical fitness has become an important part of life. Physical education, sports and games are the important media for Physical fitness in their diversified forms have become a part of the curriculum in schools colleges' and Universities At Present Professionalism in sports has gained greater importance, This has made the athletics by for a high level of Performance.

Hypothesis:

It was hypothesized that the kho-kho players may have better physical fitness than the Cricket players at A.T.Zambre High School, Jalgaon.

Method:

To achieve this purpose the investigator selected so Cricket players and 30 kho-kho players fine each discipline from the A. T. Zambre High School, Jalgaon the Cricket and kho-kho players selected for this stuffy had enough experience in their fields by participation in the inter district meet competitions.

The investigator administered the physical fitness test on these subjects to measure the fitness. The test was conduct any other explanations the test score were recorded according to the instruction given Cricket and kho-kho players were also tested in the same way on the physical fitness and the scores were recorded, the data collected was analyses statistically to fling out the results.

These two groups were then tested with the help of AAHPER Youth fitness test to find out the physical fitness. The researches selected AAHPER test because it is considered to be the most reliable and valid of

The American Associations for Health Physical Education and Recreation AAPER developed a battery of test to measure the following aspects of physical fitness.

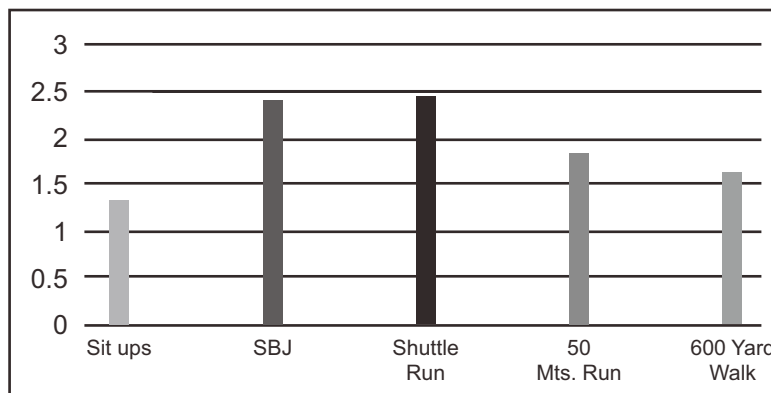
1. Sit ups -To measure abdominal strength
2. Standing broad jump -To measure the leg strength
3. Shuttle Run -To measure Agility
4. 50 yard dash -To measure the speed
5. 600 yards walk and run test -To measure the endurance

Result and Discussions:

The statistical analysis of the collected data pertaining to the story on physical fitness of Cricket and kho-kho players in presented in this chapter

Graph:

Comparison of Physical fitness among Kho-Kho and Cricket

Kho-Kho | Cricket

The following of the study and discussion were presented here under.

The difference between the means of Cricket and Kho-kho players in the physical fitness variables in Sit ups (1.33), , Standing broad jump (2.41), Shuttle run (2.44), 50 yards dash (1.85) and 600 yards walk (1.62)

were found to be statistically significant at 0.05 pecan level of confidence.

The differences between the means of the Cricket and Kho-kho players the physical fitness variables were found to be statistically significant at 0.05 percent ievel of confidence.

From these findings it is clear that the kho-kho players

were provided to be better than this may be because of daily Cricket players in all respects practice and physical exercise.

Groups	Mean	Standard Deviation	t-ratio	p-value
Kho-Kho - Sit ups	1.83	0.16	1.33	0.35
Cricket - Sit ups	1.76	0.16		
Kho-Kho - SBJ	20.20	4.16	2.411	0.01
Cricket - SBJ	18.64	3.63		
Kho-Kho - Shuttle run	7.68	0.69	2.44	0.01
Cricket - Shuttle run	7.96	0.67		
Kho-Kho - 50 yard dash	7.56	0.65	1.85	0.00
Cricket - 50 yard dash	8.36	0.70		
Kho-Kho -600 yard run walk	2.91	0.10	1.62	0.73
Cricket -600 yard run walk	2.11	0.28		

- 1) The kho-kho players were superior in the matter of strength than the Cricket players.
- 2) Hence the difference was considered as not significant in standing board jump so therefore no difference between kho-kho and Cricket players when measured the leg strength.
- 3) Hence kho-kho players were proved to be superior in abdominal strength.
- 4) Hence the difference was found to be significant in shuttle run so there was a difference between kho-kho and Cricket players in relation to agility.
- 5) The difference was shown that

kho-kho players have score highly significant in the matter of endurance that the Cricket players.

The following conclusions

- 1) The Kho-kho players possess more physical fitness than Cricket players.
- 2) The kho-kho players are superior to the Cricket players in almost all physical fitness components.

References:

- 1) Arnold p j education of physical education and personality developed London 1968 p-72 carle will gore -evaluation in health and physical education

- 1961-p-16.
- 2) Charles a niche fornication of physical education and sports set Loomis hyson co Mosby co 1983-p-143.
- 3) Danid R.J Bull c r Rosie Jive Roses a physical education and of the Sutcliff sport is bin 0-72 34-15:71-4.
- 4) Danid h Clarke Harrison Clarke Advanced statistics with Application to Physical education Englewood chiefs New Jersey prognostic halls Inc 1972-p-33.
- 5) Danid h Clarke Harrison Clarke Research prose in physical education Englewood chits Bow Jersey paretic Hal inc-19r84 p-157
- 6) DE vie S ma. A. Age and exercise e physical o excise of physical education and athletics London staples pray 1967-p-131 Carl E. Will Goes Evaluation in wealth and physical education 1961-p-16.
- 7)Edward f volt her Arthur slinger Betty Faster mal breath Tillman The organization and Administration of physical education-1979p-104.

TEACHER AND MULTICULTURAL EDUCATION

Prof. Dr. Ranjana Rajesh Sonawane

K.C.E.S.'s. B.ED. & B.P.ED. College, Jalgaon

Multicultural education is an educational philosophy that focuses on celebrating cultural differences while also recognizing the importance of challenging all forms of discrimination based on race, gender, age, religions, ability or sexual orientation. Multicultural education refers to any form of education or teaching that incorporates the histories, texts, values, beliefs, and perspectives of people from different cultural backgrounds. At the classroom level, for example, Teacher may modify or incorporate lesson to reflect the cultural diversity of the students in a particular class. In many cases, "culture" is defined in the broadest possible sense, encompassing race, ethnicity, nationality ,language, religion, class, gender, sexual orientation ,and "exceptionality" a term applied to students with specialized needs or disabilities.

Generally speaking, multicultural education is predicated on the principle of educational equity for all

students, regardless of culture, and it strives to remove barriers to educational opportunities and success for students from different cultural backgrounds. In practice, educator may modify or eliminate educational policies, programs, material, lesson, and instructional practices that are either discriminatory toward or insufficiently inclusive of diverse cultural perspectives. Multicultural education also assumes that the ways in which students learn and think are deeply influenced by their cultural identity and heritage, and that to teach culturally diverse students effectively requires educational approaches that value and recognize their cultural backgrounds. In this way .multicultural education aims is improve the learning and success of all students, particularly students from cultures groups that have been historically underrepresented or that suffer from lower education achievement and attainment.

Instructionally multicultural education may entail the use of texts, materials, references and historical example that are understandable to students from different cultural backgrounds or the reflect their particular culture experience.

An approach to multicultural-Dr. James A. Banks-educator and author of over twenty books on multicultural education has identified four approaches that teachers can use for integrating multiculturalism in to their curriculum. Let's look at each approach one at a time.

Contribution- Teacher using this approach provides example of the relevant contribution and heroic accomplishment of people from different races and cultures, without changing the lesson plan or goals of the unit being taught. For example, in a science unit student could learn to the contributions of scientists from different countries.

Additive-

This approach requires adding cultural realities that traditionally are left out of a curriculum that focuses on a traditionally holiday, like

Independence Day or Thanksgiving. Providing stories how native Indians were involved in the first Independence Day celebration would be one way to add multicultural elements. The Additive approach does not change to overall curriculum.

Transformation-

The transformation approach seek to change the attitudes about cultural difference by using a different curriculum, one that encourages students to view problems and concepts from the perspective of different cultures. For example if students were studying the American Indian wars, they would consider the view of the settlers, soldiers and also native peoples.

Social Action-

This social action approach uses the concepts from the transformation curriculum and takes it a step further, where students take action for social change. After acquiring the necessary knowledge about something in their community that need change, students get involved in activities that may effect that change, such as writing letters to senators or

taking the time to reach out and be friend students of different races or ethnic backgrounds.

Multicultural education is generally predicated on the principle of equity-i.e., that the allocation and distribution of educational resources, programs, and learning experiences should be based on need and fairness, rather than strict equality. for example ,students who are not proficient in the English language may learn in bilingual setting and read bilingual texts ,and they may receive comparatively more instructional support than their English speaking peers so that they do not fall behind academically or drop out of school due to language limitations.

(Wikipedia) Multicultural education, also viewed as a way of teaching, promotes principles such as inclusion, diversity, democracy, skill acquisition, inquiry, critical thought, value of perspectives, and self-reflection.it encourages students to bring aspects of their cultures into the classroom and thus ,allows teachers to supports the child's intellectual and social,

emotional growth.

Advantage of Multicultural Education:

According to the National Association for Multicultural education (NAME):

1. Help students develop positive self image.
2. Offers students an equitable educational opportunity.
3. Allow multiple perspectives and way of thinking.
4. Combats stereotypes and prejudicial behaviour.
5. Teaches student to critique society in the interest of social justice.

The following are a few representative way in which Multicultural education may play out in schools by Teachers-

1. Learning content - Text and learning materials may include multiple cultural perspectives and references. For example, a lesson on Geography subject, Teachers can explain different cultural perspectives, different languages, and different settlers.etc.

2. Cultural-Ask students to view animated films about historical figures, have student research the history if the main characters

before they view the films then ask them to compare their research with what was in the film.

3. Student cultures - Teachers and other educators may learn about the cultural backgrounds of students in a schools ,and then intentionally incorporate learning experiences and content relevant to their personal cultural perspectives and heritage. Students may also be encouraged to learn about to cultural background of other students in a class, and student from different cultures may be given opportunities to discuss and share their cultural experiences.

4. Critical analysis - Teacher may intentionally scrutinize learning materials to identify potentially prejudicial or biased material. Both teachers and students might analyze their own cultural assumptions.

Teacher duty is to encourage students a real multicultural education in our

school. First define multiculturalism, observe students closely, and value their real life experience of diversity over the text book version. Teacher can learn every students learning style and encourage students to be proud of their heritage. And also be aware about biases. And create assignments that celebrate multiculturalism. Most important thing is make the classroom “A living Laboratory” and go beyond the textbook.creat multicultural projects that require students to choose a background outside of their own.

References:

Banks,J.A.Banks.C.A.M.(Eds).(1995), Handbook of research On multicultural education.New York:maemillan ISBN-9780028957975
Link-National Association for multicultural education.
www.teachclub.com
www.edglossary.org.
www.study.com.
www.wikipedia

**INTERCULTURAL EDUCATION FOR
SOCIAL COHESION IN INDIAN CONTEXT**

Dr. Shailaja Dongar Bhangale

KCES College of Education and Physical Education Jalgaon, 425002

Introduction

This wide range of diversity in India produces complex cognitive, affective, and behavioral reactions in individuals during the interaction with other individuals perceived as different. Intercultural education requires to be carried out in a different cultural and social environment. This paper describes the importance of intercultural education for Indian social diversity to promote social cohesion. It is discussed in reference to culture, interculturalism, Intercultural Education Social Cohesion, intercultural education for Indian social diversity to promote social cohesion.

Culture

Culture is the important part of our existence. Culture is a learned behavior as human beings learn from their own culture. There are many different definitions of the word "culture". According to Mitchell - culture is a nebulous structure of feelings that define the life of a

people, and a set of productions [art, etc.] that reflect upon, speak to, or mold that structure of feeling through various strategies of representation." A society's culture consists of whatever it is one has to know a believe in order to operate in a manner acceptable to its members and do so in any role that they accept for any one of themselves. Culture is not a material phenomenon; it does not consist of things, people, behavior or emotions. It is rather an organization of these things. It is the form of things that people have in mind, their models for perceiving, relating and interpreting them.

Interculturalism

Interculturalism has been defined as "the existence and equitable interaction of diverse cultures and the possibility of generating shared cultural expressions through dialogue and mutual respect. Interculturality is a dynamic concept and refers to evolving relations between cultural

groups. Interculturality presupposes multiculturalism and results from 'intercultural' exchange and dialogue on the local, regional, national or international level. Interculturalism requires understanding, consideration and appreciation of the own culture, as well as respect based on genuine information and arousal of curiosity towards the ethnic culture of others. Interculturality is an action that occurs at the intersection of cultures, not being an end in itself

Intercultural Education

Sven Sierens introduces the following definition of Intercultural education "to equip young people with the cognitive characteristics attitudes and skills they will need in a multicultural, multinational and internationalising world. This set of cognitive characteristics, attitudes and skills can be brought together under the term-intercultural competence."

Intercultural education refers "to education training people able to appreciate different cultures, which are set in a traditional society and therefore able to accept to evolve in contact with these cultures, so that this diversity could become an asset enriching the cultural,

social and economic life of the environment. Intercultural education is a complex of principles and practices related to the entire educational environment in all its components, oriented towards shaping through and for cultural diversity, with a direct effect upon knowledge and positive appreciation of cultural differences, promoting equity in education and equalization of opportunities.

Intercultural education refers to the phenomenon of interaction between people, religions, cultures, speakers of different languages who have different opinions and views. This education is fundamental in addressing cultural differences (principles, values, traditions etc.) as well as other differences (gender, social, economic differences, etc.). Intercultural education implies the presence of members of different cultures, namely education of interpersonal relationships.

The origin of the thought intercultural education is from nineteen century when Indian formal education system was formed as schools for all. The emphasis in this first phase was on assimilation, stripping the children of their cultural identity

completely and typical of this approach was its focus on language learning.

Social Cohesion

The sociologist Emile Durkheim was the first who used the concept of social cohesion. According to him social cohesion is an ordering feature of a society. "Social cohesion is the capacity of a society to ensure the well being of all its members, minimizing disparities and avoiding marginalization." In other words, we can say that it is the foundation of human existence and co-existence. Social cohesion is universal, indivisible, and interdependent and is principle by which we create the sacred home for human dignity. Social cohesion is a desired outcome of schooling, but its significance extends beyond that.

Social cohesion is defined as the willingness of members of a society to cooperate with each other in order to survive and prosper. Willingness to cooperate means they freely choose to form partnerships and have a reasonable chance of releasing goals, because others are willing to cooperate and share the fruits of their endeavors equitably.

According to Ruskin, John, social cohesion is a term used to denote that a complex whole such as society has reached a level of equilibrium and stability.

Intercultural Education for Social Cohesion in India

The Indian society is a mobile society characterized by diversity and change. The issue of cohabitation together is increasingly approached in the modern society. We belong to different ethnic groups, various linguistic cultures and religious backgrounds. Given this diversity, coexistence is a must. Intercultural education is one of the basic tools with which members of the society and societies. Intercultural education is a global necessity, a specialized form of education that puts individuals and their cultures in positions of differential treatment, but at the same time they are in positions of equality. It deals with the educational process through the vision of cultural diversity and is focused on cultural interaction phenomena (people, cultures, religions, speakers of different languages, people who have different views and opinions, etc.).

As stated in Sven Sierens book "us-them-ours" (2000) "A

positive outcome of these developments has been the acceptance that intercultural education should be of advantage to all pupils of both the majority and of minority groups. The acceptance that intercultural education applies to all pupils resulted in dissociation from the immigrant issue. This mainstreaming also implied that – at least theoretically- intercultural education was turned into objective for all schools and teachers, irrespective of the composition of the classroom and school population.”

In India there already exist diversity in cultures and tradition. Indians are subconsciously more aware about other cultures and this awareness subtly contributes to an understanding about other’s viewpoint. Indians have by default an implicit compassion for other cultures. Indian schools deal with students from different cultures. Their backgrounds differ in terms of parent’s education, religion, socio economic status, household and family norm, also they differ in values and attitudes, lifestyles, abilities/disabilities, and ethnicity, in case of urban schools even nationality.

Ethnicity or nationality is therefore only one of the factors that make our classrooms diverse and thus influences our student’s culture. But in the existing Indian scenario the contemporary education is at a crossroads and facing multiple challenges related to equity, equality and quality, there is a need to evolve multi-pronged, context-specific strategies for addressing the needs of children from diverse backgrounds.

In order to strengthen democracy, education systems need to take into account the multicultural character of society, and aim at actively contributing to peaceful coexistence and positive interaction between different cultural groups. Education is viewed as "the most powerful generator of social capital In Indian education system classrooms are multicultural, even there are students from minority ethnic backgrounds and different cultures. Their backgrounds differ in terms of parents education, religion, socio economic status, household and family form. Additionally they differ in values and attitudes, lifestyles, abilities/disabilities, and ethnicity or nationality. Ethnicity or nationality is

therefore only one of the factors that make integrity in classrooms with diversity.

Multicultural education should contribute to social cohesion in following ways.

1) Schools ought to teach the rules of the game: those that govern interpersonal and political action. They consist of the social and legal principles underpinning good citizenship, obligations of political leaders, behavior expected of citizens, and consequences for not adhering to these principles. Schools can also facilitate a student's appreciation for the complexity of issues related to historical and global current events and, in so doing, may increase the likelihood that a student will see a point of view other than his or her own. By teaching the rules of the game in this manner, schools foster tolerance and lay the groundwork for voluntary behavior consistent with social norms.

2) Schools are also expected to provide an experience roughly consistent with those citizenship principles, in effect, decreasing the "distance" between individuals of different origins. The educational experience derives from a wide variety of

activities, whether in the classroom, the hallway, schoolyard, playing field, or bus.

The degree to which a school may do this well depends on its ability to design the formal curriculum, its culture, and the social capital of its surrounding community. The purpose for providing experiences that are consistent with the principles of citizenship is clear. Both formal and informal social contracts require elements of trust among strangers—to the extent that the socialization of citizens from different social origins allows them to acknowledge and respect each other; that is, decreasing the "distance." If the educational task is done effectively, this allows political institutions to adjudicate differences and economic institutions to operate efficiently.

3) School systems are expected to provide an equality of opportunity for all students. If the public perceives that the school system is biased and unfair, then the trust that citizens place in various other public institutions is compromised. For instance, the willingness of adults to play by the rules of the game may be compromised if fairness in the system appears suspect. The competences are

necessary to live and work in a multi cultural society – they must then be intercultural competences. In the 21st century being more about teaching competences, skills and learning to live together rather than focusing on facts, the above list comes close to reaching those aims. The main aim of intercultural education is to lay foundations that ensure equal access to the learning process for every student. A single teacher cannot change the system, but they can change attitudes towards diversity in the classroom, teaching style, structure of the classroom by being open to learning and practicing new and inclusive teaching methods

4) Public schools are expected to incorporate the interests and objectives of many different groups and at the same time attempt to provide a common underpinning for citizenship. Often there are disagreements over the balance between these objectives. These disagreements must be adjudicated. Adjudication can be accomplished through many mechanisms—public school boards, professional councils, parent-teacher associations. The success of a school system

is based in part on its ability to garner public support and consensus, and hence its ability to adjudicate differences over educational objectives.

5) Schools are expected to incorporate the spirituality. Economic, social, historical conflicts, etc. which alternatively have a cultural component. It is believed that lack of spiritual communication generates and maintains other states of misunderstandings and tension. One of the conditions for management of these states of misunderstanding is the identification and maintenance of some lines of spiritual communication. Intercultural education can be approached from the perspective of conflicts as a solution to racism, intolerance, and xenophobia. This education is a very useful tool in combating them. Intercultural education is a tool for promoting equal opportunities, the development of democracy, and respect for human rights. By educating people in intercultural spirit a series of problems will be avoided and even solved such as tendencies of contempt, denial of values and traditions, and different behaviors. Intercultural education in terms of shaping

personal identity comes from the fact that people come into contact with each other, and maintaining social relationships can be quite difficult because we have different modes of action, thought, and feeling. People can develop different strategies in interpersonal relations: either relations of openness or acceptance to other persons or retreat in oneself, protecting culture and personal identity. Intercultural education from the perspective of openness to different values essentially aims to integrate individuals into a dynamic and polymorphic world. This contributes to the development of individuality by valuing individual traits which must be recognized and evolved, thus supporting the society and ensuring the coherence, functionality and solidarity.

6) Intercultural Education Strategy aims to ensure that all students experience an education that respects the diversity of values, beliefs, languages and traditions in Indian society and is conducted in a spirit of partnership. Therefore, schools can play a role in the development of an intercultural society when they are assisted with ensuring that inclusion and integration within

an intercultural learning environment become the norm.

7) The educational policies and programs therefore are reviewed in light of contemporary circumstances. The development of an intercultural education strategy acknowledged these demographic changes, which are reflected in the education system. Without teachers' sensitiveness and understanding of the diverse student community in the classroom students' progress cannot be achieved. It is clear that professional growth commitment and motivation of teachers is essential. Thus, through the combined effort from institutions and education agencies, teachers can fulfill their responsibilities with a greater confidence. The creation of such an atmosphere would go a long way in strengthening the bonds between teachers, children and the school. Integration of context specific technology in classroom processes and multiple activities conducted in schools would help in skill development of children from diverse origins for self-reliance. Therefore, Intercultural education promotes developing an awareness of discrimination

such as cultural racism, sexism, classism, and other forms of prejudice and discrimination.

The development of an intercultural system of education for social cohesion, democracy & peace, embracing all levels of education and available to all is the long-term objective of UNESCO. In other words, formal, non-formal and informal education is covered by the system evolved. By the combined efforts of educators, families, mass and intergovernmental and non-intergovernmental organizations a culture of social cohesion and democracy is to be evolved. Suggested the following in this regard:

- Education should cease to be considered as a one shot affair meant for children and youth.
- Education and work should be looked upon as complementary forces, which operate simultaneously throughout the entire life of an individual.
- All the three channels of education- fulltime, part-time and own-time should be developed in every state and in every sector of education and given equal status.
- Education should cease to be looked upon as a school

process: it should be a social process covering all learning that take place, whether in or outside the school.

- Education should cease to be delegated responsibility of a profession and should become the direct social responsibility in which every individual is involved, both as a teacher and as a student.
- The right to learn should be assured to every individual, without any discrimination and with full equality of opportunity, and he should also receive all the support and facilities necessary for its effective exercise throughout his life.
- The non-formal sector, which has been neglected in the past, should be developed and blended with the formal sector in an integrated fashion to create a new system of education, which will have advantages of both the sectors and also eliminate the weakness, which arises when these sectors are developed in isolation.

E d u c a t o r s a n d commentators have argued that schools contribute more to the well-being of children and the larger society than academic achievement, yet the introduction of massive systems

of accountability have diminished the value of other contributions. This work will create a measure of social cohesion outcomes, and therefore may broaden the discussion over the contributions of schooling, allowing the national debate, for the first time, to include the other important outcomes, which the public expects from its education system.

International analyses of citizenship in emerging democracies provide a greater appreciation of the role of schooling in building social cohesion. A growing consensus has emerged globally on the nature of the civics education curriculum. With many new nations aspiring to become stable democracies, the varying conditions that challenge social cohesion are more apparent. Thus, the educational contribution to social cohesion and the measure of social cohesion performance must be culturally specific to the challenge at hand. In the Indian society, heterogeneity, geographic mobility, and

impersonal social relations present relatively unique challenges to social cohesion

References:

Argentina Chiriac, Liliana Panciuc, Intercultural Education - Objectives, Values and Perspectives, State University of Medicine and Pharmacy "Nicolae Testemitanu" (Republic of Moldova)

Singh Uttam Kumar, Multicultural Education, Commonwealth Publishers, New Delhi, 1997

https://www.jstor.org/stable/3341872?seq=1#page_scan_tab_contents

<http://ien.inclusion.msu.edu/node/130>

<http://www.ici.is/en/articles/inter-cultural-education-better-education-for-everyone/>

<https://conference.pixel-online.net/NPSE/files/npse/ed0004/FP/1426-NTST861-FP-NPSE4.pdf>

<http://www.countercurrents.org/2016/07/01/dynamics-of-intercultural-education-in-schools-a-perspective/>

<http://unesdoc.unesco.org/images/0014/001478/147878e.pdf>

MULTICULTURAL EDUCATION

Assist. Prof. Dr. Sunita D. Dhake.

K.C.E.S.College of Education and Physical Education, Jalgaon.

Multicultural Education is an approach to teaching and learning that is based on democratic values that affirm cultural pluralism within culturally diverse societies in an interdependent world. The global perspective of multicultural education recognizes cultural pluralism as an ideal and healthy state in any productive society and promotes equity and respect among the existing cultural groups.

Since its earliest conceptualizations in the 1960s, multicultural education has evolved both in theory and in practice. It is rare that any two classroom teacher or education scholars will share the same definition for multicultural education. As with any dialogue on education, individuals tend to meld concepts to fit their particular contexts and disciplines.

Definition of Multicultural Education -

Multicultural Education is composed of two words first is Multicultural and second is Education.

Definitions of Multicultural :-

1) The Definition of Multicultural is something that incorporates ideas, beliefs or people from many different countries and cultural backgrounds.

2) Multicultural means consisting of or relating to people of many different nationalities and cultures.

3) Relating to or containing several cultural or ethnic groups within a society.

Definition of Education:-

Education is the process of facilitating learning or the acquisition of knowledge, skills, values, beliefs and habits.

Definition of Multicultural Education:-

According to Banks and Banks(1995) “ Multicultural Education as a field of study is designed to increase educational equity for all

students.”

According to Paul Gorski (2010) “Multicultural Education is a progressive approach for transforming education that holistically critiques and responds to discriminatory policies and practices in education”

Multicultural Education is a philosophical concept built on the ideals of freedom justice, equality, equity and human dignity as acknowledged in various documents such as the U.S. Declaration of Impendence, constitution of South Africa and United States, and the Universal Declaration of Human Rights adopted by the United Nations.

Scope of Multicultural Education:-

Sleeter (1996) delineates five approaches to Multicultural Education:

A) Advocates of the Teaching the Culturally Different approach attempts to raise the academic achievement of students through culturally relevant instruction.

B) In the Human Relations approach students are taught about commonalties of all people through understanding their social and cultural differences

but not their differences in institutional and economic power.

C) The single Group Studies approach is about the histories and contemporary issues of oppression of different people, women, low socioeconomic groups, and gays and lesbians.

D) The Multicultural Education approach promotes the transformation of the educational process to reflect the ideals of democracy in a pluralistic society. Students are taught content using instructional methods that value cultural knowledge and differences.

E) Educators who use the Social Reconstructions approach to Multicultural Education go a step further to teach students about oppression and discrimination. Students learn about their roles as social change agents so that they may participate in the generation of a more equitable society.

Approaches of Multicultural Education -

- 1) The Contributions Approach
- 2) The Additive Approach
- 3) The Transformation Approach
- 4) The Social Action Approach

1) The Contributions

Approach :

This approach reflects the least amount of involvement in Multicultural Education approaches. Selecting books and activities that celebrate holidays, heroes, and special events from various cultures.

For example, spending time reading

2) The Additive Approach :

In this approach content, concepts, themes, and perspectives are added to the curriculum without changing its basic structure. This involves incorporating literature by and about people from diverse cultures into the mainstream curriculum without changing the curriculum.

For example, examining the perspective of a Native American about Thanksgiving would be adding cultural diversity to the traditional view of Thanksgiving. However, this approach does not necessarily transform thinking (Banks, 1999)

3) The Transformation Approach :

This approach actually changes the structure of the curriculum. This encourages students to view concepts,

issues, themes, and problems from several ethnic perspectives and points of view.

For example, a unit on Thanksgiving would become an entire unit exploring cultural conflict. This type of instruction involves critical thinking and involves a consideration of diversity as a basic premise (Banks, 1999)

4) The Social Action Approach:

Transformation approach plus activities for social change. Students are not only instructed to understand and question social issues, but to also do something about important about it.

For example, after participating in a unit about recent immigrants to North America students may write letters to senators, congress, and newspaper editors to express their opinions about new policies (Banks 1999)

Goals of Multicultural Education:

- 1) Creating a safe, accepting, and successful learning environment for all.
- 2) Increasing awareness of global issues.

- 3) Strengthening intercultural awareness
- 4) Teaching students that there are multiple historical perspectives.
- 5) Encouraging critical thinking.
- 6) Preventing prejudice and discrimination.
- 7) Feel valued and respected.
- 8) Be successful, both academically and socially.
- 9) Recognize and understand diverse perspectives.
- 10) Make meaningful contributions in a democratic society.

Advantages Of Multicultural Education:

1) Help to eradicate prejudice and racism -

Students interviewed in a case study reflected a negative attitude that would not facilitate respect for people of other cultures, fostering of cultural diversity in classroom or consensus building. Nonetheless, with integrated curriculum, administrative support, social activities, and staff training, ignorance, personal detachment, and fear might be reduced on both teachers and students.

2) Brings different races together in harmony -

If we learn to embrace diversity in our society. The unconscious and conscious expressions of sexism (racism) must be done away with completely. Multicultural education can help bring all cultures together in harmony.

3) Builds interaction between diverse cultures

Additionally research indicates that ethnic students are inexplicably poor, being expelled or suspended, and fail to achieve their potential. Consequently, both teachers and students need to prepare themselves for the challenge of communicating and interacting with diverse races. Reduction of personal detachment and ignorance are possible advantages to a Multicultural system of education.

4) Creates tolerance between two groups -

The greatest advantage of multicultural curriculum is that it encourages understanding and tolerance between groups. Students can relate to one another in class, thereby creating harmony and co-

operation.

5) It eradicates cultural barriers-

Multicultural education is an emerging discipline that aims to provide educational opportunities to learners from diverse ethnic, cultural groups and social class. It seeks to help students acquire skills and positive attitude to negotiate, communicate and interact with individuals from diverse cultures to create a moral and civic community.

References-

Banks, J. A. (1994). *Multiethnic education: Theory and practice* (3rd ed.). Boston: Allyn and Bacon. Banks, J. A., & Banks, C. A. M. (Eds.). (2001). *Multicultural education: Issues and perspectives* (4th ed.). Boston: Allyn and Bacon. Banks, J. A., & Banks, C. A. M. (Eds.). (2002). *Handbook of research on*

multicultural education (2nd ed.). San Francisco:

Jossey-Bass. Barber, B. R. (1992). *An aristocracy of everyone: The politics of education and the future of America*. New York: Oxford University Press.

Bennett, C. I. (2003). *Comprehensive multicultural education: Theory and practice*. Boston: Allyn and Bacon.

Boykin, A. W., & Bailey, C. T. (2000). *The role of cultural factors in school relevant cognitive functioning: Synthesis of findings on cultural context, cultural orientations, and individual differences*. (ERIC Document Reproduction Service No. ED 441 880)

Bruner, J. (1996). *The culture of education*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Du Bois, W. E. B. (1994).

***

MULTICULTURAL TEACHER EDUCATION.

Prof. Dr. Swati Vasantao Chavan.

K C E s College Of Education & Physical Education Jalgaon

Multicultural education

Multicultural education is a set of strategies and materials in education that were developed to assist teachers when responding to the many issues created by the rapidly changing demographics of their students. It provides students with knowledge about the histories, cultures, and contributions of diverse groups; it assumes that the future society is pluralistic. It draws on insights from a number of different fields, including ethnic studies and women studies, but also reinterprets content from related academic disciplines.

Multicultural education, also viewed as a way of teaching, promotes principles such as inclusion, diversity, democracy, skill acquisition, inquiry, critical thought, value of perspectives, and self-reflection. It encourages students to bring aspects of their cultures into the classroom and thus, allows teachers to support the child's intellectual and social/emotional growth.

Multicultural education was found to be effective in promoting educational achievements among immigrant's students. Thus, it is also attributed to the reform movement behind the transformation of schools. Transformation in this context requires all variables of the school to be changed, including policies, teachers' attitudes, instructional materials, assessment methods, counseling, and teaching styles. Multicultural education is also concerned with the contribution of students towards effective social action.

The goals of multicultural education include:

- Creating a safe, accepting and successful learning environment for all
- Increasing awareness of global issues
- Strengthening cultural consciousness
- Strengthening intercultural awareness
- Teaching students that there are multiple historical

perspectives

- Encouraging critical thinking
- Preventing prejudice and discrimination

Promote civic good

Right the historical record

Increase self-esteem of non-mainstream students

Increase diversified student exposure

Preserve minority group culture

Foster children's autonomy

Promote social justice and equity

Enable students to succeed economically in an integrated, multicultural world

The aims and objectives of multicultural education tend to vary among educational philosophers and liberal political theorists. Educational philosophers might argue for preservation of the minority group culture, by fostering children's development of autonomy and introducing them to new and different ideas. This form of exposure would assist children in thinking more critically, as well as, encourage them to have a more open mindset. On the other hand, a political theorist might advocate for a model of multicultural education, which warrants social action. Hence, students are

equipped with knowledge, values, and skills necessary to evoke and participate in societal changes, resulting in justice for otherwise victimized and excluded ethnic groups. Under such a model, teachers would serve as agents of such change, promoting relevant democratic values and empowering students to act.

Advantages of Multicultural Education

According to the National Association for Multicultural Education (NAME), advantages of multicultural education are following-

Helps students develop positive self-image.

- Offers students an equitable educational opportunity.
- Allows multiple perspectives and ways of thinking.
- Combats stereotypes and prejudicial behavior.
- Teaches students to critique society in the interest of social justice.

The outcomes listed might require great investment or additional effort, from the teacher, to ensure that the goals being sought after are met.

Implementing Multicultural Education

Contrary to popular belief, multicultural education is more than cultural awareness, but rather an initiative to encompass all under-represented groups (people of color, women, people with disabilities, etc) and to ensure curriculum and content including such groups is accurate and complete.

Unfortunately, multicultural education is not as easy as a yearly heritage celebration or supplemental unit here and there. Rather, it requires schools to reform traditional curriculum. Too often, students are misinformed and misguided. Not all textbooks present historical content fully and accurately. Thus, multicultural education is most successful when implemented as a school wide approach with reconstruction of not only curriculum, but also organizational and institutional policy.

1. Unfortunately most educational institutions are not prepared to implement multicultural education in their classrooms. Multicultural education requires a staff that is not only diverse, but also culturally competent. Educators must be aware, responsive and embracing of the diverse beliefs,

perspectives and experiences. They must also be willing and ready to address issues of controversy. These issues include, but are not limited to, racism, sexism, religious intolerance, classism, ageism, etc. Content Integration: Content integration deals with the extent to which teachers use examples and content from a variety of cultures in their teaching.

2. Knowledge construction: Teachers need to help students understand, investigate, and determine how the implicit cultural assumptions, frames of reference, perspectives, and biases within a discipline influence the ways in which knowledge is constructed.

3. Prejudice Reduction: This dimension focuses on the characteristics of students' racial attitudes and how they can be modified by teaching methods and materials.

4. Empowering School Culture: Grouping and labeling practices, sports participation, disproportionality in achievement, and the interaction of the staff and the students across ethnic and racial lines must be examined to create a school culture that empowers students from diverse racial,

ethnic, and gender groups.

5. Equity Pedagogy: Equity pedagogy exists when teachers modify their teaching in ways that will facilitate the academic achievement of students from diverse racial, cultural, gender, and social-class groups.

Multicultural education can be implemented on the macro-level with the implementation of programs and culture at the school-wide or district-wide level and also at the micro-level by specific teachers within their individual classrooms. Another important consideration in implementing multicultural education into the classroom is how deep to infuse multicultural ideas and perspectives into the curriculum. There are four different approaches or levels to curricular infusion. They are:

1. The Contributions Approach – Dubbed the “Heroes and Holidays” approach; it is the easiest to implement and makes the least impact on the current curriculum. It does however have significant limitations in meeting the goals of multicultural education because “it does not give students the opportunity to see the critical role of ethnic groups in US society. Rather, the individuals and celebrations are

seen as an addition or appendage that is virtually unimportant to the core subject areas”.

2. The Additive Approach – Called the ethnic additive approach; it is slightly more involved than the contributions approach, but still requires no major restructuring of the curriculum. While this approach is often a first step towards a more multicultural curriculum, it is still very limited in that it still presents the topic from the dominant perspective. “Individuals or groups of people from marginalized groups in society are included in the curriculum, yet racial and cultural inequalities or oppression are not necessarily addressed”.

3. The Transformative Approach – This approach requires pulling in multiple perspectives while discussing a topic. This approach is significantly more challenging to teach than the previous two: “it requires a complete transformation of the curriculum and, in some cases, a conscious effort on the part of the teacher to deconstruct what they have been taught to think, believe, and teach”.

4. The Decision Making and

Social Action Approach – This approach includes all of the elements of the transformative approach but also challenges students to work to bring about social change. The goal of this approach is not only to make students aware of past and present injustice, but to equip them and empower them to be the agents of change.

5. Multicultural education, in its ideal form, should be an active and intentional structure, rather than a passive, accidental approach. There are infinite ways in which to assure that such an educational approach is purposeful and successful. Adaptation and modification to established curriculum serve as an example of an approach to preserving minority group culture

Conclusion

The preliminary results of educational activities carried out in the developing teachers' capacity for multicultural / intercultural education means providing them with information about pupils' communities and training them in how to use this information in teaching. Multicultural / intercultural teacher training also needs to develop the teachers' Teachers should also be trained in

methods for analyzing pupils' conceptions and learning obstacles. They should know how to teach about sustainable development and how to train pupils to improve the quality of life. Therefore, teacher training for multicultural education should be a blend of information and pedagogical methods. Training teachers in multicultural / intercultural education is not sufficient if teachers are ethnocentric and if they have negative conceptions and attitudes concerning pupils' communities. Therefore, teacher training should include activities Which analyses teachers' conceptions and attitudes? It should also include activities which help teachers to change negative attitudes towards pupils' communities and to surmount ethnocentrism. All these elements are contained in an integrated model for teacher training which is being developed by the project. Each country should develop this model at the national level, and should integrate strategies and methods for analyzing pupils' conceptions and attitudes with information about pupils' communities. All this should be assembled in a package which is

designed to assist teachers in helping pupils to understand and master issues related to sustainable development

References :

Amadio, M. Two decades of bilingual education. Prospects (UNESCO, Paris), vo XX, no. 3, 1990, p. 343-41.

Barton, B. He Maturanga Tau Ahua Reorua: He Kitenga 0 tetahi Kalako [Bilingual mathematics education: a practitioner's point of view]. Science and mathematics education papers - 1990.

Hamilton, New Zealand, Centre for Science and Mathematics Education Research, University of Waitako, 1990, p. 159-76. (SAME papers - 1990.),

Calvo Buezas, T. Attitudes and prejudices of teachers and pupils regarding other peoples and cultures. European teachers' seminar: towards intercultural education: training for teachers of Gypsy pupils. Council for Cultural Co-operation, Council of Europe, Strasbourg, France, 1990, p. 44-47.

Clarkson, P.; Thomas, J. Communicating mathematics bilingually. In: Stephens, M., et al., eds., op. cit., p. 263-73.

Cruz, B.C. How to improve

home-school relations in minority communities. N.A.S.S.P. Tips for principals (National Association of Secondary School Principals, VA), 1993. 2p.

Cushner, K. ; McClelland, A; Safford, P., eds. Human diversity in education: an integrative approach. New York, McGraw-Hill, 1992. 371 p. (Quoted in Cruz, op. cit.

Banks, James. An Introduction to Multicultural Education. 4th. edition. 2008, Pearson, Allyn / Bacon. ISBN 9780205518852

Campbell, Duane. Choosing Democracy: a practical guide to Multicultural Education. 4th. edition. 2010. Pearson, Allyn /Bacon

Hanley, M.S. "The Scope of Multicultural Education". 1999. www.newhorizons.org

Kincheloe, Joe and Shirley Steinberg. Changing Multiculturalism. 1997, London: Open University Press.

Sleeter, C. & McLaren, P. (2000). "Origins of Multiculturalism" . www.rethinkingschools.org

Steinberg, Shirley. Multi / Intercultural Conversations. 2001, NY: Peter Lang

**Multiculturalism In India: Significance Of
Humanity to National Integration**

Prof. Smt. Tayade Swati Laxman

Women's College of Education, Faizpur
Mohisha1965@gmail.com

Abstract :

India is ancient incredible Multicultural land. India is a only one country in Asia and World with Rich multicultural traditions, faith, belief which is Significance to Indian as a good human. Due to incredible heritage, tradition and customs India is recognized as unique power of humanity with National integration Religiously, Hindus form the majority, followed by Muslims. The statistics are: Hindu (80.5%), Muslim (13.4%), Christian (2.3%), Sikh (2.1%), Buddhist, Baha'i, Jain. These all religion have many traditions, belief, festivals. However, People of each religion live here peacefully by getting together without affecting their rituals and beliefs. Celebration gives scientific attitude, Happiness, Business and mainly Humanity to Indian society. Festivals Celebration Build National Integration. Multiculturalism Tradition reinforces values such as freedom, faith, integrity, a

good education, personal responsibility, a strong work ethic, and the value of being selfless.

Introduction:

India is ancient incredible Multicultural land. India is a only one country in Asia and World with Rich multicultural traditions, faith, belief which is Significance to Indian as a good human. Due to incredible heritage, tradition and customs India is recognized as unique power of humanity with National integration. In India religion is core of multicultural Indian society. Various religions here have their origin from very old age almost five thousand years. It is considered as Hinduism was originated here from Vedas. All the holy Hindu scriptures have been scripted in the sacred Sanskrit language. It is also believed that Jainism has ancient origin and their existence was in the Indus Valley. Buddhism is another religion which was originated in the country after the teachings of

Lord Gautama Buddha. Christianity was brought here later by the French and Britishers who ruled here for almost two centuries long time. In this way various religions were originated in ancient time or brought to this country by any means. However, People of each religion live here peacefully by getting together without affecting their rituals and beliefs. In India whenever people celebrates their festivals, traditions it's very magically benefits to all Indian society. Celebration gives scientific attitude, Happiness, Business and mainly Humanity to Indian society. Festivals Celebration Build National Integration.

Multiculturalism: Defines as follows

1. Multiculturalism" is the co-existence of diverse cultures, where culture includes racial, religious, or cultural groups and is manifested in customary behaviors, cultural assumptions and values, patterns of thinking, and communicative styles.

2. Multiculturalism is defined as the state of co-existence of diverse cultures. Culture includes, racial, religious, linguistic, etc. which may have differences and distinctions in customary behaviors, cultural

assumptions and values, patterns of thinking and communicative styles.

It also aims at the preservation of different cultures and their identities within a unified society as a state or nation.

According to the 1961 Census of India, there are 1652 indigenous languages in the country. The culture of India has been shaped by its long history, unique geography and diverse demography. India's languages, religions, dance, music, architecture and customs differ from place to place within the country, but nevertheless possess a commonality. The culture of India is an amalgamation of these diverse sub-cultures spread all over the Indian subcontinent and traditions that are several millennia old. The Indian caste system describes the social stratification and social restrictions in the Indian subcontinent, in which social classes are defined by thousands of endogamous hereditary groups, often termed jātis or castes.

Religiously, Hindus form the majority, followed by Muslims. The statistics are: Hindu (80.5%), Muslim (13.4%),

Christian (2.3%), Sikh (2.1%), Buddhist, Bahá'í, Jain, Jew and Parsipopulations. Linguistically, the two main language families in India are Indo-Aryan (a branch of Indo-European) and Dravidian. In India's northeast, people speaking Sino-Tibetan group of languages such as Manipuri (Meitei-lon) recognized by the Indian constitution and Austroasiatic languages are commonly found. India (officially) follows a three-language policy. Hindi (spoken in the form of Hindustani) is the official federal language, English has the federal status of associate/subsidiary official language and each state has its own state official language.

Major religions :

- Hindu
- Buddhism
- Jainism
- Sikhism.
- Muslim
- Christianity

Main Festivals Of Hindus:

Diwali is the festival of lights for Hindus and Sikhs. ...

Makar Sankranti. Maker Sankranti is celebrated on the January 13 and it is the first Hindu holiday on the western calendar.

- Maha Shivaratri.
- Holi.
- Ram Navami.
- Raksha Bandhan.
- Shiri Krishna Janamshtmi
- Ganesh Chaturthi
- Navaratri.

Main Festivals Of Buddhism:

Birthday of Gautama Buddha (Buddha Purnima)

Main Festivals of Jainism

Paryushana.

Jayanti.

Diwali.

New Year.

Gyana Panchami.

Pausha Dashmi.

Varshi Tapa or Akshay Tiritiya Tapa.

Maun-agiyara.

Main Festivals of Sikhism

Baisakhi

Gurunanak Jayanati

Maghi Festivals

Main Festivals of Christian

Good Friday

Easter

Christmas

Multicultural traditions represent a critical piece of our culture. They help form the structure and foundation of our families and our society. They remind us that we are part of a history that defines our past, shapes who we are today and who we are likely

to become. Once we ignore the meaning of our traditions, we're in danger of damaging the underpinning of our identity.

- Multicultural Tradition contributes a sense of comfort and belonging. It brings families together and enables people to reconnect with friends.

- Multicultural Tradition reinforces values such as freedom, faith, integrity, a good education, personal responsibility, a strong work ethic, and the value of being selfless.

- Multicultural Tradition provides a forum to showcase role models and celebrate the things that really matter in life.

- Multicultural Tradition offers a chance to say "thank you" for the contribution that someone has made.

- Multicultural Tradition enables us to showcase the principles of our Founding Fathers, celebrate diversity, and unite as a country.

- Multicultural Tradition serves as an avenue for creating lasting memories for our families and friends.

- Multicultural Tradition offers an excellent context for meaningful pause and reflection.

As leaders, role models, and

parents, we must strive to utilize every opportunity available to us to reinforce the values and beliefs that we hold dear. The alternative to action is taking these values for granted. The result is that our beliefs will get so diluted, over time, that our way of life will become foreign to us. It's like good health. You may take it for granted until you lose it. If we disregard our values, we'll open our eyes one day and won't be able to recognize "our world" anymore. The values that support the backbone of our country, our family, and our faith will have drifted for so long that the fabric of our society will be torn.

Importance of Multicultural:
The significance of Indian multicultural is summarized as follows:

- 1. Unity in diversity:** Even though India has multi cultures, its people are united in their basic sense of patriotism. The richness of Indian culture is what keeps its people together.

- 2. Preserves identity:** Indian culture is what gives the country its unique identity and recognition throughout the world.

- 3. Sense of belonging:** Without cultural support, a country's citizens feel homeless.

A country's rich culture instills the sense of belonging in their citizens.

4. Binding factor: Indian culture is what keeps its citizens patriotic and attached to each other.

5. Sense of pride: When cultural traditions are handed down from generations after generations, they are preserved with honor and increase the sense of pride in people. The faith of the Indian people in spiritual and ethical values is also fully reflected in the Constitution which they adopted after independence. The Constitution is based on secularism. It has profound reverence for all faiths and religions and does not elevate one religious faith over others. It recognizes no distinctions based on religion, race, sex or caste because, as spiritual beings, as free men, all are equal. It guarantees freedom of religious worship and respect for all languages and regions..

Conclusion:

1. Develop sense of scientific attitude humanity .
2. Transfer good values each other and respect each other.
3. Traditional physical education through yoga and various games
4. Preserve and save traditional art, music, Dance, traditional skill, business.
5. Indians multicultural traditions tightly bind bond between human relationships.
6. Multicultural festivals helps to raise economical growth of Nation.
7. All multicultural festivals core is to help poor and needy people

All Missionary, Madarasa, Dharmashala, Mandir ,Majjid, Gurudwara, Church are kindly involved to help all poor and needy people in India as well as in world.

References :

1. www.goole.com
2. sangolkar, arun (2011).navin jagtic samajatil shikshanache vicharprawah, insight publications, nasik

**MULTICULTURALISM OF INDIAN ORIGIN FORM
OF PHYSICAL ACTIVITIES**

Dr. Tarak Lakhanchandra Das

Director of Physical Education and Sports,
G.T.Patil Arts, Comm. And Science College, Nandurbar.

Culture:

Society consisted of human being that practices various traditional behavior and that creates the value of that particular society. That sheet practice of that the value of society further known as the culture of that society. All social unit somewhat way adopt it was a culture. A long term cultural practice creates a unique identity of that particular society, which can't be changed or altered easily. That is the reason before planning each and every activity socio culture must be considered and smooth activity.

Meaning of multiculturalism:

In a simple words multiculturalism means intermingling of various cultural practices without destroying its own identity.

India and multiculturalism:

Geographical area makes India stand on the seventh rank in whole world and their population gives second position in this world. India became

largest democracy in the world.

In fact there is large variety of cultures followed in the country, though there is unity. All these varieties in the cultures differs from state to state, religion to religion, caste and creed etc. but all the diverse varieties collaborated under the single roof without losing its individual identity. That is what, India became multicultural country.

Indian origin physical activities:

Physical activities plays very important role in the area of education as well as in culture. Because education in the every corner of our country is different and way of physical activities used for education is also different. Same scenario seems in cultural practices, culture to culture the forms of physical activities becomes different e.g. dance forms Bharatnatyam originates in Tamilnadu state, Bhagra is the dance form of Punjab, Garba is associated with Gujarati culture. Such variety

seems in the field of sports and games also e.g. Mallkhamb and Kho-Kho activity started in Maharashtra, Vallamkali is the boat race originates in Kerala, Ball Badminton originates in Tamilnadu etc. India has huge historical cultural values. Indian physical activities division can be made on basis of their forms, those are, dance forms, mass physical activities, traditional games and sports, martial arts and yoga.

• **Indian origin dance forms:**

There are two dance forms in the Indian culture. Both dance forms practiced traditionally. One is the classical dance form and another one is folk dance. Sangeet Natak Academy (The National Academy for Music, Dance and Drama in English) is the national level academy for performing arts, which is established by the Government of India has approved Bharatanatyam, Kathak, Kuchipudi, Odissi, Kathakali, Sattriya, Manipuri and Mohiniyattam as the classical dance forms of india.

Bagurumba, Bihu, Jhumur, Raut Nacha, Fudgi, Dandiya Raas and Garba, Dumhal, Chakyar Koothu, Duffmuttu, Pavri Nach etc. are the folk dance forms of India. These

dances are generally practiced on holly occasions to express joyfulness. It is practiced in Indian traditions from ancient times. Today also all these dance forms has maintained its own value in cultural practices.

• **Traditional games and sports:**

India is home to a diverse population playing many different sports across the country. Mallkhamb, Kho-Kho, Kabaddi, Langdi, Chaturang, Gilli danda etc. are games and sports originated in Indian culture. Basically, India is a poor country and all the games and sports established are less expensive as well as requiring less equipment. We can say, less expensiveness and less equipment are the features of Indian traditional games. All the games are practiced in modern era also. Some games viz. Kabaddi, Mallakhamb, Chaturang (Chess) got proper foundation and promotion. That the result, such sports and games extending their branches throughout the world. On the other hand some games and sports are practiced in same culture.

• **Martial arts:**

Indian history travelled through

classical period (3rd to 10th century), Middle ages (11th to 15th century), Mughal era, Maratha dynasty, to modern era. During this period many wars were occurred between different groups, which given birth to various combative styles in India. Vajra musti, Gatka , Kushti were practiced in classical period. Kalaipayattu a form of martial art originated in Kerala. Boxing, Fencing and Wrestling also practiced in middle ages. Traditional martial art styles also generated in eastern region of India, and those are Boli Khela, Ibuan, Malakhra, Malla Yuddha, Pehalwani, Thang Ta etc.

•**Yoga:**

Yoga is one of the great creation of Indian culture. Yoga is the form of activity which developed for healthy body and peaceful mind. It accepted worldwide. Yoga activity, basically consisted on Asana, Prnanyam and Shuddhi Kriyas. Actually, it is not a sport, whether it is used to practice in the arena of comparative sports. The word 'yoga' is derived from Sanskrit, which means to join. Through the yogic activities one can join body, mind and emotions. The yoga origination found in ancient Hindu Philosophy.

Conclusion:

Due to globalization all the world came closer. Every culture nurtured separately with their own identity but due to globalization all cultures are being intermingled. Every culture mixing with other culture through their own identity just like different gases are merging in air. Hence study of multiculturalism became a fundamental need of healthy society. Indian culture is the best example multiculturalism to the world at all, because variety of physical activity forms are originated in the country and still they are alive with their uniqueness. Some activities are still to be transformed in other culture. There is lot of scope study the traditional physical activities and transfer it to other cultures.

References:

- https://en.wikipedia.org/wiki/Indian_classical_dance
- https://en.wikipedia.org/wiki/List_of_Indian_folk_dances
- https://en.wikipedia.org/wiki/Sport_in_India
- https://en.wikipedia.org/wiki/Indian_martial_arts
- <https://en.wikipedia.org/wiki/Yoga>

**EFFECT OF SELECTED YOGIC EXERCISES
ON HOCKEY PLAYERS AGED 16 TO 18 YEARS**

Dr. Chand Khan Safdar Khan,

Department of Physical Education

IQRA'S H. J. Thim College of Arts and Science, Mehrun, Jalgaon.

Email: chandkhan7313@gmail.com

Abstract :

Life won't be existence without physical exercises. Through physical exercises alone individuals had the capacity make due in this world. The tale of development tosses some light on the nature and sorts of exercises which are a crucial piece of present day physical exercises which are to be fit for normal presence and to meet the incidental crises that emerge. Whatever may the crisis that trust itself on people the individuals need to straighten out and bear on

History of sports also witnessed inclusion of Hockey at National and International Championship. Since the competitive status of the game " Hockey " is gaining momentum day by day in various Indian states and other countries along with creation of new records, advancements in its technical and tact skills as well as planned

scientific training is essentially required to prepare a player of high caliber.

Eighty (n = 80) male elite Hockey players studying in IQRA'S H. J. Thim College of Arts & science, Mehrun Jalgaon (Affiliated to North Maharashtra University, Jalgaon) were selected for this investigation. The age group of the subjects was 16 to 18 years, whereas the age, height, weight index was 250 and or below were pulled randomly as sample by employing Fisher's random Table. The line age has strained upon world new banes vise uneasiness, nervousness, dirtiness and deviate issue. The recent practices very will provide answers for the contemporary social science, mental and therapeutic problems. Ayurveda, yoga, aggressive procedure, needle treatment and weight purpose back rub area unit 2 or 3 the recent Oriental practices.

Yoga and aggressive machine on the exciting of kundilini or chi essentiality or life power especially fixture traditions that circulate through the frame in channels called meridians. At particular centers referred to as chakras, essentiality receives the possibility to be engaged.

Key words: Hockey, physical exercises, Yoga, History, sports, scientific training

Introduction:

Physical wellness is essential to life and an establishment for profitable action in life. Physical wellness assumes an imperative part in deciding the execution of a player. The top-level execution goes ahead the length of a man tries to enhance physical wellness standard. Change matter is a deep rooted procedure. The low level of physical wellness guarantees defenselessness of the people to numerous issues.

Today Yoga has been widely used for its benefits in sports. Rights from the multinational companies to management institute and even from school teams to various national teams are trying to get benefits of Yoga in various ways, Present study, therefore, incorporated yoga as a training

intervention in Hockey players.

A decent Hockey player must have the accompanying qualities. He must have the specialized capacity to perform the different aptitudes that the session of Hockey requires. These incorporate scooping, passing, pushing, lifting and spilling with exactness precision and certainty. Flawlessness in pushing, hitting, scooping and spilling is most essential for every single great player regardless of the position they play aside from the objective attendant.

Methods :

Sample :

Eighty (n = 80) male elite Hockey players studying in IQRA'S H. J. Thim College of Arts & science, Mehrun Jalgaon (Affiliated to North Maharashtra University, Jalgaon) were selected for this investigation. The age group of the subjects was 16 to 18 years, whereas the age, height, weight index was 250 and or below were pulled randomly as sample by employing Fisher's random Table. The criteria for inclusion and exclusion of the subjects were as follows:

- The players who are the regular practitioners of hockey were

included in the experiment.

- The subjects who are expected to remain present till the experimental trials are finished were incorporated in this study.
- The subjects irrespective any communities, willing to participate in this study, were incorporated.
- The players suffering from known serious health problems are to be excluded.

Moreover, players having incapacitating physical illness as ruled out by clinical investigation were excluded prior to the study

Experimental Design :

The subjects were divided into two equal groups viz., Group A and Group B. Group-A, were participate in the “Experimental group” (Yogic Exercises Training Schedule), and Group-B, were acted as “Control Group.” There were daily 45 minutes practice considered the above schedules except Sundays and holidays. During daily experimental period while all the subjects of selected groups were involved with their respective training schedules, the subjects of control group were kept busy with some recreational activities in Physical Education. Moreover, after completion of daily training

schedule for 45 minutes, there was a regular practice of hockey game for 30 minutes.

All the experimental as well as control groups were combined participate in the same. The total Length of time of the experimentation were at least for three months (including testing dates, Sundays, and holidays) which include the one experiment, one follow-up programme to record the long term effects of the experiment. This is a randomized block design (Hubbard, 1973) which consists of the following steps:

Step-I (Pretest) :

Selected Fitness components of all the subjects belonging to control and experimental groups were tested prior to the experiment by using standard tests. The selected fitness components as required by the hockey players were assessed by implementing standard tests (Frost & Cureton, 1977), whereas the Hockey skills were assessed by implementing SAI Hockey Skill Tests. The scores of fitness components with hockey skills were recorded carefully.

Step-II (Training / Treatment) :

After pre-testing, the subjects of experimental groups

was receive their respective training, as stated above, for 45 minutes daily which were followed by a practice of hockey game for 30 minutes. The topics of the manipulate organization were stored busy with leisure activities. Thus all of the topics were concerned for duration of one hr. and 15 mins every day besides Sundays and holidays. The length of time of this experimentation became at least 12 weeks.

Yoga intervention changed

into organized with a number of the Asanas and Pranayamas. This additionally consists of Omkar recitation. These types of contents have been decided on on the basis of diverse reviews on Yoga and sports activities and also based on suggestion from the experts of Kaivalyadhama Yoga Research Institution, Kaivalyadhama, Lonavla. However, following yogic exercises was imparted to the experimental group for total of six weeks

Table No. 1

List of Names of Yogic Practices

Sr. No.	Name of Yoga Practice	Sr. No.	Name of Yoga Practice
1	Shavasana	12	Parvatasana
2	Pawanmuktasana	13	Tadasana
3	Naukasana	14	Utkatasana
4	Viparitkarani	15	Chakrasana
5	Bhujangasana	16	Vrikshasana
6	Shalabhasana	17	Trikonasana
7	Sarpasana	18	Halasana
8	Vajrasana	19	Sukhasana
9	Vakrasana	20	Padmasana
10	Paschimottanasana	21	Anuloma- Viloma
11	Janushirasana	22	Kapalabhati

Step-III (1st Post Test) :

After completion of the 6 weeks of experiment, as stated above, all the subjects are both the control and experimental groups were directed for 1st Post-test. Here the test procedures were same as mentioned in the pre-test.

Step-IV (1st Follow-Up Programme & 2nd Post Test) :

First Follow-Up (F.U.) Programme was started for another 6 weeks after completion of 1st post test, (Step-III). In that programme, the subjects of all the groups (both control and experimental) were

practice hockey regularly for 30 Minutes, day-1 except Sundays and holidays what they already learnt in Step-II. After completion of the **1st followup programme** of 6 weeks, all the subjects of both the control and experimental group were instructed for **2nd Post Test**. Here the testing procedures were same as mentioned in the pre-test.

Table No. 2
Statistical Model for Presentation of data in 2 x 7 Factorial ANOVA

Fitness Variables	Control Group (B1)	Experimental Group (B2)
Body Height (A1)	(A1B1)	(A1B2)
Body Weight (A2)	(A2B1)	(A2B2)
Ball Control test (A3)	(A3B1)	(A3B2)
Goal Shooting (A4)	(A4B1)	(A4B2)
Agility (A5)	(A5B1)	(A5B2)
Strength (A6)	(A6B1)	(A6B2)
Flexibility (A7)	(A7B1)	(A7B2)

Descriptive Analysis of Data : (SD = 14.25) and 172.33 (SD = 15.49) individually. This outcome demonstrates that the pretest method for both the control and the exploratory gatherings were pretty much comparable. The elucidating measurements of the information have been displayed in Table 3. The scores of pretest (Mean and SD) of control and test gatherings in Body Height test were 173.59

Table No. 3
Central Tendency and dispersion of Experimental and Control Groups in Morphological and Skill Variables of Hockey Players

Dependent Variables	Control Group (B1)		Experimental Group (B2)	
	Pre	Post	Pre	Post
Body Height (A1) Cm	173.59 (14.25)	174.86 (15.77)	172.33 (15.49)	174.65 (16.21)
Body Weight (A2) Kg	60.50 (8.88)	61.82 (9.39)	62.84 (7.81)	55.30 (8.72)
Ball Control test (A3) Sec	26.36 (4.62)	25.11 (5.22)	25.55 (4.09)	21.94 (5.03)
Goal Shooting test (A4) No	10.50 (3.43)	12.40 (4.02)	11.45 (3.04)	15.72 (4.01)
Shuttle Run test (A5) Sec	12.01 (2.04)	9.90 (1.03)	11.94 (1.24)	8.86 (1.06)
Standing Broad Jump test (A6) Cm	150.10 (20.32)	153.70 (21.20)	157.1 (19.15)	162.7 (20.32)
Sit and Reach test (A7) Cm	21.40 (6.55)	23.11 (7.27)	22.8 (6.10)	29.5 (8.17)

However, in the post-test scores of Body Height (Mean and SD) control and experimental groups were 174.86 (SD = 15.77) and 174.65 (SD = 16.21) respectively (Table 3). The result in turn revealed that although the real difference could not be evident here, however, the post-test score of experimental cluster was more than the management cluster in Body Height check.

The descriptive statistics of the information as conferred in Table 3 disclosed that the pretest execution scores (mean and SD) of management and Experimental gatherings in weight, check were 60.50 (SD = 8.88) and 62.84 (SD = 7.81) individually. This outcome demonstrates that the pretest method for both the control and the trial gatherings were pretty much comparable.

The post-test performance scores in body Weight (M and SD) control and experimental groups were 61.82 (SD = 9.39) and 55.30 (SD = 8.72) respectively (Table 3).

The result in turn revealed that although the real difference could not be evident here, however, the post-test performance of experimental group was higher than the

control group in Body Weight test.

The descriptive statistics of the data on Ball Control Test, as presented in Table 3, revealed that the pretest execution scores (Mean and SD) of control and test gatherings in were 26.36 (SD = 4.62) and 25.55 (SD = 4.09) individually. This outcome demonstrates that the pretest method for both the control and the exploratory gatherings were pretty much comparative.

The post-test performances (M and SD) control and experimental groups were 25.11 (SD = 5.22) and 21.94 (SD = 5.03) respectively (Table 3). The result in turn revealed that although the real statistical difference could not be assessed here, however on the basis of general observation, the post-test performance of experimental group was lower than the control group in Ball Control Test.

The descriptive statistics of the data on Goal Shooting Test as presented in Table 3 revealed that the pretest execution (Mean and SD) of control and test gatherings were 10.50 (SD = 3.43) and 11.45 (SD = 3.04) separately. This outcome demonstrates that the pretest method for both the control and

the exploratory gatherings were pretty much comparative.

Similarly, the post-test performances (M and SD) control and experimental groups were 12.40 (SD = 4.02) and 15.72 (SD = 4.01) respectively (Table 3). The result in turn revealed that although the real statistical difference could not be determined here, however, the post-test performance of experimental group was higher than the control group in Goal Shooting Test.

The descriptive statistics of the data on strength as presented in Table 3 revealed that the pretest execution scores (Mean and SD) of control and trial gatherings in Shuttle Run test were 12.01 (SD = 2.04) and 11.94 (SD = 1.24) separately. This outcome demonstrates that the pretest method for both the control and the test gatherings on transport run were pretty much comparable.

Similarly, the post-test performances (M and SD) control and experimental groups were 9.90 (SD = 1.03) and 8.86 (SD = 1.06) respectively (Table 3). The result in turn revealed that although the real statistical difference could not be determined here, however, the

post-test performance of experimental group was higher than the control group in Shuttle Run Test.

The post-test data (M and SD) on strength of control and experimental groups at pre and post tests were 150.10 (SD = 20.32) and 157.1 (SD = 19.15) respectively (Table 3). The result in turn revealed that although the real statistical difference could not be evident here, however, the post-test performance of experimental group was higher than the control group.

Similarly, the post-test performances (M and SD) control and experimental groups were 153.70 (SD = 21.20) and 162.70 (SD = 20.32) respectively (Table 3). The result in turn revealed that although the real statistical difference could not be determined here, however, the post-test performance of experimental group was higher than the control group in Standing Broad Jump Test.

The descriptive statistics of the data on Sit and Reach Test as presented in Table 3 revealed that the pretest execution (Mean and SD) of control and test gatherings were 21.40 (SD = 6.55) and 22.80 (SD = 6.10) separately. This outcome demonstrates that the pretest

method for both the control and the trial gatherings were pretty much comparable.

Similarly, the post-test performances (M and SD) control and experimental groups were 23.11 (SD = 7.27) and 29.50 (SD = 8.17) respectively (Table 3). The result in turn revealed that although the real statistical difference could not be determined here, however, the post-test performance of experimental group was higher than the control group in Sit and Reach Test.

Thus, the information, as obtained from measures of central tendency and dispersion, presented in Table 3 revealed that the Yoga Training selected in this study might have the treatment effect in improving some of the variables of physical fitness, however, it is not clearly evidenced statistically that which variables of physical fitness have been influenced.

Factorial Analysis of data :

The report of investigation (2x7 Factorial ANOVA) as displayed in table 4 uncovered that the execution scores in the chose morphological and expertise variables of the control and exploratory gatherings were not fundamentally comparable (F = 91.66, p<0.01). The effect of such measurable distinction has been prove on account of their gathering correlation (F = 29.44, p<0.01). Table 4 additionally demonstrates that the chose Yoga Training couldn't assist to enhance a percentage of the variables (F = 1.65, p>0.05).

From Table. 4 despite the fact that it is obvious that a portion of the variables couldn't pick up fundamentally, the distinguishing proof of those variables were dictated by utilizing Scheffe's Post Hoc methods. The thing shrewd or occasion astute investigation has been exhibited underneath.

Table No. 4
ANOVA for Mean Performance in Dependent Variables of Selected Subjects

Source of Variation	SS	D f	MS	F
TOTAL	15380.61	398	--	--
Dependent variables (A)	7106.04	4	1776.51	91.66**
Subject's Group (B)	570.65	1	570.65	29.44**
Interaction (AB)	223.86	7	31.98	1.65
ERROR	7480.06	386	19.38	--
** p < 0.01 * p < 0.05				

Conclusion :

The results as presented in this thesis help to conclude that, although yoga training brought positive trend of improvement in body height of selected hockey players, but it was not statistically significant. Many of the selected hockey players had more body weight and yoga training intervention helped to reduce them within normal range. Yogic exercises helped to improve the skill abilities of hockey players. Occurrence of sports injury was also reduced due to yoga training intervention. There was critical relationship between hockey playing capacity and physical wellness variables nimbleness and velocity of the hockey players. It was reasoned that the hockey playing capacity of hockey players could be anticipated from the chose physical wellness variables to be specific, spryness and speed. There was critical relationship between hockey playing capacity and physiological variables basic limit of the hockey players. It was inferred that the hockey playing capacity of hockey players could be anticipated from the chose physiological variables in particular, imperative limit and

resting heartbeat rate.

It was reasoned that the hockey playing capacity of hockey players could be anticipated from the chose Yogic activities. There was noteworthy relationship between hockey playing capacity and expertise variables spilling, ball control and objective shooting exactness of the hockey players. The measurable critical distinction exists in the middle of pre and post test scores of pace for test gathering is because of the yogic activities for both prepared and novice players. For concerning with control bunch, there is no measurable noteworthy contrast in the middle of pre and post test scores. For amateur players, the trial and control gathering was indicated huge distinction on the execution of rate. So the yogic activities impact the execution of rate for tenderfoot players.

References :

1. Bera, T.K. and Rajpurkar, M.V (1993). Body composition, cardiovascular endurance and anaerobic power of yogic practitioner. Indian Journal of Physiology and Pharmacology, 37: 3: 225 - 228.
2. Lemmink, A.P.M., Elferink, M.T. and Isscher, C.V., "Evaluation of the reliability of

- two field Hockey specific sprint and dribble tests in young field Hockey players". British Journal of Sports Medicine, 38, 2004, pp. 138.142.
3. Mc Grath, Charles (2008). "A Chinese Hinterland, Fertile with Field Hockey". New York Times. Pp 08-23.
4. Chavan, S.D., "Effects of Different Exercise Schedules and Progressive Relaxation Program me on Psycho-physical profiles of junior Boys Kabaddi Players." Doctoral Dissertation in Physical Education, University of Mumbai, India, 2002.
5. Hitman, M.G. (1983). The Effect of rewards, age, and level of performance on intrinsic motivation for sports activity. Completed Research in Health, Physical Education Recreation And Dance. 25, pp. 216-217.
6. Karambelkar, P.V. (1981). Meditational process in P.Y.S. – Samapattis, dharana, dhyana, Samadhi, samayama. Yoga-Mimamsa, 20, 1&2, pp.81-90.
7. Kulkarni and Datar (1997). Effect of Yoga on Cardiac Efficiency in Randomly Selected Subjects of Age Groups 18 to 24 years. Yoga Mimamsa, p.8.

EFFECTS OF MODERNIZATION ON PHYSICAL FITNESS

Dr. P. R. Chaudhari

Director of Phy. Edu. & Sports DNCVP's Shirish
Madhukarrao Chaudhari College, Jalgaon (M.S.)

INTRODUCTION:

According to Darwin's principle, "Survive the fittest", a man needs optimum level of fitness for facing the situation or adjusting according to it since the old age. So now a day's too, a man needs optimum level of fitness to face them. The optimum level of physical fitness is very essential for performing day to day work efficiently. The physical fitness fulfilled naturally in human being, but now a day's our nature of living has changed. Because of this, the fulfilment of physical fitness is required manually.

PHYSICAL FITNESS:

Many people define it as the capacity to carry out everyday activities (work and play) without excessive fatigue and with enough energy in reserve for emergencies. Those who subscribe to this definition are probably not as physically fit as they should be, Because physical fitness refers to, more than just energy for work and play. It is the capability of the

heart, blood vessels, lungs and muscles to function at optimal efficiency. Optimal efficiency means the capacity not only for enthusiastic and pleasurable participation in work, daily tasks and recreational activities, but also for prevention of cardiovascular disorders, obesity and other health problems.

COMPONANTS OF PHYSICAL FITNESS (GENERAL):

1. Attentiveness.
2. Physique.
3. Body-weight composition.
4. Breathing rate.
5. Blood pressure.
6. Work efficiency.
7. Work capacity.
8. Work intensity.

MODERNISATION:

As the nature of work changed after the industrialisation and consistent innovation, it also changed the requirement of work. Today's people work from one place, sit for longer period and duration of working hours get increased. At the same time our life style also changed according to our work

style. A dwelling man, become worker and now modernised in work style.

He moves from forest to agriculture, then to industries. This increases his standard of living but also bring new medical problems.

ASPECTS OF MODERNISATION:

1. Lifestyle.
2. Eating habits.
3. Nature of job.
4. Climatic condition.
5. Technology.
6. Revolution in medicine.

POSITIVE EFFECTS OF MODERNISATION ON PHYSICAL FITNESS:

These day's people are much aware about their physical fitness, physique, health risks etc. So there is an increase in the number of people joining gyms, fitness clubs or recreational sports clubs.

As per the principle of 'supply as per demand', there is a scope for the health clubs or personal trainers, who are ready to provide services to the people in their leisure time.

People are getting aware about the development of their children through sports, so they are indulging them into sports.

NEGATIVE EFFECTS OF MODERNISATION ON PHYSICAL FITNESS:

Today's generation has become aware about their physique due to the influence of cinema. Due to this, health culture is heading in the wrong direction as the untrained people are opening health clubs and gyms and are guiding people. By which far reaching effects are seen on the health of people. For example, people over here only workout for the upper body and lower body is rarely taken into consideration.

Just to be looked modern, the products like, liquor, cigarette etc. are been used extremely. In the name of fashion, the cloths we were affect our health.

The availability of junk food is everywhere and their costs are fare. So the young people like it more than the nutritious food. If the consumption of junk food increases then they may suffer from obesity later. The percentage of anaemia in population with unhealthy eating habits is high which again affects the fitness. There are increased incidences of childhood obesity due to junk foods and reduced physical activities.

The work schedule of

modern life is hectic, so there is no time for fitness. The remaining leisure time is spent in entertainment rather than recreational sports.

With the increase in pollution, the respiratory system is affected. As the layer of Ozone is decreasing, there is increase in the rate of ultra-violet rays on earth and it affects on our body. For Example, Skin Cancer.

In modern age, due to the increase in technology our natural movements have been decreased like we used vehicle for short distance instead of walking. With the introduction of energy providing medicines in the market, the people ignore physical activities. For Example, People used medicines like 'Revital' for maintaining themselves.

Earlier, joint families existed so the numbers of children were more but now a day's with the trend of split family. Because of it the easy availability of members

for playing has reduced.

CONCLUSION:

Though our living standard is increased substantially and also the quality of medical facilities. This is all because of development and modernisation in society. As there are some advantages and positives of this. We also face number of negative effects on our health and personal life.

Today's changing life style, working requirements and habits bring us new physical and health problems. If we want to overcome of this, then we must give focused attention to general body fitness. We must create proper awareness in society regarding body fitness and the pleasure we will get from it.

If possible we must design the set of simple physical activities which will help to maintain and develop the strength and stamina in this ever changing and dynamic world.

**THE NEED FOR MULTICULTURAL INFUSION OF
TEACHER EDUCATION.**

Prof.Baviskar Kunda Vitthal,

K.C.E.Societys college of Education and Physical Education, Jalgaon.

A multicultural infused program prepares teachers to teach students who differ in gender, cognition, ethnicity, physical ability, primary language, cultural heritage, and socioeconomic level.

The Need for Multicultural Education.

A sound introduction to multicultural education furnishes the following:

1. A rationale and philosophy of multicultural education to clarify its nature, premises, and aims.
2. Opportunities for reflection on how culture and gender shape our behavior, beliefs, expectations, values, identity, and personal biases.
3. Direct and meaningful experiences with people from diverse backgrounds, including ethnic and linguistic minorities, as well as the physically handicapped and learning impaired.
4. An exploration of issues related to gender, age, ethnicity, family, language, and exceptionality within the

multicultural school setting.

5. A cross-cultural examination of family roles and family values as they influence learning
6. Information on federal and state legislation that affects the education of diverse populations.
7. Verbal and nonverbal communication strategies attuned to ethnic, racial, linguistic, and cultural differences.
8. Knowledge of cultural and individual differences in learning styles and how to accommodate these differences in teaching.
9. Identification of cultural bias in teaching materials towards age, gender, ethnic groups, language, and physical and mental handicaps
10. An understanding of equity in education and how to actively pursue equity in teaching.

In a multicultural infused program may address the following:

1. Teaching language arts to linguistically and culturally diverse populations.

2. Teaching subject matter to language minority children in a linguistically comprehensible manner.
3. Information on the contributions of diverse people to the various disciplines.
4. Assessment of knowledge, strengths, and abilities of students.
5. Distinguishing learning disabilities from linguistic or cultural differences.
6. Using technology in ways that are sensitive to cultural and individual differences.
7. Using technology with the physically handicapped and learning disabled.
8. Incorporating cultural and individual preferences in cognitive and learning styles into classroom instruction.

Pre service teachers need to become effective multicultural teachers in our pluralistic society?

(1) pre service teachers need to become reflective practitioners. Reflective teachers apply observational, empirical, and analytical skills to monitor, evaluate, and revise their own teaching practices.

(2) Pre service teachers must gain cultural competence, that is, the ability to function comfortably

in cross-cultural settings and to interact harmoniously with people from cultures that differ from their own.

(a) Cope effectively with the psychological and emotional stress of dealing with the unfamiliar, (b) Quickly establish rapport with others,

(c) Sense other people's feelings,

(d) Communicate effectively with people from varying backgrounds, and

(e) Respond adequately to is communication. These complex skills require knowledge and the cultural understanding that evolve over time from cross-cultural interpersonal experiences.

Unfortunately, many education students have little or no exposure to people of other cultures.

(3) Our future teachers need to become effective cross-cultural communicators.

(4) Pre service teachers should understand the interrelationship between language and culture.

(5) Future teachers need to recognize the cultural roots of cognition and its close link to language.

Conclusion

As teacher educators, we must

prepare all teachers, majority or minority, to provide quality education for all students. Teacher educators must ask themselves to what degree their teacher preparation programs

- (a) facilitate increased cultural self-awareness,
- (b) Cultivate appreciation of diversity,
- (c) Increase cultural competency, and
- (d) Prepare teachers to work effectively with a variety of students and parents. To the extent that education programs achieve these ends, to that extent do they prepare culturally competent teachers?

Pre service multicultural education is a necessity. It is not a matter of individual preference, curricular appendage, or pedagogical whim. Neither should it be merely an added-on course after providing for the necessary knowledge and skills. Multicultural education is not simply an ethnic issue; it is everyone's issue, for teaching is a multicultural experience.

References

Baker, G. (1977). Multicultural education: Two pre service training approaches. *Journal of Teacher Education*, 28 (3), 31-33.

SOCIAL MEDIA AND INDIAN SOCIETY

Mr. Ketan Popat Chaudhari,

Assistant Professor
KCES College Of Education &
Physical Education, Jalgaon

Mr. Ramlal Shingane

Assistant Professor
KCES College Of Education &
Physical Education, Jalgaon

Abstract:

India becoming a big economic growing country toward the vision of 2020 as stated by our Expresident Dr.APJ Kalam. According to their statement our youth participation is important for the nation building. Social media have a big capacity to influence on the youth and the citizens in that Nation. In present paper, writer discussed the tools focusing in social media, we also called as feature of Social Media. Here, investigator discussed the census of India through our national census portal. In India many more social networking tools were used. Total users also given according to the global view. Because every issue depend upon global and networking fully related to global networking. Rapidly growth of users was found in the world. Related to India, our youth was also not behind them. This social media influence on youth both positively and negatively also. Most of youth was net addicted,

due heavy use most of youth forgot their aim, and these were harmful for our nation. In that situation, education plays an important role for the proper use of Social media. Social Media also helpful for the education growth also.

Social Media:

Media means the Medium, we usually known this concept. Today, we surrounded by various media. Social Media is one of the concept in Media. The definition of the Social Media as “websites and applications that enable users to create and share content or to participate in social networking.” It means Social Media is one of the collective online communication gateway to interact with community based input, content sharing and different collaboration.

These social media consists the types such as Websites and applications dedicated to forums, blogging, social networking, Social book making, Socail Curation and wikis.

Merriam-Webster defined social

media in 2016 as "Forms of electronic communication (such as Web sites) through which people create online communities to share information, ideas, personal messages, etc."

By the source of wikipedia, The following list of leading social networks gives the number of active user accounts as of August 2017 in whole world. Facebook have 2,047,000,000 users, Youtube have 1,500,000,000 users, Whatsapp have 1,200,000,000 users, Wechat have 938,000,000 users, QQ have 861,000,000 users, Instagram have 700,000,000 users, Qzone have 638,000,000 users, Tumblr have 357,000,000 users, Twitter have 328,000,000 users, Sina Weibo have 313,000,000 users, Baidu Tieba have 300,000,000 users, Skype have 300,000,000 users, Viber have 260,000,000 users, Snapchat have 255,000,000 users, Line have 214,000,000 users, Pinarest 175,000,000 users. We can get knowledge the fabulous spreading social network in our youth.

In Spreading and more use of these Social Media. Social Networking websites and tools focus on the following:

1. Quality: Quality is most important for the user. We know that from Photo sharing ideology Whatsapp was developed by the Brian Acton and Jan Koum in 2009. Google established in 1998 founded by Larry Page and Sergey Brin while they were pursuing Ph.D. at Stanford University, in California. Now, we find that Google andWhatsapps are important part of the android friendly community and the Child also.

2. Reach: A social media technology provides capability of reaching a global audience. Social media based on Suitability for the every age users.

3. Frequency: The number of times users access a type of media per day. Social Media networking agencies finds the interest of users. According to the user they update itself to attract the users. It impacts on young peoples, who check Heavy social media users, such as young people, ceck their social media account numerous times throughout the day.

4. Accessibility: Social media tools are generally available to the public at little or no cost. It covers their revenue by the advertising and their usage. Now, In India Everyone have

mobile, most of them not know the full knowledge of these device but many of them are the active users of social media.

5. **Immediacy:** The time between communications between the social community and the availability of the users effects on the Immediacy of the Social Media networks. The immediacy of social media can be seen as strength, in that it enables regular people to instantly communicate their opinions and information. On other hand, immediacy of social media spread the fake news and diverts our youth.

6. **Permanence:** Social Media Networking tools always observe their performance. They always work hard on their performance and suitability to their users.

Indian Society and Social Media:

India is a hierarchical country among the world. In which north India or south India, Hindu or Muslim, urban or village, virtually all things, people, and social groups are ranked according to various essential qualities were seen. By census 2011, India has Population 1,210,569,573. Among total Population 623,121,843 were male and

587,447,730 were female. According to International Telecommunication Union in India 30 Percent of total population were use Internet.

With over 460 million internet users, India is the second largest online market, ranked only behind China. By 2021, there will be about 635.8 million internet users in India. Now our youth turn to mobile internet. Facebook is the most popular social networking site in the country. There were about 195 million Facebook users in India as 2016, placing India as the country with the largest Facebook user base in the world. Other popular networks include WhatsApp, Google+, and Skype. With an estimate of 43.8 percent in 2016, This share is above global average. These figures behind the China. Among the Internet users 52 percent of Indian instant messaging users are on WhatsApp. Whatsapp is the 5th most downloaded mobile application in the world.

According to above data, Indian youth were handy with Social Networking tools and internet. We know the vision 2020 stated by, our late President Dr. APJ Kalam. Youth is Important to achieve this goal. Now, our

Prime Minister Mr.Narendra Modi, also stated that India is becoming a huge economy with digital India and Make in India. Our youth was familiar with digitalization but due to some barriers, our youth was seen as diverted. They not use their skill for the career build up. This can see on the unemployed index of India.

If we want to give proper direction to our youth, we have to adopt strategies and characteristics of social media and engage these youth in nation building work. Time management is useful for the career development. We always waste our time on thinking and playing with mobile. Some cases were found as addiction of mobile. That is called as Net Mania. Which effect on the psychological factors of the users. If we use these Social media for our Education, we found ourselves at 100 percent literacy level.

Conclusion :

We have to use social media as positively. According to our constitution, we have rights to give our opinion but when present our opinion, we have to think about it positive for our youth, National Development

and peace of our country? We have to promote our citizens for the digitalization with positive thinking and control on the Net addiction and wise habits.

References:

- <http://whatis.techtarget.com/definition/social-media> Accessed on Dated 16/11/2017
- https://en.wikipedia.org/wiki/Social_media Accessed on Dated 15/11/2017
- <http://www.youthinfoindia.org/about-us/> Accessed on Dated 15/11/2017
- <http://www.censusindia.gov.in/2011-Common/CensusData2011.html> Accessed on Dated 15/11/2017
- <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS> Accessed on Dated 15/11/2017
- <https://www.statista.com/topics/2157/internet-usage-in-india/> Accessed on Dated 15/11/2017
- <http://www.soravjain.com/social-media-facts-and-stats-india-2016> Accessed on Dated 15/11/2017

**जळगाव जिल्ह्यातील डी.टी.एड च्या छात्राध्यापकांमध्ये
जलसाक्षरतेबाबत असलेल्या जाणीव जागृतीचा अभ्यास.**

डॉ. इंदुमती भारंबे,
मार्गदर्शक

विभागप्रमुख, शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा कविकुलगुरु
कालिदास संस्कृतविद्यापीठ, नागपूर

प्रा. अनिल झोपे
संशोधक

जिल्हाशिक्षण व प्रशिक्षण संस्था,
जळगाव

सारांश-

जळगाव जिल्ह्यातील डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरते बाबत असलेल्या जाणीव जागृतीचा अभ्यास करण्यासाठी संशोधकाने संशोधनाची विद्यालय संशोधन ही पद्धती अवलंबली जळगाव जिल्ह्यातील सर्व एकूण ३१ अध्यापक विद्यालयातील एकूण ३४० छात्राध्यापक स्तरीय यादृच्छिक नमुना निवड पद्धतीने निवडून त्यांचेवर स्वनिर्मित जलसाक्षरता जाणीव जागृती मापिका या कसोटीचे प्रशासन केले व छात्राध्यापकांनी दिलेल्या प्रतिसादांना गुणदान करून त्याआधारे डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरते बाबत असलेल्या जाणीव जागृतीचा स्तर तपासला प्रस्तुत कसोटीत मिळालेल्या गुणांचे व्यवस्थापन, वर्ष व लिंगभेद निहाय तसेच १२ वी तील शाखानिहाय विश्लेषण करून डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमधील जाणीव जागृती स्तराचा तुलनात्मक अभ्यास केला तेव्हा

डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमध्ये जलसाक्षरते बाबत असलेल्या जाणीव जागृतीचा स्तर शेकडा ६०.७३: असल्याचे दिसून आले तसेच छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरते बाबत असलेल्या जाणीव जागृतीत व्यवस्थापन निहाय, वर्ष निहाय व लिंगभेद निहाय लक्षणीय फरक नसल्याचे आढळले

प्रस्तावना-

प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रमात सन १९८८ पासून पर्यावरणाचे संरक्षण व संवर्धन हा एक गाभा घटकइतर १० गाभा घटकांबरोबर निश्चित करण्यात आलेला आहे पाणी हा पर्यावरणातील मुख्य घटक. मानवी जीवनात पाणी ही एक मुलभूत गरज आहे किंबहुना पाण्याशिवाय कोणताही सजीव जगू शकत नाही म्हणूनच पाण्याला जीवन म्हटले आहे या पाण्याचे महत्त्व लक्षात घेऊनच पाण्याच्या वापराबाबत योग्य जाणीव बालपणा पासूनच प्रत्येक मानवात विकसित व्हावी म्हणूनच प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रमात

सन २००४ पासून कार्यानुभव या विषयांतर्गत समान अनिवार्य उपक्रमांतील एक उपक्रम म्हणून जलसाक्षरता हा घटक १०: भारांशासह इयत्ता १ ली पासून समाविष्ट करण्यात आला आहे प्राथमिक शिक्षण अभ्यासक्रमाची यशस्वी अंमलबजावणी होण्याच्या दृष्टीने डी.टी.एड. स्तरावरील अभ्यासक्रमाची आखणी होत असते जलसाक्षरता विषयक जाणीव जागृती शिक्षकात जेव्हा प्रगल्भ असेल तेव्हा अधिक चांगला परिणाम विद्यार्थ्यांच्या जाणीव जागृतीवर होतो त्यादृष्टीने भावी शिक्षकांमधील छात्राध्यापकांमध्ये ही जाणीव कितपत विकसित आहे हे तपासणे आवश्यक वाटले. छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरते बाबतच्या जाणीव जागृतीचा स्तर जाणून घेणे, या जाणीव जागृतीच्या स्तराबाबत व्यवस्थापन निहाय, लिंगभेद निहाय, वर्ष निहाय तुलनात्मक अभ्यास करणे व जलसाक्षरता विषयक जाणीव विकासीत करणारे उपाय सुचविणे ह्या हेतूने प्रस्तुत संशोधन हाती घेण्यात आले

समस्या विधान -

जळगाव जिल्ह्यातील डी.टी.एड च्या छात्राध्यापकांमध्ये जलसाक्षरतेबाबत असलेल्या जाणीव जागृतीचा अभ्यास.

उद्दिष्टे-

१. जळगाव जिल्ह्यातील डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरते बाबत असलेल्या जाणीव जागृतीचा शोध घेणे
२. लिंगभेद निहाय डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरते बाबतच्या जाणीव जागृतीचा तुलनात्मक अभ्यास करणे
३. प्रथम व द्वितीय वर्ष निहाय डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरते बाबतच्या जाणीव जागृतीचा तुलनात्मक अभ्यास करणे
४. व्यवस्थापन निहाय डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरते बाबतच्या जाणीव जागृतीचा तुलनात्मक अभ्यास करणे
५. डी.टी.एड च्या छात्राध्यापकांमध्ये जलसाक्षरता विषयक जाणीव विकसित करण्याच्या दृष्टीने कृतियोजना सुचविणे

परिकल्पना -

१. शासकीय अनुदानित अध्यापक विद्यालयातील व विना अनुदानित अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकात जलसाक्षरता विषयक जाणीव जागृतीत सार्थ फरक आढळत नाही
२. प्रथम वर्षातील व द्वितीय वर्षातील डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकात जलसाक्षरता विषयक जाणीव जागृतीत सार्थ फरक आढळत नाही

३. लिंगभेद निहाय डी.टी.एड.च्या पुरुष व महिला छात्राध्यापकात जलसाक्षरता विषयक जाणीव जागृतीत सार्थ फरक आढळत नाही

संशोधन पद्धती-

संशोधनासाठी सर्वेक्षणाची विद्यालय सर्वेक्षण पद्धती वापरून न्यादर्श गटातील अध्यापक विद्यालयांना प्रत्यक्षभेटी दिल्या अश्या एकूण ३४० छात्राध्यापकांच्या नमुना गटावर जलसाक्षरताजाणीव जागृती मापन कसोटीचेप्रशासन केले त्यात छात्राध्यापकांना मिळालेल्या गुणांचे विश्लेषण करून परिकल्पना परीक्षण व निष्कर्ष मांडणी केली.

न्यादर्श निवड -

स्तरीय यादृच्छिक नमुना निवडी द्वारे प्रथम स्तरावर एकूण ३१ पैकी १७ अध्यापक विद्यालयांची निवड केली तर दुसऱ्या स्तरावर वर्षनिहाय प्रथम व द्वितीय वर्षातील प्रत्येकी १० विद्यार्थ्यांची अश्याप्रत्येक अध्यापक विद्यालयातून २० याप्रमाणे एकूण ३४० छात्राध्यापकांची यादृच्छिक नमुना निवडीद्वारे न्यादर्शगटात निवड करण्यात आली .

संशोधनाची साधने -

डी.टी.एड.च्या छात्राध्यापकांतील जलसाक्षरताविषयक जाणीव जागृतीचा स्तर जाणून घेण्यासाठी संशोधकाने

स्वनिर्मित जलसाक्षरता जाणीव जागृती चाचणी विकसित केली प्रस्तुत चाचणीत जल विषयक उपलब्धतेची माहिती, पाण्याबाबत शास्त्रीय माहिती, पाण्याचेउपयोग व महत्व, पाण्याच्या कमतरतेची कारणे व त्याचा परिणाम, जाणीव, मानसिकता व वापरविषयक कौशल्य या घटकांवर आधारित वस्तुनिष्ठ व लघुतरी मिळून एकूण १२ प्रश्नांचा समावेश होता एकूण १५ गुणांवर आधारित उर्जासाक्षरता चाचणीत छात्राध्यापकांना मिळालेल्या गुणांचे घटक निहाय तसेच व्यवस्थापन,वर्ष व लिंगभेद निहाय विश्लेषण करून संशोधनाचे निष्कर्ष मांडण्यात आले व उपाययोजना सुचविण्यात आल्या.

संख्याशास्त्रीय विश्लेषण -

डी.टी.एड.च्या छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरतेचा अभ्यास करतांना छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरतेचा स्तर जाणून घेण्यासाठी प्रशासन केलेल्या जलसाक्षरता चाचणीत मिळालेल्या गुणांचे मध्यमान व शेकडा प्रमाण काढून व्यवस्थापन,वर्ष व लिंगभेद निहाय आलेखा द्वारे तुलनात्मक विश्लेषण करण्यात आले तसेच संशोधनात मांडलेल्या तीनही परीकाल्पनांचे टी परिक्षीके द्वारे परीक्षण करून त्यांबाबत

छात्राध्यापकांना मिळालेल्या गुणांच्या मध्यमानात लक्षणीय फरक नाही
जल साक्षरता जाणीव जागृती मापन कसोटीत प्रथम वर्षातील व
द्वितीय वर्षातील डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांना प्राप्त गुणांचे मध्यमान यांची टी परीक्षिका पडताळणी दर्शक सारणी

अ क्र.	गट	न्यादर्श	प्रमाण विचलन	मध्यमान	स्वाधीनता मात्रा	प्राप्त टी	सारणी मूल्य		सार्थकता
१	प्रथम वर्षातील. डी. टी. एडचे छात्र	१७०	२.२४८	९.०३५	३३८	०.६२६	०.०५.	०.०१	०.०५
२	द्वितीय वर्षातील. डी.टी.एड चे छात्र	१७०	२.४३	९.१९४			१.९६	२.५९	फरक नाही

अर्थनिर्वचन - डी कोष्टकानुसार टी = 0.0५ स्तरावर टी ची किंमत १.९६ तर टी=0.0१ ची किंमत २.५९ आहे शोधून काढलेली किंमत 0.६२६ ही किंमत टी कोष्टकाच्या किमती पेक्षा कमी असल्यामुळे असे म्हणता येईल की जल साक्षरता जाणीव जागृती मापन कसोटीतील प्रथम वर्षातील व द्वितीय वर्षातील डी.टी.एड.च्या छात्राध्यापकांना मिळालेल्या गुणांच्या मध्यमानात लक्षणीय फरक नाही

निष्कर्ष - प्रथम वर्षातील व द्वितीय वर्षातील डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकां मधील जल साक्षरता विषयक जाणीव जागृतीत सार्थ फरक आढळत नाही. ही परिकल्पना स्वीकारावी लागेल

परिकल्पना - ३ . लिंगभेद निहाय डी.टी.एड.च्या पुरुष व महिला छात्राध्यापकांमधीलजल साक्षरता विषयक जाणीव जागृतीत सार्थ फरक आढळत नाही

शून्य परिकल्पना- जल साक्षरता जाणीव जागृती मापन कसोटीत पुरुष व महिला छात्राध्यापकांना प्राप्त गुणांच्या मध्यमानात लक्षणीय फरक नाही

जल साक्षरता जाणीव जागृती मापन कसोटीत पुरुष व महिला छात्राध्यापकांना प्राप्त गुणांचे मध्यमान यांची टी परीक्षिका पडताळणी दर्शक सारणी

अ क्र	गट	न्यादर्श	प्रमाण विचलन	मध्यमान	स्वाधीन ता मात्रा	प्राप्त टी	सारणी मूल्य	सार्थकता
१	पुरुष छात्र	६८	२.३२२	१.०१४	३३८	०.३९५	०.०५.	०.०१
२	महिला छात्र	२७२	२.३६९	१.१३९			१.९६	२.५९

अर्थनिर्वचन - डी कोष्टकानुसार टी = ०.०५ स्तरावर टी ची किंमत १.९६ तर टी=०.०१ ची किंमत २.५९ आहे शोधून काढलेली किंमत ०.३९५ ही किंमत टी कोष्टकाच्या किमती पेक्षा कमी असल्यामुळे असे म्हणता येईल की जल साक्षरता जाणीव जागृती मापन क सो टीतील पुरुष व महिला छात्राध्यापकांना मिळालेल्या गुणांच्या मध्यमानात लक्षणीय फरक नाही.

निष्कर्ष - लिंग भेद निहाय पुरुष व महिला छात्राध्यापकांमधील जल साक्षरता विषयक जाणीव जागृतीत सार्थ फरक आढळत नाही. ही परिकल्पना स्वीकारावी लागेल

निष्कर्ष व चर्चा -

१. जळगाव जिल्ह्यातील अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांचा जलसाक्षरताविषयक जाणीव जागृतीचा स्तर ६०.७३ : इतका म्हणजेच चांगला असल्याचे दिसून आले

२. शासकीय / अनुदानित अध्यापक

विद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा जलसाक्षरता विषयक जाणीव जागृतीचा स्तर ६४.८ : असून विनाअनुदानित अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांचा जल साक्षरता विषयक जाणीव जागृतीचा स्तर ५९.७३ : इतका आहे अर्थात विना अनुदानित पेक्षा अनुदानित ६ शासकीय व्यवस्थापनाच्या अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांचा स्तर तुलनेने ५: ने अधिक आहे व तो संख्याशास्त्रीय दृष्ट्या लक्षणीय आहे

३. प्रथम व द्वितीय वर्षांच्या छात्राध्यापकांमधील जल साक्षरता तपासली असता अनुक्रमे ६०.२७: व ६१.२७ : इतकी आढळली तुलनेने द्वितीय वर्षांच्या छात्राध्यापकांची जाणीव जागृती १ :नी अधिक आहे मात्र संख्याशास्त्रीय दृष्ट्या हा फरक लक्षणीय नाही

४. पुरुष व महिला छात्राध्यापकांमधील जल साक्षरताविषयक जाणीव जागृती अनुक्रमे ६०.०७ : , ६०.९३ : इतकी आहे अर्थात लिंगभेद निहाय डी.टी.एड.च्या

छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरतेत संख्याशास्त्रीय दृष्ट्या कोणताही फरक नाही असे आढळले

संशोधनाची उपयोगिता -

१. डी.टी.एड.च्या छात्राध्यापकांमधील जल साक्षरताविषयक जाणीव जागृती तपासण्या साठीची कसोटी विकसित करता आली

२. जल साक्षरताविषयक जाणीव जागृती मापिके द्वारे डी.टी.एड.च्या छात्राध्यापकांमधील जल साक्षरता विषयक जाणीव जागृतीचा स्तर तपासता आला व तो निश्चित चांगला असल्याचे लक्षात आले

३. डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमधील जल साक्षरता विषयक जाणीव जागृतीच्या स्तराचा लिंगभेद निहाय ,, प्रथम व द्वितीय वर्ष निहाय तुलनात्मक अभ्यास केला असता त्यात संख्याशास्त्रीय दृष्ट्या लक्षणीय फरक नसल्याचे लक्षात आले मात्र व्यवस्थापन निहाय शासन / अनुदानित व विनाअनुदानित अध्यापक विद्यालयातील छात्राध्यापकांमधील जलसाक्षरता विषयक जाणीव जागृतीत लक्षणीय फरक असल्याचे आढळून आले

४. डी.टी.एड. च्या छात्राध्यापकांमध्ये

जल साक्षरताविषयक जाणीव विकसित व्हावी,वाढीस लागावी यादृष्टीने उचित कृतियोजना सुचविण्यात आली त्याचा उपयोग डी.टी.एड.स्तरावरील अभ्यासक्रम पुनर्रचना करतांना नक्कीच होईल यादृष्टीने प्रस्तुत संशोधन शिक्षक प्रशिक्षक,छात्राध्यापक व विद्यार्थी यांचेसाठी उपयुक्त ठरेल अशी खात्री आहे

संदर्भ ग्रंथ सूची -

१. भोगले , शरद (२००८), जलसाक्षरता (द्वितीय आवृत्ती), पुणे, राज्य साधन केंद्र

२. चाफेकर, शरद(२०१०), पाणी हेच जीवन, (प्रथम आवृत्ती), मुंबई,जल शिक्षण विभाग, पर्यावरणीय औषध संस्थान

३. पद्मे, रामेश्वर श.(एप्रिल२००५), जाल्शक्षरता, जीवन शिक्षण,अंक १ मासिक , पुणे, म.रा.शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद - पेज१७ ते २०

४. वेब साईट -

1.www.shodh.inflibnet.ac.in

2.<http://www.wrmin.nic.in>

3.<http://www.srcpune.nic.in>

बहुसांस्कृतिक समाजातील युवकांची भूमिका: एक अभ्यास

प्रा. दिपक प्रभाकर बाविस्कर

आर. सी. पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, शिरपूर जि. धुळे

सारांश

प्रस्तुत संशोधनात उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या व्यावसायिक व अव्यावसायिक महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजातील तरुणांची भूमिका याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे. अव्यावसायिक महाविद्यालयातील ४० व व्यावसायिक महाविद्यालयातील ४० असे एकूण ८० विद्यार्थ्यांची निवड सहेतुक नमुना निवडपद्धतीने केली होती. माहितीचे संकलन करण्यासाठी १० विधानाची मतावली तयार करण्यात आली होती. संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी टक्केवारी या संख्याशास्त्रीय परिमाणाचा उपयोग केला होता. प्रस्तुत संशोधनात विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसादावरून लक्षात येते की, प्रत्येक युवक आपली बहुसांस्कृतिक समाजातील भूमिका महत्त्वाची आणि प्रगतीची आहे.

प्रस्तावना

युवकांवर कोणत्याही देशाचा विकासाचा भार असतो. युवक म्हणजे ऊर्जेचे साधन असल्यामुळे देशाला आणि समाजाला प्रगतीच्या मार्गावर घेवून जात असतो. भारत हा बहुधार्मिक, बहुसांस्कृतिक आणि विविधतेने नटलेला देश असल्यामुळे येथील एकोपा हा जागतिक स्तरावर आदर्शाचा विषय मानला जातो. लोकशाही टिकून राहण्यासाठी यांच्यातील एकोपा टिकवणे महत्त्वाचे असते. प्रत्येकाच सन्मान, प्रत्येकाचा हक्क त्यास मिळवून देणे आणि प्रत्येकाने आपल्या जबाबदारीने वागणे यातच प्रत्येक देशाचे हित सामावलेले असते. म्हणूनच प्राथमिक स्तरापासून तर उच्चशिक्षणापर्यंत शिक्षक, विद्यार्थी, पालक, समाज आणि येथील अभ्यासक्रम हा एकात्मिक दृष्टिकोन राखून कार्य करीत असतो. विविधता म्हणजे विविध संस्कृतीचे लोक एकत्रीतरित्या राहून आपले कार्य चांगल्या प्रकारे करीत असतात. यात भूमिका महत्त्वाची असते ती म्हणजे तरुणांची. आजचा युवक हा

आधुनिक विचार सरणीचा आहे. विविध जागतिक स्तरावरचे ज्ञान प्राप्त करण्यासाठी तो इंटरनेटच्या जगाचा वापरही करतो. आपले विचार मांडण्यासाठी आता सामाजिक नेटवर्किंगही त्याच्या मदतीला आहे. क्षणात जगासमोर आपले मत मांडता येत असल्यामुळे तरुणांच्या विचारांचा आणि वर्तनाचा विचार सहजीकच होणे आहे. तरुण कसा विचार करतो, या सांस्कृतिक विविधतेच्या संदर्भात कोणता दृष्टिकोन राखतो ह्याकडे लक्ष असते.

युवक हा आधुनिक असला किंवा प्रवाहाच्या विरुद्ध दिशेने विचार करीत असला तरी तो समाजातील प्रत्येक घटकाचा सन्मान करण्यात धन्यता मानतो हे लक्षात घेतले पाहिजे. एखादा व्यक्ती आपल्या संस्कृतीतील, धर्मातील नाही, परंतु तो मानव आहे हा दृष्टिकोन आजच्या युवकांचा आहे आणि म्हणूनच बहुसांस्कृतिक समाजात अशा तरुणांची गरज आहे. प्रस्तुत संशोधनात उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या व्यावसायिक व अव्यावसायिक महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजातील तरुणांची भूमिका काय याबाबत मतांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

समस्या विधान

प्रस्तुत संशोधनात पुढील समस्यासंदर्भात अभ्यास केला आहे. बहुसांस्कृतिक समाजातील युवकांची भूमिका: एक अभ्यास उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या व्यावसायिक व अव्यावसायिक महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजातील तरुणांची भूमिका याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

उद्दिष्ट – उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या व्यावसायिक व अव्यावसायिक महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजातील तरुणांची भूमिका याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करणे.

पद्धती– प्रस्तुत संशोधनात उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या व्यावसायिक व अव्यावसायिक महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजातील तरुणांची भूमिका याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे. **जनसंख्या**– प्रस्तुत संशोधनासाठी शिरपूर शहरातील अव्यावसायिक व व्यावसायिक महाविद्यालयातील शेवटच्या वर्षाला प्रवेशित सर्व विद्यार्थ्यांची जनसंख्या म्हणून निश्चिती करण्यात आली होती.

न्यादर्श- प्रस्तुत संशोधनासाठी अव्यावसायिक महाविद्यालयातील ४० (वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला १५ विज्ञान १५ वाणिज्य १०) व व्यावसायिक महाविद्यालयातील (बीएड. २०, व्यवस्थापन २०) एकूण ८० विद्यार्थ्यांची निवड सहेतुक नमुना निवडपद्धतीने केली होती. **संशोधनाची साधने-** प्रस्तुत संशोधनात उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या व्यावसायिक व अव्यावसायिक महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजातील तरुणांची भूमिका याविषयीची मते संकलन करण्यासाठी स्वनिर्मित अभिवृत्ती शोधिका तयार केली होती त्यात एकूण १० विधाने

होते. सहमत, असहमत आणि सांगता येत नाही असे पर्याय देण्यात आले होते. **संख्याशास्त्रीय परिमाणे-** संशोधनासाठी संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी टक्कैवारी या संख्याशास्त्रीय परिमाणांचा उपयोग केला होता.

माहिती विश्लेषण व अर्थनिवर्चन- प्रस्तुत संशोधनात उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या व्यावसायिक व अव्यावसायिक महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजातील तरुणांची भूमिका काय आहे याविषयी असलेली मतांसंदर्भात स्वनिर्मित शोधिकेला दिलेल्या प्रतिसादाचे विश्लेषण प्रमाणे. . .

अ. क्र.	विधान		सहमत	असहमत	सांगता येत नाही	एकूण
०१	बहुसांस्कृतिक यांचा अर्थ प्रत्येक युवकांस आकलन झाला आहे.	प्र	६१	१०	०९	८०
		ट	७६%	१३%	११%	१००%
०२	युवकांच्या दृष्टिनुन मानवी धर्म म्हणजेच बहुसांस्कृतिकता होय.	प्र	६९	०९	०२	८०
		ट	८६%	११%	०३%	१००%
०३	सुन्या बहुसांस्कृतिक समाजाच्या विकासासाठी युवकांची ऊर्जा अतिशय महत्वाची आहे.	प्र	६१	१०	०९	८०
		ट	७६%	१३%	११%	१००%
०४	बहुसांस्कृतिक समाजात हार्जिकालक ठरण्याच्या उद्दिष्ट परंपरा ठरवून युवक महत्त्व कळवत आरू	प्र	६९	१०	११	८०
		ट	७४%	१३%	१४%	१००%

०५	युवक नेहमीच मानवी हक्कास साखेनी कार्य करील असतना.	स	५८	११	०३	८०
		ट	७२%	२४%	०४%	१००%
०६	समाजाला ही बहुसांस्कृतिक समाजाच्या नांवा माखण हा जहात.	स	६१	१०	०९	८०
		ट	७६%	१३%	११%	१००%
०७	समाजालाच्या उजवाटासाठी अर्थीय विकसाखासाठी अधिवासाची सज्जतयाच्या अधिकासाच्या बाब्या बाबत युवकांना माखील अहा.	स	६९	०९	०२	८०
		ट	८६%	११%	०३%	१००%
०८	बहुसांस्कृतिकता पळणें म्हणजे अधिमीक हुणे वाया अध असत जहा.	स	६१	१०	०९	८०
		ट	७६%	१३%	११%	१००%
०९	युवक कधीच स्त्री-पुरुष भेद, धार्मिक भेद माखील नहात.	स	६१	१०	०९	८०
		ट	७६%	१३%	११%	१००%
१०	बहुसांस्कृतिकता टिकवून पळवाखासाठी हुणेहावा हावनात लक्षणाच्या कशातही उजवाड विस्वून येत जहा.	स	१३	५९	०८	८०
		ट	१६%	७४%	१०%	१००%

वरील तक्त्याच्या निरीक्षणावरून...

१. बहुसांस्कृतिक यांचा अर्थ प्रत्येक युवकांस आकलन झाला आहे. याबाबत ७६ टक्के सहमत, १३ टक्के असहमत तर ११ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
२. युवकांच्या दृष्टितुन मानवी धर्म म्हणजेच बहुसांस्कृतिकता होय. याबाबत ८६ टक्के सहमत, ११ टक्के असहमत तर ०३ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
३. खऱ्या बहुसांस्कृतिक समाजाच्या विकासासाठी युवकांची ऊर्जा अतिशय

- महत्वाची आहे. याबाबत ७६ टक्के सहमत, १३ टक्के असहमत तर ११ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
४. बहुसांस्कृतिक समाजाला हानिकारक ठरणाऱ्या अनिष्ठ परंपरा आजचा युवक मोडून काढीत आहे. याबाबत ७६ टक्के सहमत, १३ टक्के असहमत तर ११ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
५. युवक नेहमीच मानवी हक्कास साजेशी कार्य करीत असतात. याबाबत ७२ टक्के सहमत, २४ टक्के असहमत तर ०४ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

६. समानता ही बहुसांस्कृतिक समाजाचा गाभा मानलात जातो. याबाबत ७६ टक्कें सहमत, १३ टक्कें असहमत तर ११ टक्कें विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

७. समाजाच्या उद्दारासाठी आणि विकासासाठी अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा अधिकाराचा योग्य वापर युवकांना माहित आहे. याबाबत ८६ टक्कें सहमत, ११ टक्कें असहमत तर ०३ टक्कें विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

८. बहुसांस्कृतिकता पाळणे म्हणजे अधार्मिक होणे याचा अर्थ असा नाही. याबाबत ७६ टक्कें सहमत, १३ टक्कें असहमत तर ११ टक्कें विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

९. युवक कधीच स्त्री-पुरुष भेद, धार्मिक भेद मानीत नाहीत. याबाबत ७६ टक्कें सहमत, १३ टक्कें असहमत तर ११ टक्कें विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

१०. बहुसांस्कृतिकता टिकवून राहण्यासाठी होणाऱ्या प्रयत्नात तरुणांचा कोणताही उत्साह दिसून येत नाही. याबाबत १६ टक्कें सहमत, ७४ टक्कें असहमत तर १० टक्कें विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

निष्कर्ष

१. बहुसांस्कृतिक समाजातील तरुणांची भूमिका ही विकासाची दिसून येते.

२. समानता, धर्मभेद याविषयी

युवकांमध्ये जागृती दिसून येते.

३. दुसऱ्यांचा सन्मान करणे हीच बहुसांस्कृतिकता आहे.

चर्चा

युवक हा राष्ट्राचा प्रगतीचा दुवा असतो. प्रगती साधवयाची असेल तर सर्वांना ऐक्याची आणि दुसऱ्याची सन्मानाची भावना राखणे अतिशय महत्त्वाची आहे. भारताचा तरुण हा आधुनिक जगात वावरत असतांना देखिल आज इतरांचा सन्मान, वरिष्ठांचा आदर आणि आपली जबाबदारी व कर्तव्य जाणतो हाच तरुण बहुसांस्कृतिक समाजातील वातावरण ध्येयवादी करण्यास सक्षम बनवू शकतो. यासाठी उच्चशिक्षण स्तरावर मोठयाप्रमाणात वाटचाल करणे अतिशय महत्त्वाचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ सूची

पंडीत, ब.बी. (२००५). शिक्षणातील संशोधन. पुणे: नित्य नुतन प्रकाशन.
भिंताडे वि. रा. (१९८९) शैक्षणिक संशोधन पध्दती (प्रथम आवृत्ती). पुणे: नुतन प्रकाशन. कऱ्हाडे, बी. एम. (१९७४). शास्त्रीय संशोधन पद्धती. नागपूर: पिंपळापुरे प्रकाशन. करंदीकर, सुरेश आणि मंगरूळकर (२००२) उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण, कोल्हापूर: फडकें प्रकाशन.
भोसले, डॉ. रमा अश्विनीकृमा आणि डोने डॉ. उज्वला मधुकर शिक्षणातील बदलते विचार प्रवाह, प्रकाशन पुणे.

**बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित
शिक्षणाची आवश्यकता : एक अभ्यास**

डॉ. पुरुषोत्तम ओंकार चौधरी,
आर. सी. पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, शिरपूर जि. धुळे.

सारांश- शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व सामाजिक शास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे. कला(३०), विज्ञान (३०) व सामाजिक शास्त्र (३०) अशा तिन्ही अध्यापन पद्धतीतील एकूण ९० विद्यार्थ्यांची निवड सहेतुक नमुना निवडपद्धतीने केली आहे. माहितीचे संकलन करण्यासाठी १८ प्रश्नाची मतावली तयार करण्यात आली होती. संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी मध्यमान, प्रमाणविचलन व टी मूल्य या संख्याशास्त्रीय परिमाणाचा उपयोग केला होता. कला, विज्ञान व सामाजिक शास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची

आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांमध्ये फरक नसून ती सारखीच आहेत असा निष्कर्ष प्राप्त झाला.

प्रस्तावना- भारत हा विविधतेने नटलेला देश आहे. भारतात नेहमीच सर्व जाती, धर्म, संस्कार आणि संस्कृतीचा सन्मान केला गेला आहे. म्हणूनच भारतातील लोकशाही आणि मानवता टिकून आहे. लोकशाही ही मानवी जीवनाची व मानवीय यशस्वीतेची गुरुकिल्ली मानली जाते. मानवाने आपली प्रगती करण्यासाठी विविध शोध लावले आणि सन्मानतेने प्रत्येक मानवास जीवनाचा अधिकार देण्याचा प्रयत्न ही केला. भारतासारख्या बहुविविधता आढळून येते. त्यामुळे भारताला आपल्या शिक्षणपद्धतीत लोकशाही मूल्य रूजविणे महत्त्वाचे आहे. भारतात आर्य, द्रविड, यवन, आंग्ल, आदिवासी, ग्रामीण, नागर अशा विविध संस्कृती आढळून येतात. अशा बहुसांस्कृतिक समाजाचे शिक्षण योग्य पद्धतीने व्हावे हे महत्त्वाचे ठरते.

अभ्यासक्रम, अध्यापन पद्धती, शालेय वातावरण आणि शिक्षकांची भूमिका यामागे महत्त्वपूर्ण आहे. बहुसांस्कृतिकता यातच एकता आहे, आणि ही एकता टिकविण्यासाठी शिक्षण महत्त्वाचे आहे. सद्या हे युग तंत्रविज्ञानावर आधारित आहे. हे तंत्रविज्ञान प्रत्येक मानवाच्या हाती आहे. त्याचा वापर तो कसा करतो हे महत्त्वाचे आहे. कारण यामागे सकारात्मकता आणि नकारात्मकता दोन्ही भाव दिसून येतात. त्यामुळेच तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षण हे आजच्या बहुसांस्कृतिक समाजाची जडण घडण करीत आहे. या माध्यमांमुळे पृथ्वी हे एक छोटे खेडे वाटू लागले आहे. ही बहुसांस्कृतिकता टिकून राहण्यासाठी शिक्षण आणि ते शिक्षण तंत्रविज्ञानावर आधारित असल्याची आवश्यकता याबाबत भावी शिक्षकांचे काय मते आहेत यांचा तुलनात्मक अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात केला आहे.

समस्या विधान- शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व सामाजिक शास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांचा तुलनात्मक अभ्यास

करणे.

उद्दिष्ट- शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व सामाजिक शास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

परिकल्पना

१. प्रथम व द्वितीय वर्षातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

२. कला व विज्ञान अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

३. कला व समाजशास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

४. विज्ञान व समाजशास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

पद्धती- शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील कला, विज्ञान आणि समाजशास्त्र अध्यापनपद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेली मते समजून घेण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण संशोधन पद्धतीचा अवलंब केला आहे. जनसंख्या- प्रस्तुत संशोधनासाठी आर. सी. पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयाला प्रथम व द्वितीय वर्षाला प्रवेशित सर्व विद्यार्थ्यांची जनसंख्या म्हणून निश्चिती करण्यात आली होती. न्यादर्श - प्रस्तुत संशोधनासाठी सहेतूक नमुना निवड पद्धती कला अध्यापन पद्धती असलेले ३० विद्यार्थी, विज्ञान अध्यापन पद्धती असलेले ३० व समाजशास्त्र अध्यापन पद्धती असलेले ३० असे प्रथम व द्वितीय वर्षातील एकूण ९० विद्यार्थ्यांची संशोधनासाठी निवड केली होती.

संशोधनाची साधने- प्रस्तुत संशोधनात शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याबाबत असलेली मते संकलन करण्यासाठी स्वनिर्मित अभिवृत्ती शोधिका तयार केली होती त्यात एकूण १८ प्रश्न होते. सहमत, असहमत आणि सांगता येत नाही असे पर्याय देण्यात आले होते. 'सहमत' ०३, 'असहमत' ०२ व 'सांगता येत नाही' यासाठी ०० गुणांकन योजना होती. संख्याशास्त्रीय परिमाणे- संशोधनासाठी संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी मध्यमान, प्रमाणविचलन, टी मूल्य व टक्केवारी या संख्याशास्त्रीय परिमाणांचा उपयोग केला होता.

माहिती विश्लेषण व अर्थनिवर्चन- प्रस्तुत संशोधनात शिक्षणशास्त्र महाविद्यालयातील विद्यार्थ्यांनी बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता संदर्भात स्वनिर्मित चाचणीला दिलेल्या प्रतिसादाचे विश्लेषण करून, पुढील प्रमाणे शून्य परिकल्पनांचे परीक्षण करण्यात आले होते. ते पुढील प्रमाणे...

परिकल्पना परिक्षण

१. प्रथम व द्वितीय वर्षातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय	प्रथम वर्ष	द्वितीय वर्ष
संख्या	५०	४०
मध्यमान	३०.२५	३१.२३
प्रमाणविचलन	९.२१	८.२३
प्रमाणत्रुटी	२.८२	
नमुना 't' मूल्य	१.९९	
प्राप्त 't' मूल्य	०.५८	
सार्थ	असार्थ	
त्याग /स्वीकार	स्वीकार	

= ८९ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना "t" मूल्य १.९९ आहे व प्राप्त "t" मूल्य ०.५८ असून ते नमुना "t" मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. यावरून असे दिसून येते की, प्रथम व द्वितीय वर्षाला प्रवेशित विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही. दोन्ही गटातील मध्यमानातील फरक हा योगायोगाने आलेला असावा असे म्हणावे लागेल. यावरून असे दिसून

येते की, प्रथम व द्वितीय वर्षाला प्रवेशित विद्यार्थ्यांची बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी मते सारखी दिसून येतात.

२. कला व विज्ञान अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय	कला अध्यापन पद्धती	विज्ञान अध्यापन पद्धती
संख्या	३०	३०
मध्यमान	३२.२९	३०.४९
प्रमाणविचलन	९.०९	८.५६
प्रमाणत्रुटी	५.१९	
नमुना 't' मूल्य	२.००	
प्राप्त 't' मूल्य	०.७८	
सार्थ	असार्थ	
त्याग /स्वीकार	स्वीकार	

= ५८ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना "t" मूल्य २.०० आहे व प्राप्त "t" मूल्य ०.७८ असून ते नमुना "t" मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. यावरून असे दिसून येते की, कला व विज्ञान अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक

समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही. दोन्ही गटातील मध्यमानातील फरक हा योगायोगाने आलेला असावा असे म्हणावे लागेल. यावरून असे दिसून येते की, कला व विज्ञान अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांची बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयीमते सारखची दिसून येतात.

३. कला व समाजशास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय	कला अध्यापन पद्धती	समाजशास्त्र अध्यापन पद्धती
संख्या	३०	३०
मध्यमान	३२.२९	३१.९९
प्रमाणविचलन	९.०९	८.८५
प्रमाणत्रुटी	५.३६	
नमुना 't' मूल्य	२.००	
प्राप्त 't' मूल्य	०.३२	
सार्थ	असार्थ	

= ५८ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर

नमुना " मूल्य २.०० आहे व प्राप्त " मूल्य ०.१२ असून ते नमुना " मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. यावरून असे दिसून येते की, कला व सामाजिक अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही. दोन्ही गटातील मध्यमानातील फरक हा योगायोगाने आलेला असावा असे म्हणावे लागेल. यावरून असे दिसून येते की, कला व सामाजिक अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांची बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी मते सारखची दिसून येतात.

४. विज्ञान व समाजशास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

= ५८ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना " मूल्य २.०० आहे व प्राप्त " मूल्य ०.६६ असून ते नमुना " मूल्यापेक्षा कमी

आहे. म्हणुन शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. यावरून असे दिसून येते की, विज्ञान व सामाजिक अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित

शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय	विज्ञान अध्यापन पद्धती	समाजशास्त्र अध्यापन पद्धती
संख्या	३०	३०
मध्यमान	३०.४९	३१.९९
प्रमाणविचलन	८.५६	८.८५
प्रमाणत्रुटी	५.०५	
नमुना " मूल्य	२.००	
प्राप्त " मूल्य	०.६६	
सार्थ	असार्थ	
त्याग /स्वीकार	स्वीकार	

शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही. दोन्ही गटातील मध्यमानातील फरक हा योगायोगाने आलेला असावा असे म्हणावे लागेल. यावरून असे दिसून येते की, विज्ञान व सामाजिक अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांची बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी मते सारखी दिसून येतात.

निष्कर्ष

१. प्रथम व द्वितीय वर्षातील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी

तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

२. कला व विज्ञान अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

३. कला व समाजशास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

४. विज्ञान व समाजशास्त्र अध्यापन पद्धती असलेल्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी तंत्रविज्ञानावर आधारित शिक्षणाची आवश्यकता याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणांकात सार्थक फरक आढळून येत नाही.

चर्चा- वरील निष्कर्ष लक्षात घेता, बहुसांस्कृतिक समाजासाठी शिक्षण हे तंत्रविज्ञानावर आधारित असायला हवे. शिक्षण हे सर्वांगी असले तरी, त्याची व्याप्ती आणि त्याचे महत्त्व अनंत आहे.

शिक्षण सर्वच स्तरांपर्यंत पोहचण्यासाठी अधिकाधिक प्रयत्न होत असले तरी मर्यादा येतात. या मर्यादा तंत्रविज्ञानाच्या साहाय्याने दूर करता येवू शकतात. प्रत्येक संस्कृती आणि तीचे महत्त्व समजून घेता येवू शकते. अनेक सोशल माध्यमे ही प्रभावी पणे हाताळता येत असल्यामुळे प्रत्येक संस्कृतीचा अभ्यास करणे सोपे जात आहे. याठिकाणी महत्त्वाचे आहे ते बहुसांस्कृतिकता समजावून घेणे आणि भावी शिक्षक हे तंत्रविज्ञान आणि बहुसांस्कृतिक समाजाचा पाया भक्कम करण्यासाठी प्रयत्नशील आहेत हे महत्त्वाचे आहे.

संदर्भसूची

कदम, व्ही. कै. (२०१२). वर्तमान शिक्षण शिक्षक-शिक्षण. नागपूर: विद्या प्रकाशन.
चौबे, सरयू. (२००५). शिक्षा के समाजशास्त्रीय आधार. आगरा: विनोद पुस्तक मंदिर. पंडीत, ब.बी. (२००५). शिक्षणातील संशोधन, पुणे: नित्य नुतन

प्रकाशन.

मुळे, आणि उमाठे वि.तु. (१९८७). शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, नागपूर: महाराष्ट्र साहित्य निर्माती मंडळ. कदम चा.प. (१९९७). शैक्षणिक संख्याशास्त्र. पुणे: श्री विद्या प्रकाशन.

भिंताडे वि. रा. (१९८९). शैक्षणिक संशोधन पध्दती (प्रथम आवृत्ती). पुणे: नुतन प्रकाशन.

पाटील आणि चित्रकार. (२००६). शिक्षणशास्त्र सेट मी होणारच. कोल्हापूर: फडके प्रकाशन.

Best, J.W. (1986). Research in Education, New Delhi: Prentice Hall of India Pvt. Ltd.

Chauhan, S.S. (1999). Advanced Educational Psychology, Vikas Publishing House, New Delhi.

Kothari, C.R. (1990). Research Methodology, Methods and Techniques, New Delhi: Wiley Eastern Limited.

**शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव :
एक अभ्यास**

डॉ. तुषार मधुकर माली,

आर. सी. पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, शिरपूर जि. धुळे.

सारांश-

वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी मतांचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे. कला (३०), विज्ञान (३०) व वाणिज्य (३०) अशा तिन्ही विद्याशाखेतील एकूण ९० विद्यार्थ्यांची निवड सहेतुक नमुना निवडपद्धतीने केली होती. प्रस्तुत संशोधनासाठी आवश्यक माहितीचे संकलन करण्यासाठी २५ प्रश्नाची मतावली तयार करण्यात आली होती. संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी मध्यमान, प्रमाणविचलन व टी मूल्य या संख्याशास्त्रीय परिमाणाचा उपयोग केला होता. वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी मतांमध्ये फरक नसून ती सारखची दिसून

येतात.

प्रस्तावना-

आधुनिक भारत हा सौशल मिडियांच्या माध्यमांची दखल घेत असून उदयोन्मुख विकासाची कास आता सुरु आहे. नवीन तंत्रविज्ञान आणि मानवाशी संबंधीत अनेक क्षेत्रे या समन्वय होवून मानवाने विकासाची कास धरलेली आपल्याला दिसून येत आहे. कृषी ते संरक्षण अशा सर्वच खात्यांमध्ये संगणकाचा आणि त्याबरोबर असलेल्या इंटरनेट, सामाजिक माध्यमे यांचा प्रभाव दिसू लागला आहे. राजकारण असो वा अर्थकारण असो सौशल माध्यमांचा वापर करून आपले कार्य यशस्वी करीत आहेत. सहज आणि सुलभरीत्या आपले कार्य किंवा विचार अनेकांपर्यंत पोहचवितांना दिसून येत आहेत. शिक्षण हे क्षेत्र संगणक आणि त्याच्याशी संबंधी इतर संकल्पना यापासून दूर नाही किंवा वेगळे नाही. अध्ययन आणि अध्यापन पद्धती याबरोबरच इतर सर्व शिक्षणाशी संबंधीत सर्व क्षेत्रे प्रभावी झालेले आहेत. शिक्षक

आपल्या आशयाला आवश्यक माहिती संगणकाच्या साहाय्याने प्राप्त करीत असून विद्यार्थ्यांना तो आशय सहज आणि सोप्या पद्धतीने स्पष्ट करीत आहे. विद्यार्थ्यांच्या हातातच आता ग्रंथालय उपलब्ध झालेले आहे म्हणजे ऑनलाईन डिक्शनरी, युट्यूब, विकीपिडीया आणि इतर शैक्षणिक वेबसाईट्स आणि ब्लॉग हे सर्व शिक्षणातील ज्ञानसागराचे कार्य करीत आहेत.

कला, विज्ञान आणि वाणिज्य शाखा हया शिक्षणातील महत्त्वपूर्ण शाखा मानल्या जातात. भविष्यात सामाजिक, आर्थिक व राजकीय कार्य करणाऱ्या व्यक्ती या शाखेतून पुढे येणार असल्यामुळे त्यांनाही या सोशल माध्यमांचा विचार करणे महत्त्वपूर्ण ठरते. सोशल माध्यमे म्हणजे युट्यूब, फेसबुक, वॉट्सअप, टेलिग्राम आणि इतर उपलब्ध सर्व अप जवळ जवळ विचारांची देवाण घेवाण, एखाद्या सामाजिक, आर्थिक आणि राजकीय विषयावर होणारी चर्चा यावरूनच विद्यार्थ्यांना शिक्षण हे औपचारिक बरोबर अनौपचारिकरित्या घेत आहेत. ही माध्यमे शिक्षणाला प्रगल्भ करीत आहेत. केवळ महाविद्यालयातूनच नाही तर वैयक्तिक रीत्या अध्ययन केले जात आहे. म्हणूनच प्रस्तुत संशोधनात वरिष्ठ

महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी मतांचा तुलनात्मक अभ्यास केला आहे.

समस्या विधान-

वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी मतांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

उद्दिष्ट- वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी मतांचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

परिकल्पना

१. वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व विज्ञान विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

२. वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून

येत नाही.

३. वरिष्ठ महाविद्यालयातील विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

पद्धती-

वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व विज्ञान विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेली मते समजून घेण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण संशोधन पद्धतीचा अवलंब केला आहे. **जनसंख्या-** प्रस्तुत संशोधनासाठी शिरपूर शहरातील वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील तृतीय वर्षातील सर्व विद्यार्थ्यांची जनसंख्या म्हणून निश्चिती करण्यात आली होती. **न्यादर्श-** प्रस्तुत संशोधनासाठी सहेतूक नमुना निवड पद्धती कला शाखेतील ३० विद्यार्थी, विज्ञान शाखेतील ३० विद्यार्थी व वाणिज्य शाखेतील ३० विद्यार्थी असे एकूण ९० विद्यार्थ्यांची संशोधनासाठी निवड केली होती. **संशोधनाची साधने-** प्रस्तुत संशोधनात वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व विज्ञान

विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेली मते संकलन करण्यासाठी स्वनिर्मित अभिवृत्ती शोधिका तयार केली होती त्यात एकूण २५ प्रश्न होते. सहमत, असहमत आणि सांगता येत नाही असे पर्याय देण्यात आले होते. 'सहमत' ०२, 'असहमत' ०१ व 'सांगता येत नाही' यासाठी ०० गुणांकन योजना होती. **संख्याशास्त्रीय परिमाणे-** संशोधनासाठी संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी मध्यमान, प्रमाणविचलन, टी मूल्य व टक्कैवारी या संख्याशास्त्रीय परिमाणांचा उपयोग केला होता.

माहिती विश्लेषण व अर्थनिवर्चन-

प्रस्तुत संशोधनात वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व विज्ञान विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेली मतांसंदर्भात स्वनिर्मित शोधिकेला दिलेल्या प्रतिसादाचे विश्लेषण करून, पुढील प्रमाणे शून्य परिकल्पनांचे परीक्षण करण्यात आले होते. ते पुढील प्रमाणे. . .

परिकल्पना परीक्षण

१. वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व विज्ञान विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा

शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

वरिष्ठ महाविद्यालय	कला शाखा	विज्ञान शाखा
संख्या	३०	३०
मध्यमान	३३.९६	३४.६९
प्रमाणविचलन	१०.२३	११.८९
प्रमाणत्रुटी	८.२०	
नमुना " मूल्य	२.००	
प्राप्त " मूल्य	०.२५	
सार्थ	असार्थ	
त्याग /स्वीकार	स्वीकार	

= ५८ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना " मूल्य २.०० आहे व प्राप्त " मूल्य ०.२५ असून ते नमुना " मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणुन शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. यावरून असे दिसून येते की, वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व विज्ञान विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही. दोन्ही गटातील मध्यमानातील फरक हा योगायोगाने आलेला असावा असे म्हणावे लागेल. यावरून असे दिसून येते की, वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व विज्ञान विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा

प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांमध्ये फरक दिसून येत नाही तर ती सारखीच दिसून येतात.

२. वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

वरिष्ठ महाविद्यालय	कला शाखा	वाणिज्य शाखा
संख्या	३०	३०
मध्यमान	३३.९६	३२.९९
प्रमाणविचलन	१०.२३	११.०५
प्रमाणत्रुटी	७.५५	
नमुना " मूल्य	२.००	
प्राप्त " मूल्य	०.३५	
सार्थ	असार्थ	
त्याग /स्वीकार	स्वीकार	

= ५८ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना " मूल्य २.०० आहे व प्राप्त " मूल्य ०.३५ असून ते नमुना " मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणुन शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. यावरून असे दिसून येते की, वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही. दोन्ही गटातील मध्यमानातील

फरक हा योगायोगाने आलेला असावा असे म्हणावे लागेल. यावरून असे दिसून येते की, वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांमध्ये फरक दिसून येत नाही तर ती सारखीच दिसून येतात.

३. वरिष्ठ महाविद्यालयातील विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

वरिष्ठ महाविद्यालय	विज्ञान शाखा	वाणिज्य शाखा
संख्या	३०	३०
मध्यमान	३४.६९	३२.९९
प्रमाणविचलन	११.८९	११.०५
प्रमाणत्रुटी	८.७८	
नमुना " मूल्य	२.००	
प्राप्त " मूल्य	०.५७	
सार्थ	असार्थ	
त्याग /स्वीकार	स्वीकार	

= ५८ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना " मूल्य २.०० आहे व प्राप्त " मूल्य ०.५७ असून ते नमुना " मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणून शून्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल. यावरून असे दिसून येते की, वरिष्ठ महाविद्यालयातील विज्ञान व

वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही. दोन्ही गटातील मध्यमानातील फरक हा योगायोगाने आलेला असावा असे म्हणावे लागेल. यावरून असे दिसून येते की, वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व विज्ञान विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांमध्ये फरक दिसून येत नाही तर ती सारखीच दिसून येतात.

निष्कर्ष

१. वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व विज्ञान विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

२. वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

३. वरिष्ठ महाविद्यालयातील विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील विद्यार्थ्यांचा शिक्षणावर सामाजिक माध्यमांचा होणारा

प्रभाव याविषयी असलेल्या मतांच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळून येत नाही.

चर्चा- प्रस्तुत संशोधनाचे वरील निष्कर्ष अपेक्षितच होते, कारण प्रस्तुत शिक्षणपद्धतीत मोठ्याप्रमाणावर सोशल मिडियाचा म्हणजेच सामाजिक माध्यमांचा वापर सुरु झालेला आहे. अध्ययन अध्यापन प्रक्रिया प्रभावित करण्यासाठी असो वा प्रभावशील करण्यासाठी असो सोशल माध्यमांचा वापर शिक्षक आणि विद्यार्थी दोघी ही करीत आहेत. शिक्षकांनी विद्यार्थ्यांचा नेमका वापर आणि आवश्यकता पटवून देणे महत्त्वाचे आहे. अध्ययन अध्यापन प्रक्रियेत महत्त्वपूर्ण भूमिका बजावीत असलेल्या या सोशल माध्यमांचा अनुकूल वापर हा समाजाला आणि देशाला उच्चशिक्षणपर्यंत घेवून जाण्यासाठी सक्षम आहेत. कला, विज्ञान आणि वाणिज्य असा भेद आता राहिलेला नाही. तिन्ही शाखा आपआपल्या परीने प्रभावीपणे सामाजिक माध्यमांचा वापर करतांना दिसून येतात.

संदर्भसूची

पंडीत, ब.बी. (२००५). शिक्षणातील संशोधन, पुणे: नित्य नुतन प्रकाशन.

मुळे, आणि उमाठे वि.तु. (१९८७).

शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, नागपुर: महाराष्ट्र साहित्य निर्माती मंडळ.

कदम चा.प. (१९९७). शैक्षणिक

संख्याशास्त्र. पुणे: श्री विद्या प्रकाशन.

भिंताडे वि. रा. (१९८९). शैक्षणिक

संशोधन पद्धती (प्रथम आवृत्ती). पुणे:

नुतन प्रकाशन. पाटील आणि चित्रकार.

(२००६). शिक्षणशास्त्र सेट मी होणारच.

कोल्हापूर: फडके प्रकाशन.

Best, J.W. (1986). Research in

Education, New Delhi: Prentice

Hall of India Pvt. Ltd. Chauhan,

S. S. (1999). Advanced

Educational Psychology, Vikas

Publishing House, New Delhi.

Kothari, C.R. (1990). Research

Methodology, Methods and

Techniques, New Delhi: Wiley

Eastern Limited.

https://en.wikipedia.org/wiki/Social_media

<http://whatis.techtarget.com/definition/social-media>

बहुसांस्कृतिक समाज आणि शिक्षकांची भूमिका : एक अभ्यास

प्रा. गजानन मुरलीधर खेकाडे

आर. सी. पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, शिरपूर जि. धुळे

सारांश -

प्रस्तुत संशोधनात प्राथमिक, माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक आणि उच्चशिक्षण स्तरावरील शिक्षकांची बहुसांस्कृतिक समाजातील भूमिका याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे. प्राथमिक स्तरावरील २०, माध्यमिक स्तरावरील २०, उच्चमाध्यमिक स्तरावरील २० आणि उच्चशिक्षण स्तरावरील २० असे एकूण ८० शिक्षकांची निवड सहेतुक नमुना निवडपद्धतीने केली होती. माहितीचे संकलन करण्यासाठी १० विधानाची मतावली तयार करण्यात आली होती. संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी टक्कैवारी या संख्याशास्त्रीय परिमाणाचा उपयोग केला होता. प्रस्तुत संशोधनात विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसादावरून लक्षात येते की, बहुसांस्कृतिक समाजातील शिक्षकांची भूमिका अनिश्चित नसून ती सक्षम स्वरूपाची दिसून येते.

प्रस्तावना -

शाळा ही समाजाची छोटी प्रतिकृती

असते (जॉन ड्युई) समाजाने शाळेत गेले पाहिजे आणि शाळेनेही समाजात आले पाहिजे ह्या मुळे समाजातील वातावरण विकासासाठी पोषक होवून अनिष्ट चालीरिती, भेदभाव नष्ट होवून एकोप्याने राहणारा समाज निर्माण होवून राष्ट्र विकास होण्यास त्याची मदत होते. समाजातून येणारा विद्यार्थी हा समाजाविषयीचा विचार आपल्या मनात घेवूनच शाळेत येत असतो. म्हणून येथे शिक्षकांची भूमिका तपासून पाहणे महत्त्वाचे ठरते. अभ्यासक्रम साधन असला तरी त्यातून समाजात राहणाऱ्या प्रत्येकाचा सन्मान करणे, प्रत्येकाच्या विचारांचा आदर करणे, प्रत्येकास स्वतंत्र्य जीवन जगण्याचा हक्क आहे या सर्व गोष्टींचे आकलन विद्यार्थ्यांना आपल्या अध्यापनातून करून देणे शिक्षकांचे कार्य असते. ही शिक्षकांची भूमिका आजपासूनच नाही तर प्राचीन काळापासून अशीच चालत आलेली आहे. म्हणूनच आजही भारतात लोकशाही टिकून आहे आणि जागतिक स्तरावर भारताला आदर्श मानले जाते.

शिक्षक हा विद्यार्थ्यांना घडविणारा कुंभार असल्यामुळे बहुसांस्कृतिक समाज काय आहे? बहुसांस्कृतिक समाजाची आधुनिक युगात काय आवश्यकता आहे? बहुसांस्कृतिक समाजाती मी एक व्यक्ती म्हणून काय भूमिका आहे या सर्वांची ओळख विद्यार्थ्यांना प्राथमिक स्तरापासून तर उच्चशिक्षण स्तरपर्यंत केली जात असते. म्हणूनच आजच्या या युगातील शिक्षकांची ही भूमिका असल्यामुळे आजचे शिक्षकांचे याबाबत काय मतावली आहे याचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात करण्यात आला आहे.

समस्या विधान -

प्रस्तुत संशोधनात पुढील समस्यासंदर्भात अभ्यास केला आहे. **बहुसांस्कृतिक समाज आणि शिक्षकांची भूमिका: एक अभ्यास** प्राथमिक, माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक आणि उच्चशिक्षण स्तरावरील शिक्षकांची बहुसांस्कृतिक समाजातील भूमिका याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

उद्दिष्ट -

प्राथमिक, माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक आणि उच्चशिक्षण स्तरावरील शिक्षकांची बहुसांस्कृतिक समाजातील भूमिका याविषयी असलेल्या

मतांचा अभ्यास करणे.

पद्धती-

प्रस्तुत संशोधनात प्राथमिक, माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक आणि उच्चशिक्षण स्तरावरील शिक्षकांची बहुसांस्कृतिक समाजातील भूमिका याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे. **जनसंख्या-** प्रस्तुत संशोधनासाठी शिरपूर शहरातील प्राथमिक, माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक व उच्चशिक्षण स्तरावर अध्यापन करणारे सर्व शिक्षकवर्गाची जनसंख्या म्हणून निश्चिती करण्यात आली होती. **न्यादर्श-** प्राथमिक स्तरावरील २०, माध्यमिक स्तरावरील २०, उच्चमाध्यमिक स्तरावरील २० आणि उच्चशिक्षण स्तरावरील २० असे एकूण ८० शिक्षकांची निवड सहेतुक नमुना निवडपद्धतीने केली होती. **संशोधनाची साधने-** प्रस्तुत संशोधनात प्राथमिक, माध्यमिक, उच्चमाध्यमिक आणि उच्चशिक्षण स्तरावरील शिक्षकांची बहुसांस्कृतिक समाजातील भूमिका याविषयीची मते संकलन करण्यासाठी स्वनिर्मित अभिवृत्ती शोधिका तयार केली होती त्यात एकूण १० विधाने होते. सहमत, असहमत आणि सांगता येत नाही

असे पर्याय देण्यात आले होते. संख्याशास्त्रीय परिमाणे- संशोधनासाठी संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी टक्कैवारी या संख्याशास्त्रीय परिमाणांचा उपयोग केला होता. माहिती विश्लेषण व अर्थनिवर्चन- प्रस्तुत संशोधनात प्राथमिक, माध्यमिक,

उच्चमाध्यमिक आणि उच्चशिक्षण स्तरावरील शिक्षकांची बहुसांस्कृतिक समाजातील भूमिका काय आहे याविषयी असलेली मतांसंदर्भात स्वनिर्मित शोधिकेला दिलेल्या प्रतिसादाचे विश्लेषण प्रमाणे...

क्र. क्र.	विवरण	उत्तरात्मक	अपसंख्यक	सामान्य मूल्य	एकूण
११	समाजातील एकत्रित विस्कृत वेगवेगळ्यादी शिक्षकांच्या मूल्य शिक्षणाचे अर्थव्यवहार इतर असते.	म्ह. १८	१५	०२	८०
		६२%	२४%	०४%	१००%
१२	विद्यार्थ्यांना बहुसांस्कृतिक समाजाचा ओळख करून देण्यासाठी शिक्षक जबाबदार असल्याचे कधीत आढळते.	म्ह. ५९	१०	११	८०
		७४%	१२%	१४%	१००%
१३	समाजात, धर्मनिरपेक्षतात आणि सामाजिक वर्गांच्या अंतरात कोणत्याही शिक्षक प्रेरणा देत असतात.	म्ह. १८	१५	०२	८०
		६२%	२४%	०४%	१००%
१४	शिक्षक समाजातील परंपरा आणि अर्थव्यवस्था यातील एकत्रित समाजातून समाजाच्या वेगवेगळ्या प्रयोग करत असतात.	म्ह. ६३	१०	०५	८०
		७९%	१२%	०६%	१००%
१५	शिक्षक समाजातून शिक्षकांच्या विविधता समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून.	म्ह. ६९	०९	०२	८०
		८६%	११%	०३%	१००%
१६	शिक्षक समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून.	म्ह. ६२	१५	०२	८०
		७७%	१९%	०४%	१००%
१७	नामने आणि नाते समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून.	म्ह. ६३	१५	०२	८०
		७९%	१९%	०४%	१००%
१८	शिक्षक समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून.	म्ह. ६४	१५	०३	८०
		८०%	१९%	०१%	१००%
१९	शिक्षक समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून.	म्ह. ६९	०९	०२	८०
		८६%	११%	०३%	१००%
२०	समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून समाजातून.	म्ह. २८	२०	०२	८०
		३५%	२५%	०३%	१००%

वरील तक्त्याच्या निरीक्षणावरून...

१. समाजातील एकात्मता टिकवून ठेवण्यासाठी शिक्षकांकडून मूल्य शिक्षणाचे अध्यापन होत असते. याबाबत ७२ टक्के सहमत, २४ टक्के असहमत तर ०४ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

२. विद्यार्थ्यांना बहुसांस्कृतिक समाजाची ओळख करून देण्यासाठी शिक्षक सक्षमरित्या अध्यापन करीत आहेत. याबाबत ७४ टक्के सहमत, १२ टक्के असहमत तर १४ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

३. समानता, धर्मनिरपेक्षता आणि सामाजिक परंपरेचा आदर करण्यासाठी शिक्षक प्रेरणा देत असतात. याबाबत ७२ टक्के सहमत, २४ टक्के असहमत तर ०४ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

४. शिक्षक समाजातील परंपरा आणि अनिष्ट परंपरा यातील फरक समजावून सांगण्याचा नेहमी प्रयत्न करतात. याबाबत ७६ टक्के सहमत, १८ टक्के असहमत तर ०६ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

५. शिक्षक समाजाच्या विकासासाठी चरित्रवान नागरिक निर्माण करण्यासाठी बांधील असतात. याबाबत ८६ टक्के सहमत, ११ टक्के असहमत तर ०३ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

६. शिक्षक विद्यार्थ्यांमध्ये सकारात्मक दृष्टिकोन निर्माण करण्याचा प्रयत्न करतात. याबाबत ७९ टक्के सहमत, १९ टक्के असहमत तर ०२ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

७. चांगले आणि वाईट यातील फरक समजावून देण्यात आजचे शिक्षक सक्षम आहेत. याबाबत ७९ टक्के सहमत, १९ टक्के असहमत तर ०२ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

८. शिक्षक विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक हक्कांविषयीची जागृती अभ्यासक्रमाद्वारे करीत असतात. याबाबत ७२ टक्के सहमत, २४ टक्के असहमत तर ०४ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

९. शिक्षक आणि विद्यार्थी समाजहितासाठी सुसज्ज व्हावेत असाच अभ्यासक्रमाचा हेतू असतो. याबाबत ८६ टक्के सहमत, ११ टक्के असहमत तर ०३ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

१०. प्रत्येक शिक्षक समाजशील प्राणी असतोच असे नाही, म्हणून बहुसांस्कृतिक समाजात त्याची भूमिका अस्थिर आहे. याबाबत ३५ टक्के सहमत, ६२ टक्के असहमत तर ०३ टक्के शिक्षकांना सांगता येत नाही.

निष्कर्ष

१. बहुसांस्कृतिक समाजाच्या

विकासासाठीच शिक्षकांचे प्रयत्न दिसून येतात.

२. बहुसांस्कृतिक समाजातील मूल्य एकात्मता, सन्मान आणि धर्मनिरपेक्षता शिक्षकांच्या अध्यापनाचा गाभा असतो.

३. बहुसांस्कृतिक समाजातील शिक्षकांची भूमिका अनिश्चित नसून ती सक्षम स्वरूपाची दिसून येते.

चर्चा

शिक्षक हा राष्ट्र निर्माण करणाऱ्या युवकांना घडवित असतो त्यांच्या बहुसांस्कृतिक समाजातील भूमिका ही सक्षम आणि विकासाच्या स्वरूपाची आहे. म्हणूनच प्रत्येक शिक्षकांने आपल्या अध्यापनात नेहमीच समाजाचा आणि त्याद्वारे राष्ट्राचा विकास कसा करता येईल याबाबत बारकाईने लक्ष दिले पाहिजे. समाजमनात निर्माण होणाऱ्या संघर्षाने नष्ट करण्यासाठी पोषक सामाजिक वातावरण निर्माण करण्यासाठी शाळेतूनच प्रयत्न करणे महत्त्वाचे आहे कारण शाळा ही समाजाची छोटी प्रतिकृती असते.

संदर्भग्रंथसूची

मुळे, रा. शं. व उमाठे, वि.तु.

(१९९८) शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे, म. वि. ग्रंथनिर्मिती मंडळ, नागपूर.

पंडीत, बन्सीबिहारी (१९९७) शिक्षणातील संशोधन संकल्पनात्मक परिचय, पुणे: नुतन प्रकाशन.

भिंताडे वि. रा. (१९८९) शैक्षणिक संशोधन पध्दती (प्रथम आवृत्ती). पुणे: नुतन प्रकाशन.

करंदीकर, सुरेश आणि मंगरूळकर (२००२) उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण, कोल्हापूर : फडकें प्रकाशन.

भोसले, डॉ. रमा अश्विनीकृमार आणि डोने डॉ. उज्वला मधुकर शिक्षणातील बदलते विचार प्रवाह, प्रकाशन पुणे.

पंडित, बन्सी बिहारी आणि मोरे, लता. (२०१०). शिक्षणशास्त्र संशोधनात संख्याशास्त्रीय परीक्षकांचा उपयोग (प्रथमावृत्ती). नागपूर: पिंपळापूरे अँड कें. पब्लिशर्स.

**बहुसांस्कृतिक समाजातील समायोजन क्षमताचा
तुलनात्मक अभ्यास**

मनिषा नानाजी सावंत,
उत्तर महाराष्ट्र विद्यापीठ, जळगांव

सारांश :-

प्रस्तुत संशोधनात धुळे जिल्हयातील बहुसांस्कृतिक समाजातील समायोजन क्षमताचा तुलनात्मक अभ्यास केला असून याविषयी सद्यस्थिती जाणून घ्यावयाची म्हणून सर्वेक्षण पध्दतीचा अवलंब केला आहे. १४० विद्यार्थ्यांची न्यादर्श म्हणून निवड केली आहे. माहितीचे विश्लेषण व अन्वयार्थ लावण्यासाठी मध्यमान या संख्याशास्त्रीय परिमाणाचा अवलंब केला आहे.

निष्कर्ष :- बहुसांस्कृतिक समाजातील विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमता समान दिसून येते.

प्रास्ताविक :- शाळा ही बहुसांस्कृतिक समाजाची प्रतिकृती म्हटले जाते. समाजाच्या आशा-अकांक्षा शाळेत पल्लवित होत असतात. शाळेत बहुसांस्कृतिक समाजातील उद्दिष्टांच्या परिपूर्तीसाठी जाणीव पूर्वक पावले उचललेले असतात. शाळेच्या वास्तूत

भविष्यकालीन राष्ट्राची निर्मिती होत असते त्यामुळे विद्यार्थ्यांचे / भावी नागरीकांचे चारित्र्य घडत असते. संस्कृती उदयास येत असते. नवविचारांची निर्मिती होत असते, म्हणूनच बहुसांस्कृतिक समाजात शाळेला अत्यंत महत्वपूर्ण स्थान आहे.

बहुसांस्कृतिक समाजातील समायोजन म्हणजे परिस्थितीशी जुळवून घेणे. स्व व परिस्थिती यांच्या मध्ये संवाद निर्माण करणे. अगदी सामान्य बुद्धीच्या व्यक्तीच्या अगदी कल्पनेने जगप्रसिध्द संशोधक होण्याची महत्वाकांक्षा बाळगणे म्हणजे वैयक्तिक समायोजन साधणे होय. समायोजन साधता येणाऱ्या व्यक्तीला सुख व सामाधान लाभते. अशी व्यक्ती अधिक कार्यक्षम बनू शकते. मनुष्य आपल्या गरजांच्या पूर्तीसाठी स्वतः भोवतालच्या वातावरणाशी कोणत्या प्रकारे आंतर क्रिया करतो व आपली जबाबदारी तो कशारितीने पार पाडतो या कसोटीवर त्याचे समायोजन अवलंबून असते.

समायोजन क्षमता योग्य पध्दतीने विकसीत झाली नाही तर, मानसिक आरोग्य बिघडते मानसिक आरोग्य बिघडल्याचा परिणाम व्यक्तीच्या व्यक्तीमत्वावर होतो. म्हणून व्यक्तीमत्व सुसंवादी राहण्यासाठी समायोजन साधणे गरजेचे आहे. प्रस्तुत संशोधनातून बहुसांस्कृतिक समाजातील समायोजन क्षमताचा शोध घेण्याचा प्रयत्न केलेला आहे.

समस्या विधान :-

बहुसांस्कृतिक समाजातील विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमताचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.

संशोधनाची उद्दीष्टे :

- १) बहुसांस्कृतिक समाजातील कला व विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमताचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
- २) बहुसांस्कृतिक समाजातील ग्रामीण व शहरी विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमताचा तुलनात्मक अभ्यास करणे...

परिकल्पना :

- १) बहुसांस्कृतिक समाजातील कला व विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमतेत सार्थक फरक नसतो.
- २) बहुसांस्कृतिक समाजातील ग्रामीण व शहरी विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमतेत

सार्थक फरक नसतो.

पद्धती : या संशोधन अभ्यासासाठी संशोधकाने सर्वेक्षण पध्दती वापरलेली आहे.

न्यादर्श:-

या अभ्यासासाठी धुळे जिल्ह्यातील तीन ग्रामीण व तीन शहरी महाविद्यालयातील १४० विद्यार्थ्यांची सरल यादृच्छिक पध्दतीने न्यादर्श म्हणून निवड केली...

संख्याशास्त्रीय परिमाणे: प्रस्तुत संशोधनात संकलित केलेल्या माहितीचा अन्वयार्थ लावण्यासाठी मध्यमान, t काढण्यात आला.

माहितीचे विश्लेषण व अर्थनिर्वचन

प्रस्तुत संशोधनात बहुसांस्कृतिक समाजातील समायोजन क्षमताचा तुलनात्मक अभ्यास करण्यासाठी प्रश्नावलीचा वापर केला व उद्येष्टानुसार संशोधनात मांडण्यात आलेल्या परिकल्पना तपासून पाहिल्यात. परिकल्पना क्रं. ०१

बहुसांस्कृतिक समाजातील कला व विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमतेत सार्थक फरक नसतो.

कला शाखा	एकुण विद्यार्थी संख्या N	मध्यमान M	प्रमाण विचलन SD	टेबल नमुना "t" मूल्य	"t" मूल्य (प्राप्त)	त्याग/ स्वीकार
कला	७०	१२०.२३	६.१०	२.००	१.२०	स्वीकार
विज्ञान	७०	११७.१२	६.२८			

• $df = १३८$ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना 't' मूल्य २.०० आहे व प्राप्त "t" मूल्य १.२ असून ते नमुना 't' मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणुन शुन्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल.

• यावरून असे दिसून येते की, बहुसांस्कृतिक समाजातील कला व विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमतेच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळुन येत नाही. मध्यमानात आलेला फरक हा योगायोगाने आलेला आहे असे म्हणावे लागेल.

• यावरून असे म्हणता येईल, बहुसांस्कृतिक समाजातील कला व विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमता समान दिसून येते. दिसून येते...

परिकल्पना क्रं. ०२

बहुसांस्कृतिक समाजातील ग्रामीण व शहरी विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमतेत सार्थक फरक नसतो.

ग्रामीण व शहरी विद्यार्थ्यांच्या समायोजन मध्यमान (M), प्रमाण विचलन (SD) व 't' मूल्य.

कला शाखा	एकुण विद्यार्थी संख्या N	मध्यमान M	प्रमाण विचलन SD	टेबल नमुना "t" मूल्य	"t" मूल्य (प्राप्त)	त्याग/ स्वीकार
ग्रामीण	७०	१२५.२३	५.५०	२.००	१.४५	स्वीकार
शहरी	७०	१२२.३२	६.२४			

• $df = १३८$ साठी ०.०५ सार्थकता स्तरावर नमुना 't' मूल्य २.०० आहे व प्राप्त 't' मूल्य १.४५ असून ते नमुना 't' मूल्यापेक्षा कमी आहे. म्हणुन शुन्य परिकल्पनेचा स्वीकार करावा लागेल.

• यावरून असे दिसून येते की, बहुसांस्कृतिक समाजातील ग्रामीण व

शहरी विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमतेच्या मध्यमान गुणाकांत सार्थक फरक आढळुन येत नाही. मध्यमानात आलेला फरक हा योगायोगाने आलेला आहे असे म्हणावे लागेल.

• यावरून असे म्हणता येईल, बहुसांस्कृतिक समाजातील ग्रामीण व

- शहरी विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमता समान दिसून येते. दिसून येते...
- निष्कर्ष :-**
१. बहुसांस्कृतिक समाजातील कला व विज्ञान शाखेच्या विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमता समान दिसून येते.
२. बहुसांस्कृतिक समाजातील ग्रामीण व शहरी विद्यार्थ्यांच्या समायोजन क्षमता समान दिसून येते.
- संदर्भसूची**
१. पंडित ब. बि. (२००५) शिक्षणातील संशोधन, नित्यनूतन प्रकाशन पुणे.
२. मुळे रा. श., उमाठे वि. तु. (१९८७) शैक्षणिक संशोधनातील मूलतत्त्वे महाराष्ट्र विद्यापीठ, ग्रंथ निर्मिती मंडळ, नागपूर.
३. डॉ. वि. रा. भिंताडे २००४ शैक्षणिक संशोधन पध्दती नित्य नूतन प्रकाशन - पुणे ३०
४. जगताप, ह.ना. (आवृत्ती ०३), (२००७). शैक्षणिक मानसशास्त्र, पुणे: नरेंद्र प्रकाशन.
१. पंडित ब. बि. (२००५) शिक्षणातील

**बहुसांस्कृतिक शिक्षणासंदर्भात उच्च शिक्षणातील
अखिल भारतीय सर्वेक्षणांचा वर्णनात्मक व तुलनात्मक अभ्यास**

श्री. रणजित अमृत पारधे

संशोधक विद्यार्थी (RGN-JRF)

के.सी.ई. सोसायटीचे शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, जळगाव

email-pardheranjit@gmail.com

सारांश :

आधुनिक काळात जेव्हा आपण हे विश्व एक खेडे आहे असे ज्या अर्थाने बालतो त्या अर्थाने या विश्वात अस्तित्वात असलेल्या अनेकविध संस्कृतींमधील सांस्कृतिक घटकांचे परस्पर आदान-प्रदान अभिप्रेत आहे आणि असे आदान-प्रदान प्रामुख्याने शिक्षण या संस्थेमार्फत होत असते. कारण शाळा ही संस्कृती संक्रमणाचे एक प्रमुख केंद्र असून याद्वारे तत्कालिन सामाजिक व्यवस्थेला पुरक असलेल्या वैचारीक, बौद्धिक, भावनिक व शारीरिक दृष्ट्या सक्षम व परिपक्व मानवाची निर्मिती अभिप्रेत असते. सद्यस्थितीत विश्वात असेकविध संस्कृती अस्तित्वात असून त्यांच्यात परस्पर संपर्काद्वारे आचार व विचारांचे आदान-प्रदान होत आहे आणि यामुळेच बहुसांस्कृतिक शिक्षण या संकल्पनेचा उदय व विकास झाला आहे असे म्हणता येईल. म्हणून प्रस्तुत शोधनिबंधाच्या माध्यमातून संशोधकाने भारत सरकारवर करण्यात आलेल्या उच्च

शिक्षणातील अखिल भारतीय सर्वेक्षणाद्वारे उपलब्ध झालेल्या माहितीचा वर्णनात्मक तसेच तुलनात्मक अभ्यास केलेला आहे.

प्रस्तावना :

संस्कृती ही एक मानवनिर्तित संकल्पना असून यात भौगोलिक व सामाजिक वातावरणाशी योग्य प्रकारे समायोजन करून घेण्याच्या दृष्टीने मानवाने निर्माण केलेली आचार, विचार, अभिव्यक्ती, उपासना, संकेंत व कृतींची एक सर्वसमावेशक परंतु साचेबद्ध स्वरूपाची व्यवस्था अभिप्रेत असते. संस्कृती ही एका पिढीकडून दुसऱ्या पिढीकडे संक्रमित होत असते तसेच काळानुरूप बदलांचा स्वीकार करत असते. परंतु संपूर्ण विश्वाचा विचार करता विश्वात फक्त एकच संस्कृती अस्तित्वात नसून अनेकविध संस्कृती अस्तित्वात आहेत. ऐतिहासिक दृष्ट्या विचार करता अनेक संस्कृती लयास गेलेल्या असून काळानुरूप नवीन संस्कृती उदयास आलेल्या आहेत. त्यामुळेच विश्व म्हणजे

बहुसांस्कृतिक समाज व्यवस्था असलेली संरचना आहे असे म्हणता येईल. जगात अस्तित्वात असलेल्या विविध सामाजिक, सांस्कृतिक, भाषिक, धार्मिक, वांशीक, पांथीक गटाच्या रूढी, प्रथा, परंपरा, कला, उपासना, नितीनियम, सण व उत्सव यासारख्या घटकांच्या संदर्भात परस्पर समायोजन तसेच आदान-प्रदानाच्या विचारातून बहुसांस्कृतिक शिक्षण या संकल्पनेचा उदय व विकास झाला आहे असे म्हटल्यास वागणे ठरणार नाही. विज्ञान-तंत्रज्ञानाच्या प्रगतीने विश्व अगदी जवळ आले आहे आणि शिक्षण व नोकरीच्य निमित्ताने विश्वात मानवी संसाधनांचे आदान-प्रदान सुरु आहे ज्यामुळे एका संस्कृतीचा दुसऱ्या संस्कृतीवर परिणाम घडून येत आहे. या दृष्टीने भारतीय शिक्षण प्रणालीत विदेशी विद्यार्थ्यांचे व विदेशी शिक्षण प्रणालीत भारतीय विद्यार्थ्यांचे प्रमाण यांचा वर्णनात्मक व तुलनात्मक अभ्यास बहुसांस्कृतिक शिक्षणाच्या संदर्भात मांडण्याचा प्रयत्न प्रस्तुत शोध निबंधात केलेला आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे :

१) भारत सरकारद्वारे करण्यात आलेल्या उच्च शिक्षणातील अखिल भारतीय सर्वेक्षणांचे विश्लेषण करणे.

२) सन २०१५-१६ या शैक्षणिक वर्षात प्रवेशित विद्यार्थ्यांचे स्तरानुसार प्रमाण स्पष्ट करणे.

३) सन २०१५-१६ या शैक्षणिक वर्षात भारतात शेजारील राष्ट्रांमधून प्रवेशित विद्यार्थ्यांची संख्या स्पष्ट करणे.

४) सन २०१५-१६ या शैक्षणिक वर्षात भारतात प्रवेशित विदेशी विद्यार्थ्यांचे स्तरानुसार व लिंगानुसार प्रमाण स्पष्ट करणे.

५) सन २०१०-११ व २०११-१२ या वर्षात भारतात शेजारील राष्ट्रांमधून प्रवेशित विद्यार्थ्यांच्या टक्कैवारीची तुलना करणे.

६) सन २००५, २००८ व २०१२ या शैक्षणिक वर्षात विदेशात प्रवेशित भारतीय विद्यार्थी संख्येची तुलना करणे.

परिकल्पना :

१) भारतात शिक्षणासाठी येणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण प्रत्येक वर्षी वाढत आहे.

२) शिक्षणासाठी विदेशात जाणाऱ्या भारतीय विद्यार्थ्यांचे प्रमाण प्रत्येक वर्षी वाढत आहे.

पद्धती : प्रस्तुत शोध निबंधात दस्तावेज विश्लेषण ( ) व तुलनात्मक अभ्यास ( ) या संशोधन पद्धतींचा अवलंब केलेला आहे.

साधन: भारतात २०१०-११ ते २०१५-१६ या वर्षात अस्तित्वात असलेल्या उच्च शिक्षणातील अखिल भारतीय संवर्क्षण (सन २०१०-११ ते २०१५-१६) तत्का क्र. १ भारतीय विद्यापीठांची निष्कर्ष व चर्चा : संख्या

Table 1: Total number of Indian Universities during last 8 years

University Type	Number of Universities					
	2010-11	2011-12	2012-13	2013-14	2014-15	2015-16
State Public University	281	286	292	309	316	329
State Private University	87	105	122	153	181	197
Deemed University-Private	91	90	91	91	90	90
Institute of National Importance	59	59	62	68	75	75
Central University	41	42	42	42	43	43
Deemed University-Government	40	38	36	36	32	32

तत्का क्र. २. २०१५-१६ या शैक्षणिक वर्षात विविध अभ्यासक्रमात प्रवेशित विद्यार्थी

Table 2: Students Enrolment at various levels during 2015-16

Level	Ph.D.	M.Phil.	P.G.	U.G.	PG Diploma	Diploma	Certificate	Integrated	Grant Total
Total Students Enrolment	126451	42528	3917156	27420450	229659	2549760	144060	155422	34584781

Source: All India Survey on Higher Education 2015-16

निष्कर्ष : युजी अभ्यासक्रमास सर्वात जास्त ७९.३% विद्यार्थी प्रवेशित असून इतर अभ्यासक्रमांचे शेकडा प्रमाण पीजी - ११.३%, डिप्लोमा-७.३७%, पी.जी. डिप्लोमा - ०.६६%, इंटीग्रेटेड - ०.४५%, सर्टिफिकेट - ०.४२%, एम.फिल - ०.३७% व पीएच.डी. ०.१२%.

तत्का क्र. ३ : २०१५-१६ या शैक्षणिक वर्षात शेजारील १० देशातून भारतात प्रवेशित विद्यार्थी

Table 3: Foreign Students Enrolment in top 10 Countries during 2015-16

Countries	Nepal	Afghanistan	Bhutan	Nigeria	Sudan	Malaysia	United Arab	Iran	Yemen	Sri Lanka
Total Students Enrolment	9547	4404	2925	2090	2050	1901	1479	1450	1238	1180

Source: All India Survey on Higher Education 2015-16

निष्कर्ष: भारतात प्रवेश घेणाऱ्या विदेशी विद्यार्थ्यांमध्ये नेपाळ मधील विद्यार्थी सर्वात जास्त २१% असून अफगाणिस्तान १०%, भुटान ६%,

नायजेरीया व सुदान प्रत्येक ५%, भारतात प्रवेशित विदेशी विद्यार्थ्यांचे मलेशिया ४% व उर्वरीत प्रत्येकी ३% स्तरानुसार व लिंगानुसार प्रमाण आहेत.

आकृती क्र. १ : २०१५-१६ वर्षात

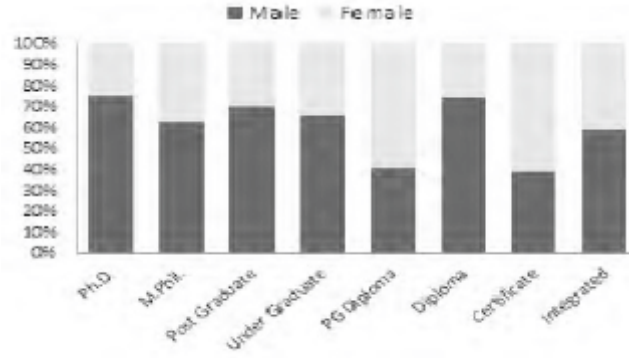
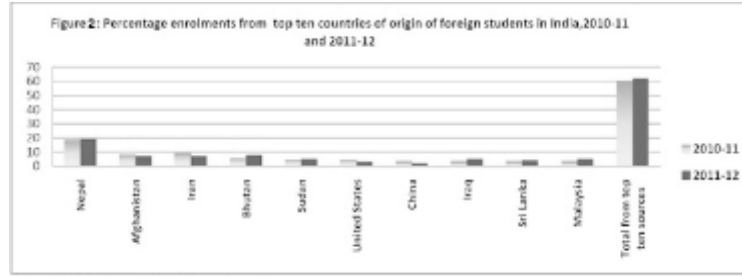

Figure 1 : Gender-wise & Level-wise Foreign Students Enrolment

आकृती क्र. २ : २०१०-११ व २०११-१२ विद्यार्थ्यांची तुलना. १२ वर्षात भारतात प्रवेशित विदेशी

Source: All India Survey on Higher Education

निष्कर्ष : सन २०१०-११ मध्ये २०११-१२ मध्ये नेपाळ, भुटान, सुदान, अफगाणिस्तान, इरान, युनायटेड स्टेट्स, इराक, श्रीलंका व मलेशियातून भारतात शिक्षणासाठी येणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण जास्त होते तर चीन या देशातून भारतात शिक्षणासाठी येणाऱ्या विद्यार्थ्यांचे प्रमाण जास्त होते.

तक्ता क्र ४ : २००५, २००८ व २०१२ विद्यार्थ्यांची तुलना
वर्षात विविध प्रवेशित भारतीय

Table 4: Top Ten destinations of Indian students, 2005, 2008 and 2012

2005		2008		2012	
Country	Number	Country	Number	Country	Number
United States	84044	United States	98664	United States	97320
Australia	20515	Australia	26520	United Kingdom	29713
United Kingdom	16685	United Kingdom	25901	Australia	11684
United Arab Emirates	6684	Russian Federation	4314	Canada	8142
Germany	4339	New Zealand	4094	United Arab Emirates	7310
Canada	2829	Germany	3257	New Zealand	7240
New Zealand	1563	Canada	3219	Germany	4312
Kazakhstan	1003	Ukraine	1795	Russian Federation	3351
Ukraine	957	Cyprus	1076	Ukraine	2516
Malaysia	828.5	Malaysia	106.5	France	1955
WORLDWIDE	146267	WORLDWIDE	176881	WORLDWIDE	189472

Source: UNESCO Institute for Statistics (UIS)

निष्कर्ष:

भारतीय विद्यार्थी शिक्षणासाठी युनायटेड स्टेटस् ला प्राधान्य देतात व दिवसेंदिवस हे प्रमाण वाढत आहे. यानंतर ऑस्ट्रेलिया व युनायटेड किंगडम या देशांना भारतीय विद्यार्थ्यांची पसंती आहे. तसेच २००५, २००८ व २०१२ या वर्षांची तुलना करता प्रत्येक वर्षी विद्यार्थी संख्येत वाढ झालेली दिसून येते.

सारांश:

भारत सरकारच्या उच्च शिक्षणातील अखिल भारतीय सर्वेक्षण (२०१५-१६) च्या अहवालानुसार उच्च शिक्षणात एकूण ३४.६ दशलक्ष एवढे विद्यार्थी प्रवेशित असून त्यापैकी १८.६ दशलक्ष मुले (५२.८%) व १६ दशलक्ष मुली (४६.२%) असे प्रमाण आहे.

या सर्वात संवर्गानुसार विद्यार्थ्यांचे प्रमाण अनुसुचित जाती १३.९%, अनुसुचित जमाती ४.९%, इतर मागासवर्ग ३३.७५%, मुस्लिम ४.७% व अल्पसंख्यांक १.९७% आहे. तसेच १६५ देशांमधील विद्यार्थी शिक्षणासाठी भारतात प्रवेश घेतात व त्यापेक्षा जास्त प्रमाणात भारतीय विद्यार्थी विदेशात शिक्षणासाठी प्रवेश घेतात. याचाच अर्थ या शैक्षणिक आदान-प्रदान प्रक्रियेच्या माध्यमातून भारतीय संस्कृतीचे पाश्चात्य देशात संक्रमण होते तर पाश्चात्य संस्कृतिचे भारतीय संस्कृति संक्रमण होते महणजेच शिक्षण या माध्यमाद्वारेच बहुसांस्कृतिक शिक्षण ही संकल्पना वैश्विक स्तरावर कार्यरत आहे.

संदर्भ :

• सांगोलकर, अरूण (२०११). नवीन जागतीक समाजातील शिक्षणाचे विचार प्रवाह, इनसाईट पब्लिकेशन, नाशिक (पानक्र. २७७-२८५)

• शिवांगी (२०१७). बहुसांस्कृतिक शिक्षण क अवधरणा एवं छात्र अध्यापकों के दृष्टिकोण का अध्ययन.

International Journal of Advanced Education and Research, Vol. 2 Issue 3 (pp. 112-115)

• Hopkins, Delphina (2011). Curriculum and Schooling : Multiculturalism, Critical Multiculturalism and Critical Pedagogy. The South shore Journal Vol. 4, Gillispie.

• All India Survey on Higher Education (2010-2011), Government of India, Ministry of HRD, New Delhi.

• All India Survey on Higher Education (2011-2012),

Government of India, Ministry of HRD, New Delhi.

• All India Survey on Higher Education (2012-2013), Government of India, Ministry of HRD, New Delhi.

• All India Survey on Higher Education (2013-2014), Government of India, Ministry of HRD, New Delhi.

• All India Survey on Higher Education (2014-2015), Government of India, Ministry of HRD, New Delhi.

• All India Survey on Higher Education (2015-2016), Government of India, Ministry of HRD, New Delhi.

• Status of International Students in India for Higher Education -2014

• <http://www.aishe.nic.in/aishe/report>.

• <http://www.mhrd.gov.in>

दुहेरी बुद्धीबळ खेळाच्या स्पर्धेच्या समस्या व उपाय योजना

तेजस तायडे

स्व.शे.रा.ल.ल. विद्यालय,शेंदुर्णी, ता.जामनेर, जि.जळगांव

१) गोषवारा :-

चेस डबल्स (CHESS DOUBLE)

म्हणजे दोन भागीदार म्हणून मिळून खेळ खेळतील जसे कॅम्, बॅडमिंटन, टेबल टेनिस, टेनिस खेळले जाते. तसेच बुद्धीबळ (चेस) मध्ये खेळले जाईल.

एका उदाहरणाच्या सहाय्याने स्पष्ट करता येईल.

शेजारी दिलेला आकृतीत (पार्टनर) भागीदार बुद्धीबळ खेळायला कसे बसतील ते दर्शविले आहे.

अ आणि ब हे भागीदार क आणि ड या भागीदाराच्या विरुद्ध खेळतील. अ आणि ब यांचे पांढरे मोहरे (White Pieces) अ

प्रथम चाल करणार व त्याला क चाल करून उत्तर देणार नंतर ब हा क च्या चालीला उत्तर देणार त्यानंतर ड हा ब च्या चालीला उत्तर देणार म्हणजे मुद्द करणार अशा पध्दतीने अल्टरनेट पार्टनर मुद्द करतील व शेवटी खेळ संपेल.

२) प्रस्तावना :- आंतरराष्ट्रीय तसेच राष्ट्रीय स्तरावर विविध खेळ खेळले जातात. हे खेळ सिंगल, डबल्स किंवा सांघिक पध्दतीने खेळले जातात. उदा. कॅम्, बॅडमिंटन, टेबल टेनिस, टेनिस.

बुद्धीबळ खेळाविषयी म्हटले तर अजून हा खेळ आंतरराष्ट्रीय तसेच राष्ट्रीय स्तरावर सिंगल (एकेरी) पध्दतीने खेळला जातो. हा खेळ दुहेरी पध्दतीने खेळला जावा यासाठी हे संशोधन करित आहे.

३) उद्दिष्टे :-

१) जागतिक स्तरावर चेस डबल्स स्पर्धेचा प्रचार व प्रसार करणे.

२) चेस डबल्स स्पर्धे विषयी सखोल मार्गदर्शन करणे.

३) बुद्धीबळ खेळाडूंना अश्या नवीन पध्दतीचा जास्तीत जास्त सराव

करावयास लावणे.

४) चेस डबल्स स्पर्धेमुळे भागीदारा मध्ये समन्वय साधला जाईल.

५) बुद्धिबळातील अश्या प्रकारच्या नवीन स्पर्धेबाबत बुद्धिबळ खेळाडू मध्ये जागृती निर्माण करणे.

४) समस्या :-

१) बुद्धिबळ खेळाचे नियम माहित नसल्यास खुप अडचणी निर्माण होईल.

२) खेळाडूंमध्ये (दुसऱ्या प्रकारच्या स्पर्धेबाबत) समन्वय साधला जाईल की, नाही के निश्चित सांगता येणार नाही.

३) चुकीच्या चालीबददल क्लेम कोणी करावा हा संभ्रम निर्माण होईल.

४) भागीदार खेळाडूंमध्ये वाद - विवाद होऊ शकतील.

५) भागीदार चाल करण्याबात आप-आपसात बोलतील.

६) खेळाच्या चालीचे नोंद कोणी करावी ही अडचण निर्माण होईल.

५) महत्व / पध्दती :-

चेस डबल्स या प्रकारची स्पर्धा अजून पर्यंत आंतरराष्ट्री, राष्ट्रीय, राय, जिल्हास्तर अश्या कुठल्याही स्तरावर खेळली गेलेली नाही . त्यामुळे स्पर्धेला विशेष / वेगळेच महत्वा प्राप्त होणारे आहे.

ही स्पर्धा दोन वेगवेगळ्या पध्दतीने खेळली जावू शकते.

१) भागीदार स्वतः निवडून सहभागी होणे.

२) लकी डबल्स पध्दत - म्हणजे आलेल्या खेळाडूंच्या नावाच्या चिटस तयार करुन त्यामधून दोन दोन चिटस काढणे व दोन्ही भागीदारांचे नांव घोषित करणे.

पहिल्या पध्दतीने स्पर्धा घेतल्यास या स्पर्धेस खुप चुरस निर्माण होईल. कारण भागीदार स्वतः निवडलेला असेल म्हणजे त्यांच्यामध्ये नियमित सरावाने समन्वय साधला गेलेला असेल, म्हणून अशा प्रकारच्या लढती खुप दमदार होतील.

दुसऱ्या प्रकारच्या पध्दतीने स्पर्धा घ्यावयाची असल्यास या स्पर्धेत खुप मजा येईल. कोण जिंकेल ते निश्चितपणे सांगता येणार नाही. अश्या प्रकारच्या स्पर्धेमुळे चांगल्या खेळाडूंना जिंकण्यासाठी शर्तीचे प्रयत्न करावे लागतील. कारण मिळालेला भागीदार कसा असेल हे निश्चितपणे सांगता येणार नाही. म्हणजे लहान किंवा मोठा असेल, नवीन किंवा जुना खेळाडू असेल, फिडे मानांकित किंवा बिगर फिडे मानांकित असेल, अनुभवी किंवा अनुभव नसलेला नसेल. अशा विविध गोष्टीमुळे या स्पर्धेत खुपच मजा येईल.

६) उपाय / योजना :-

- १) स्पर्धेचे आयोजन करण्यापूर्वी किंवा प्रात्यक्षिक आयोजित करून बुद्धिबळातील या नवीन बुद्धिबळ स्पर्धेच्या प्रकार विषयी नियम समजावून सांगणे, त्यामुळे खेळ खेळतांना खेळाडूंना अडचणी निर्माण होणार नाही.
- २) दोन्ही प्रकारच्या स्पर्धेपैकी कोणत्याही पध्दतीची स्पर्धा आयोजित केल्यानंतर प्रत्येक राऊडनंतर १० ते १५ मिनीट खेळ खेळाडूंना चर्चेसाठी देवून मग पुढील राऊंड किंवा फेरी सुरु करावी. यामुळे खेळाडूंमध्ये समन्वय साधला जाईल.
- ३) चुकीची चाल खेळल्याबद्दल दावा (क्लेम) कोणी केला पाहिजे हे प्रात्यक्षिक किंवा नियम समजावून सांगितल्यामुळे संभ्रम दुर होईल.
- ४) दोन्ही भागीदारांमध्ये (पार्टनर) वाद - विवाद निर्माण झाल्यास दोन्हीही खेळाडूंना स्पेर्धतून बाहेर काढण्यात येईल. अशा अटी किंवा नियम लागू केल्यास खेळाडूंमध्ये वाद- विवाद निर्माण होणार नाहीत.
- ५) खेळाडू म्हणजे भागीदार आपसात बोलत असल्यास किंवा चर्चा करतांना आढळल्यास नियमबाह्य दावा. (ईल्लीगल क्लेम) दिला जाईल. यामुळे खेळाडू आपापसात बोलणार नाहीत.
- ६) चारही खेळाडूंनी खेळलेल्या चालीच्या (मुव्हच्या) नोंद करावयाच्या आहेत.
- कारण खेळाच्या चालीच्या संदर्भात वाद- विवाद निर्माण झाल्यास खेळ लिहीलेल्या नोंदीचा आधार निर्णय घेतांना उपयोगी पडतील.
- ७) निष्कर्ष :-**
- आजच्या जिवनात किंवा प्रत्येक क्षेत्रात समन्वय साधला जात नाही. या खेळाच्या माध्यमातून दोन्ही व्यक्ती किंवा दोन भागीदारांमध्ये समन्वय साधला जाईल व दोन्ही भागीदारांच्या विचार करण्याच्या क्षमतेचा विकास होईल.

“संस्कृती आणि भारतीय सांस्कृतिक एकात्मता”

डॉ. वंदना सतिश चौधरी

के.सी.ई. सोसायटीचे शिक्षणशास्त्र आणि शारिरीक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, जळगाव

संस्कृती

हा शब्द सांप्रत कल्चर या इंग्रजी शब्दाचा प्रतिशब्द म्हणून रुढ झाला आहे. संस्कार शब्द आपण प्राचीन काळापासून वापरीत आलो आहे. संस्कार आणि संस्कृती हे दोन शब्द सम अधिक कृ. या एकाच धातूपासून बनले आहेत. त्यांचा अर्थही-व्याकरणदृष्ट्या एकच आहे. पण संस्कार हा शब्द धार्मिक क्षेत्रापुरताच मर्यादित राहिला. धर्मासह समग्र अंतर्बहिय जीवनाच्या उत्तम अवस्थेसाठी संस्कृती हा शब्द वापरला जातो.

संस्कृती या शब्दाचा जोडीने प्रकृती व विकृती हे दोन शब्द ठेवल्यास संस्कृतीचा नेमका अर्थ मनात ठसू शकता. प्रकृती म्हणजे निसर्ग, विकृती म्हणजे निसर्गात होणारा विकार आणि संस्कृती म्हणजे प्रकृतीत विकार/ बिघाड होऊ नये या उद्देशाने प्रकृतीवर करण्याचा संस्कार. सुसंस्कृत जीवनात बाह्य समृद्धीबरोबर मन, बुद्धी आणि पंचेंद्रिये यांच्यावरही- नियंत्रण असावे लागते. या दोन्ही गोष्टी एकसमयावच्छेदाने साध्य करण्याच्या

प्रक्रियेलाच संस्कृती म्हणता येईल.

भारतीय संस्कृती

भारतीय संस्कृती म्हणजे सहस्र पाकळ्यांचे शतरंगाचे भव्य कमल. भारतीय संस्कृतीचा वेद हा पाया, वेद या शब्दाचा अर्थ ज्ञान. ज्ञान हा भारतीय संस्कृतीचा आधार. संयम हा भारतीय संस्कृतीचा आत्मा. ज्ञानावर उभारलेली ही भव्य संस्कृती आहे.

भारतीय संस्कृती ही बुद्धिप्रधान संस्कृती व कर्ममय आहे. तसेच मानवी ऐक्याची भव्य कल्पना भारतीय संस्कृतीचा प्राण आहे. भारतीय संस्कृती ही मेळ घालणारी आहे.

म्हणजे प्रयत्नांची पराकाष्ठा अमर आशावाद त्याग व कोट्यावधि लहान-थोरांचे सहकार्य. तसेच कर्मशून्यतेला आलस्याला, नैराश्याला स्थान नाही. परंतु त्याग व पवित्र या दोन गुणांना अत्यंत मोठे स्थान आहे.

भारतीय संस्कृतीचे प्रमुख वैशिष्ट्ये

भारताच्या सांस्कृतिक इतिहासाची वाटचाल पाहिल्यास तिच्यात तीन प्रमुख

वैशिष्ट्यो दिसून येतात.

१. अखंडीत परंपरा २. राजकीय व धार्मिक सत्तांच्या केंद्रिकरणाचा अभाव ३. सांस्कृतिक संघर्ष टाळून संस्कृति संगम करण्याची प्रवृत्ती.

“भारतीय संस्कृतीचे घटकांतर्गत एकात्मता”

आपणास भारतीय संस्कृतीची प्राचीनता आणि महानतेची कल्पना आहे. भारतीय सांस्कृतिक वारसा हा भारतातील विविध धर्म व भारताच्या भौगोलिक रचनेच्या निष्पत्तीतील सौंदर्य आहे. भारत हा एकमेव असा देश आहे. ज्यात अनेक धर्मातील लोक हे विविधतेत असूनही एकात्मिक स्वरूपात राहतात. भारतीय लोकशाही व भारतीय विचारसरणी यांचे द्योतक आहे.

भारतीय संस्कृती ही प्रवाही आहे. तिचा विचार केला तर भारतात अनेक धर्म व संप्रदायाचे लोक आहेत. प्रत्येक धर्म संप्रदायातील विविध सण आणि त्यातील सांस्कृतिक कार्याला स्वतःशी जोडतात.

१. जीवनात चैतन्य निर्माण व्हावे, जीवनाला नवी दिशा मिळावी. तसेच २ वर्षातील विविध सर्व सण उत्सव सांस्कृतिक कार्यक्रमांतून माणूस माणसाजवळ येणे, मनातील मतभेद विसरून पुन्हा नव्याने मार्ग संकृमण करणे. आपण सारे एक आहोत एक जाणीव

करून देतात.

संस्कृती ही समाज नियमनाचे कार्य करते. संस्कृती ही एक गुंतागुंतीची संकल्पना असून त्यात अनेक घटक लुप्त आहे. भारतीय संस्कृती ही अनेक धर्मीय संस्कृतीच्या मिश्रणाच्या मंथनातून साकारलेली आहे. धर्म, भाषा, पोषाख, सण, उत्सव, कला, चित्रकला, शिल्प, वास्तू कला, नृत्य इत्यादी घटकांच्या एकत्रिकरणातून भारतीय संस्कृती साकारलेली आहे.

धर्माचा विचार केल्यास भारतात २०११ च्या जनगणनेनुसार हिंदू ८०%, मुस्लिम १४.२%, ख्रिचन २.३%, शिख १.७%, बौध्द ०.७% जैन, ०.४% आणि अल्प प्रमाण यहूदी, इतर धर्मीय लोक एकात्मतेने राहतांना दिसून येतात.

सण उत्सवातून एकात्मता

प्रत्येक नागरिकाचे वर्तन हे सामाजिक ऐक्य व शांततेस पोषक असे ठरते. वर्तनातील सकारात्मता ही विविधी सण उत्सव साजरे करण्यातील वर्तनातून स्विकारली अथवा टाळली जाते. जी

सांस्कृतिक ऐक्यास अनुक्रम वा प्रतिकूल ठरणारी असू शकते.

हे वर्तनास सामाजिक नियमन प्रदान करते ते म्हणजे सण व उत्सव !

हिंदु धर्माचा भारतात हा मोठ्या प्रमाणात समावेश आहे त्यामुळे या धर्मातील विविध सणांचा इतर धर्मीय समाज व्यवस्थेवर परीणाम बघावयास मिळतो. मकर संक्रांत, होळी, गुढीपावडवा, रामनवमी, अक्षय्य तृतीया, आषाढी एकादशी, गुरुपौर्णिमा, नागपंचमी नारळी पौर्णिमा, राखी पौर्णिमा, दही हंडी, पोळा, गणेश चतुर्थी, विजया दशमी, दिवाळी यासारखे उत्सव हिंदुधर्मीय भरणे वर्षभर साजरा करण्यात येतात हिंदु धर्माधील होळी, रक्षाबंधन दिवाळी व विजया दशमी हे सण मोठ्या प्रमाणावर भारतातील सर्व धर्मीय लोक साजरे करतात.

नाताळ, गुडफ्रायडे यासारखे ख्रिश्चन धर्मातील सणातही इतर धर्मीय लोक सहभागी होतात. बाल गोपालमधील सांताक्लॉज मधील उत्सुकता ही आपणास ज्ञात आहे. मुस्लिम धर्मीय लोकांमधील बकरी ईद व रमजान ईद यामधील एकात्मता व व्रतस्थता ही सर्व समाज मनात घर करते. जैन धर्मातील पर्यशान, शीख धर्मातील गुरुनानक जयंती

यांचा सुरेख संगम भारतीय लोकमाणसात एकात्मता प्रदान करतो.

पोशाख व भाषेतून एकात्मता

सामाजिक सुदृढता, विचार व प्रतिष्ठा दर्शविण्याचे माध्यम म्हणून प्रामुख्याने पोशाख व भाषेकडे बघण्यात येते. भारतीय संविधानानुसार इंग्रजी सोडून एकुण २२ भाषांचा समावेश केलेला आहे. भाषिक एकात्मता ही आजच्या युवकांमधील भाषे वरून अल्पप्रमाणात लक्षात येते प्रत्येक भाषेमध्ये इतर भाषेतील शब्द वाढून त्याचे सौंदर्य वाढवीत एकात्मतेचे दर्शन देतात.

पुरुष व स्त्रिया या दोन्ही वर्गातील पोशाख हा भौगोलिक व धार्मिक रचनेनुसार बघावयास मिळत होता परंतु वाहुतुकीची साधने व सोशल मिडीया मुळे प्रत्येक वर्गातील लोक जवळ आलेले दिसून येतात व पोशाखाचा समावेश आपणास दिसून येतो. उदाहरण द्यायचेच झाले तर महाराष्ट्रीयन नऊ वारी साडी च्या पोशाखा सोबत स्त्रिया सहावारी साडी, पंजाबी ड्रेस, सलवार कमीज यासारख्या पोशाखांचा समावेश करून सांस्कृतिक सौंदर्यात भर घालित आहे.

आर्थिक देवाण-घेवाण व दळण वळणातून एकात्मता

विविध सण उत्सवाच्या माध्यमातून धर्मातील सर्व स्तरातील लोकांचा समावेश

होत असते. आर्थिक चलन व व्यवहारातून सर्व स्तरातील लोकांचे आर्थिक उन्नयन हा प्रमुख हेतू या सर्व सांस्कृतिक घटकातून सिध्द होते. सण उत्सवाच्या माध्यमातून मोठ्या प्रमाणावर आर्थिक देवाण घेवाण होत असते. या देवाण घेवाण मध्ये सर्व धर्मीय लोक समावेशित होतात. याचाच अर्थ की, इतर धर्मीय लोक आपल्या व्यवसायिक विकासासाठी का असेना इतर धर्माचा अभ्यास करतात यातूनच धार्मिक व सांस्कृतिक एकात्मतेस सुरुवात होते. आजच्या युगातील जलद साधनांच्या मदतीने दळणवळण सोपे झालेले आहे. आंतरजाल, सोशल मिडीया यासारख्या अद्ययावत साधनांमुळे समाजातील प्रत्येक व्यक्ती जवळ आलेला आहे.

माहितीचे प्रसारण सोपे झाले आहे. जलद गतीने माहितीचे संप्रेषण झाल्याने माहिती मिळवणे सोपे झाले आहे. याचाच परीपाक असा की उपलब्ध माहिती च्या आकलनामुळे प्रत्येकाच्या ज्ञानाच्या कक्षा ह्या रुरुदावल्यात इतर सांस्कृतिक माहितीचे ज्ञान प्रत्येकाला कमीजास्त फरकाने झालेले आपणास दिसून येते. याच ज्ञानाचा वापर सांस्कृतिक एकात्मतेसाठी झालेला दिसून येतो. शिल्पकला, चित्रकला, पोशाख, भाषा

आणि सण उत्सव इत्यादी सांस्कृतिक घटकांमध्ये बहु सांस्कृतिक देवाण घेवाण व एकात्मता मोठ्या प्रमाणावर या घटकांतर्गत दिसून येते.

निष्कर्ष व चर्चा

संस्कृती ही मानवी जीवनास आवश्यक अशी बाब आहे. मानवी जीवनाच्या नैतिक आणि सामाजिक उन्नयनासाठी संस्कृती अत्यावश्यक आहे. संस्कृती ही समाज नियमनाचे कार्य करीत असल्याने सामाजिक भिंती ह्या संस्कृतीस समाजाधिष्ठित बनवत असतात. यातून विविध धर्माचा संस्कृतीवर परीणाम बघावयास मिळतो. धार्मिक संघर्षाचा प्रतिकूल परीणाम संस्कृतीतील विविध घटकांवर बघावयास मिळते. जगातील अनेक संस्कृती उदा. हडप्पा संस्कृती या लयास गेलेल्या आहेत. त्यात भारतासारख्या वैविध्यपूर्ण देशात भारतीय सांस्कृतिक एकात्मता दिसून येते जी संपूर्ण जगास आदर्श प्रस्तापित करून देते.

सांस्कृतिक घटक हे सामाजातील प्रत्येक व्यक्तीशी जोडून असतात आणि या घटकांतील एकात्मता ही देशांच्या विकासाच्या दृष्टिकोनातून पूरक ठरते. यात शिक्षणाचा हक्क आणि निकोप लोकशाही महत्वाची ठरते यात शंका नाही.

संदर्भ

१. करंदिकर सुरेश आणि मंगरुळकर मीना (२००२) 'अद्योन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण', कोल्हापूर, फडके प्रकाशन, कोल्हापूर'
२. जोशी-महादेवशास्त्री (१९७६), 'भारतीय संस्कृतिकोश खंड १ ते १०' पुणे, भारतीय संस्कृति कोश मंडळ, पुणे
३. बोकील वि. पा. (१९६०), 'शिक्षणाचे तत्वज्ञान' पुणे, चित्रशाळा प्रकाशन, पुणे
४. लोमत सखी मंच, 'My Culture Book' औरंगाबाद, लोकमत औरंगाबाद.
५. साने गुरुजी (पंधरावे पुनर्मुद्रण १९९६), 'भारतीय संस्कृती' पुणे, कॉन्टिनेन्टल प्रकाशन पुणे
६. Bajwa R.S. & Smith W. R. (1990), 'Culture and Education', AMBALA CANT The Indian Publications. AMBALA CANT.

**बहुसांस्कृतिक समाजासाठी उच्च शिक्षणाची भूमिका :
एक अभ्यास**

प्रा. विजेंद्र श्रीकृष्ण पुराणिक

आर. सी. पटेल शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, शिरपूर जि. धुळे

सारांश

प्रस्तुत संशोधनात उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या कला, विज्ञान आणि वाणिज्य शाखेतील तृतीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी उच्चशिक्षणाची काय भूमिका आहे याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे. कला (३०), विज्ञान (३०) व वाणिज्य (२०) अशा तिन्ही शाखेतील एकूण ८० विद्यार्थ्यांची निवड सहेतुक नमुना निवडपद्धतीने केली होती. माहितीचे संकलन करण्यासाठी १० प्रश्नाची मतावली तयार करण्यात आली होती. संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी टक्केवारी या संख्याशास्त्रीय परिमाणाचा उपयोग केला होता. प्रस्तुत संशोधनात विद्यार्थ्यांच्या प्रतिसादावरून लक्षात येते की, उच्चशिक्षणातून बहुसांस्कृतिक समाजाच्या विकासासाठी प्रयत्न केला जातो.

प्रस्तावना

उच्चशिक्षण क्षेत्र नेहमीच संशोधनाच्या

साहाय्याने समाज मनाला ध्येय पूर्ण जीवन जगण्याची संधी प्राप्त करून देत असते. समाजात घडणाऱ्या घटनांचे योग्य आकलन आजच्या तरुण पिढीला होणे महत्त्वाचे आहे. बहुसांस्कृतिक दृष्टिकोनातून नटलेला आपला भारत देश, त्यातील एकात्मता, लोकशाही, धर्मनिरपेक्षता ही अंगे भारताला एक महान देश म्हणून जगासमोर उभा राहतो. ही महानता वैविध्यपूर्णतेत दिसून येते. भारतीय समाजाची विकासाची वाटचाल चांगल्या प्रकारे सुरू आहे. प्राथमिक स्तरावरील शिक्षणापासून तर उच्चशिक्षणाच्या शैक्षणिक असो वा व्यावसायिक शिक्षण क्षेत्र असो विद्यार्थ्यांमध्ये सामाजिक तसे नैतिक मूल्य रुजविणारे अभ्यासक्रम तयार केले जातात. या अभ्यासक्रमाचा हेतूच असा असल्यामुळे बहुसांस्कृतिक समाजातून विकास तेही एकात्मतेच्या दृष्टिकोनातून देशाला सर्वश्रेष्ठ स्तरावर घेवून जाणे अतिशय महत्त्वाचे आहे. आजही आपल्याला जागतिक स्तरावर महत्त्वपूर्ण स्थान आहे ते म्हणजे लोकशाही प्रधान

राष्ट्रामुळे, प्रत्येकाला आपली जबाबदारी, आपले कर्तव्य आणि आपल्या हक्कांविषयी जाण चांगल्या प्रकारे आहे. प्रत्येक व्यक्ती आपली समाजासाठी, देशासाठी असलेली भूमिका पार पाडण्यासाठी प्रयत्नशील असते. स्त्री-पुरुष समानता, धार्मिक विकासाचे स्वातंत्र्य, अभिव्यक्ती स्वातंत्र्य या हक्कांमुळे मानवाला आपला बहुसांस्कृतिक समाजाला उच्चस्तरावर घेवून जाणे सोपे होत असते. या गोष्टींचा आकलनामुळे आपल्या लक्षात येण्या सारखे आहे. म्हणूनच बहुसांस्कृतिक समाजाच्या विकासासाठी उच्चशिक्षणाची भूमिका काय आहे याबाबत कला, विज्ञान आणि वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थ्यांचे मतांचा अभ्यास प्रस्तुत संशोधनात करण्यात आला आहे.

समस्या विधान

प्रस्तुत संशोधनात पुढील समस्यासंदर्भात अभ्यास केला आहे. **बहुसांस्कृतिक समाजासाठी उच्च शिक्षणाची भूमिका: एक अभ्यास** उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या कला, विज्ञान आणि वाणिज्य शाखेतील तृतीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी उच्चशिक्षणाची काय भूमिका आहे याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करण्यात आला आहे.

उद्दिष्ट

उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या कला, विज्ञान आणि वाणिज्य शाखेतील तृतीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी उच्चशिक्षणाची काय भूमिका आहे याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करणे.

पद्धती-

प्रस्तुत संशोधनात उच्च शिक्षण स्तरावर अभ्यास करणाऱ्या कला, विज्ञान आणि वाणिज्य शाखेतील तृतीय वर्षाच्या विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी उच्चशिक्षणाची काय भूमिका आहे याविषयी असलेल्या मतांचा अभ्यास करण्यासाठी वर्णनात्मक संशोधन पद्धतीतील सर्वेक्षण पद्धतीचा अवलंब केला आहे. जनसंख्या-प्रस्तुत संशोधनासाठी शिरपूर शहरातील वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व वाणिज्य विद्याशाखेतील तृतीय वर्षातील सर्व विद्यार्थ्यांची जनसंख्या म्हणून निश्चिती करण्यात आली होती. न्यादर्श-प्रस्तुत संशोधनासाठी कलाशाखेतील (३०), विज्ञानशाखेतील (३०) व वाणिज्य शाखेतील (२०) अशा तिन्ही शाखेतील एकूण ८० विद्यार्थ्यांची निवड सहेतुक नमुना निवडपद्धतीने केली होती. संशोधनाची साधने- प्रस्तुत संशोधनात वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी उच्चशिक्षणाची काय भूमिका आहे याविषयीची मते

संकलन करण्यासाठी स्वनिर्मित अभिवृत्ती शोधिका तयार केली होती त्यात एकूण १० प्रश्न होते. सहमत, असहमत आणि सांगता येत नाही असे पर्याय देण्यात आले होते. संख्याशास्त्रीय परिमाणे - संशोधनासाठी संकलित माहितीचे विश्लेषण करण्यासाठी टक्केवारी या संख्याशास्त्रीय परिमाणांचा उपयोग केला होता.

माहिती विश्लेषण व अर्थनिवर्चन-

प्रस्तुत संशोधनात वरिष्ठ महाविद्यालयातील कला, विज्ञान व वाणिज्य शाखेतील विद्यार्थ्यांचा बहुसांस्कृतिक समाजासाठी उच्चशिक्षणाची काय भूमिका आहे याविषयी असलेली मतांसंदर्भात स्वनिर्मित शोधिकेला दिलेल्या प्रतिसादाचे विश्लेषण प्रमाणे...

अ. क्र.	विषय	उत्तर	असहमत	सांगता येत नाही	एकूण	
01	उच्चशिक्षणातून सामाजिक जागतिक क्षेत्राचे अनुभवाने जाणवते.	स	६३	१५	०२	८०
		द	७९%	१९%	०२%	१००%
02	इंग्लंड संस्कृततरीख विविधता म्हणून अनुभव दिसते जाते.	स	६९	०७	०४	८०
		द	८६%	०९%	०५%	१००%
03	इंग्लंडातही म्हणजेच अर्थशास्त्रातून सामाजिक अनुभवांचा अनुभव दिसते जाते.	स	४०	२९	११	८०
		द	५०%	३६%	१४%	१००%
04	उच्चशिक्षणातून इंग्लंड संस्कृततरीख सामाजिक जागतिक क्षेत्राचे अनुभवाने जाणवते.	स	५८	१९	०३	८०
		द	७२%	२४%	०४%	१००%
05	उच्चशिक्षणातून इंग्लंड विद्यार्थ्यांना सामाजिक अनुभवांचा अनुभव दिसते जाणवते.	स	६१	१४	०५	८०
		द	७६%	१८%	०६%	१००%
06	अभिव्यक्ति स्वातंत्र्याचा उच्च अर्थ उच्चशिक्षणातून मिळत असतो.	स	६९	०९	०२	८०
		द	८६%	११%	०३%	१००%
07	संस्कृततरीख सामाजिक अनुभवांचा अनुभव दिसते जाणवते.	स	५९	१०	११	८०
		द	७४%	१२%	१४%	१००%

08	उच्चशिक्षणातून वेगळ्या जात्रिक स्वरूपाचे ज्ञान निर्माण होत असून ते समाजहितासाठी फलदायीय आहे.	इ	३०	४८	०२	८०
		ए	३७%	६०%	०३%	१००%
09	उच्चशिक्षण हागतीत कधीय शिक्षण ही मुख्य धोरित प्रणाली राबविली जाते.	इ	२८	५०	०२	८०
		ए	३५%	६२%	०३%	१००%
१०	उच्चशिक्षण तत्काल कधीय बहुसांस्कृतिक समाजासाठी आवश्यक दिसत नाही.	इ	१३	५८	०९	८०
		ए	१६%	७३%	११%	१००%

वरील तक्त्याच्या निरीक्षणावरून...

- उच्चशिक्षणातून सामाजिक जीवनाचे ध्येयाचे आकलन करून दिले जाते. याबाबत ७९ टक्के सहमत, १९ टक्के असहमत तर ०२ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
- प्रत्येक संस्कृतीतील विशिष्टता लक्षात आणून दिली जाते. याबाबत ८६ टक्के सहमत, ०९ टक्के असहमत तर ०५ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
- कोणत्याही शाखेचा अभ्यासक्रमातून समाजातील उत्कृष्टतेचाच अभ्यास केला जातो. याबाबत ५० टक्के सहमत, ३६ टक्के असहमत तर १४ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
- उच्चशिक्षणातून होणारे संशोधन हे समाजहितासाठी उपयोगिता निर्माण करणारे असतात. याबाबत ७२ टक्के सहमत, २४ टक्के असहमत तर ०४ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
- उच्चशिक्षणातून प्रत्येक विद्यार्थ्याला

- मानवी हक्कासंदर्भातील जाणीव होत असते. याबाबत ७६ टक्के सहमत, १८ टक्के असहमत तर ०६ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
- अभिव्यक्ती स्वातंत्र्याचा खरा अर्थ उच्चशिक्षणाच्या माध्यमातून मिळत असतो. याबाबत ८६ टक्के सहमत, ११ टक्के असहमत तर ०३ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
- बहुसांस्कृतिक समाज देशाला प्रगतीपथावर घेवून जाणारा असल्यामुळे तसा अभ्यासक्रमाला महत्त्व दिले जाते. याबाबत ७४ टक्के सहमत, १२ टक्के असहमत तर १४ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.
- उच्चशिक्षणातून केवळ यांत्रिक स्वरूपाचे ज्ञान निर्माण होत असून ते समाजहिताला हानिकारक आहे. याबाबत ३७ टक्के सहमत, ६० टक्के असहमत तर ०३ टक्के विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

९. समाजाच्या प्रगतीत कधीच शिक्षण ही मुख्य भूमिका बजावू शकत नाही. याबाबत ३५ टक्कें सहमत, ६२ टक्कें असहमत तर ०३ टक्कें विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही

१०. उच्चशिक्षित तरुण कधीच बहुसांस्कृतिक समाजाला मान्यता देणार नाही. याबाबत १६ टक्कें सहमत, ७३ टक्कें असहमत तर ११ टक्कें विद्यार्थ्यांना सांगता येत नाही.

निष्कर्ष

१. बहुसांस्कृतिक समाजात उच्च शिक्षणाची भूमिका बाबत विद्यार्थ्यांचा सकारात्मक दृष्टिकोण दिसून येतो.

२. उच्चशिक्षणाच्या अभ्यासक्रमापासून तर होणारे कार्यक्रम व इतर गोष्टींमुळे विद्यार्थ्यांचा सामाजिकतेचा सकारात्मक दृष्टिकोन तयार होतो.

३. उच्चशिक्षणामुळे देशाला सामाजिकता निर्माण होण्यास मदत होवून जागतिक स्तरावर मानाचे स्थान निर्माण होण्यास मदत होते.

चर्चा

प्रत्येक देशाच्या प्रगतीत तेथील शिक्षणाचा मुख्य भाग असतो. ज्यावेळेस सामाजिक विकासाचा मुद्याचर्चेचा विषय बनतो त्यावेळेस तरुणांना विशेष लक्ष दिले जाते. परंतु आजच्या उच्चशिक्षित तरुण हा

सामाजिक व इतर नैतिक दृष्टिकोण सक्षम असतो हे त्यांच्या वरील प्रतिसादावरून आपल्याला लक्षात येते. म्हणूनच उच्चशिक्षण स्तरावर होणारे सांस्कृतिक कार्यक्रम, अभ्यासक्रम, सेमीनार, कार्यशाळा यामुळे तरुणांमध्ये ऊर्जा निर्माण होवून ते सकारात्मक दृष्टिकोनातून मानवी समजा घडवितांना दिसून येतात.

संदर्भग्रंथसूची

पंडीत, ब.बी. (२००५). शिक्षणातील संशोधन. पुणे: नित्य नुतन प्रकाशन.

भिंताडे वि. रा. (१९८९) शैक्षणिक संशोधन पध्दती (प्रथम आवृत्ती). पुणे: नुतन प्रकाशन.

कऱ्हाडे, बी. एम. (१९७४). शास्त्रीय संशोधन पद्धती. नागपूर: पिंपळापुरे प्रकाशन.

करंदीकर, सुरेश आणि मंगरूळकर (२००२) उदयोन्मुख भारतीय समाजातील शिक्षण, कोल्हापूर : फडकै प्रकाशन.

Best, J.W. & Khan K.M. (2002). Research in Education (7th Edition) New Delhi, Prentice Hall of India.

Cattell, R. B (2008). Psychological Testing. New Delhi: Srishti Book Distributors.

Kothari, C.R. (1990). Research Methodology, Methods and Techniques. New Delhi: Wiley Eastern Limited.

आदिवासी पावरा समाज

श्री. सुनिल न्हानु दाभाडे

मानव सेवा विद्यालय, जळगांव

आदिवासी पावरा समाजाविषयी पुढीलप्रमाणे सांगता येईल.

आदिवासी पावरा समाज हा संपूर्ण निसर्गपुजक पावरा समाज एक आदर्श समाज आहे. हा समाज आपल्या संस्कृतीने नटलेला एकोप्याने राहत असलेला समाज आहे.

पावरा समाजा हा ग्रामांमध्ये सातपुड्याच्या पायथ्याकडील प्रदेशात राहत असतात. पावरा समाज भौगोलिक परिसर, पर्यावरण व आजूबाजूला असणाऱ्या इतर समाजासोबतचे सान्निध्य ह्यामुळे त्यांच्यात काही प्रमाणात विविधता आढळत असते.

आदिवासी पावरा समाज हा महाराष्ट्र मध्यप्रदेश व गुजरात या राज्यांमध्ये राहणारा समाज आहे.

आदिवासी पावरा समाजाचे लोक मध्यम बांध्याचे किंचित सावळ्या रंगाचे असतात व ते स्वभावाने लाजरे सुध्दा असतात तसेच पावरा समाजाची पावरी ही मुख्य बोलीभाषा आहे व आजूबाजूला बोलल्या जाणाऱ्या इतर भाषांचा प्रभाव पडलेला आहे असे दिसते. पावरा बोलीभाषा ही पावरी समाजात महाराष्ट्रात बोलली जाणारी एक बोली भाषा आहे.

वेशभूषा :-

आदिवासी पावरा समाजातील लोक अजूनही

कमरेला फक्त लंगोट लावत असतात व त्यावर धोतराने कंबर बांधून वर सदरा, बंडी घालत असतात. जुन्या स्त्रियांनाही (लुगडे, पेंजण, पिंदणा असे चांदीचे पारंपारिक दागिने स्त्रिया आजही घालत असतात.)

सण :-

आदिवासी पावरा समाजात अनेक प्रकारे सण उत्सव साजरे करत असतात. त्यापैकी होळी ह्या सणाला खूप महत्त्व दिले जाते. होळी सणाला जे बावा बुवा बनत असतात ते पाच दिवस उपवास करत असतात. पाच दिवस जमिनीवर झोपत असतात व पूर्ण सर्वांगावर राखेने नक्षी काढत असतात व डोक्यावर मोरपिसाच्या अथवा बांबू पासून बनवलेला टोप घालत असतात.

कमरेला मोठे घुंगरू किंवा सुकलेले दोडके बांधतात. होळी अगोदर घोंगऱ्या, मेलादा इ. उत्सव साजरे केले जात असते.

होळीशिवाय इतर सणही पावरा समाज साजरा करत असतात. त्यात नवाई, बाबदेव, वाघदेव, हिंदेदेव असतांना महाराज, राणी काजल, इंदल इ. देवांच्या पुजा करत असतात.

लग्न पध्दती :-

आदिवासी समाजात लग्न सोहळा पारंपारिक पध्दतीने होत असते म्हणजे साधारण तीन दिवस लग्न सोहळा होत असतो. पावरा

समाज आजही सित्र्या आजही आदराचे स्थान देत असतात. विवाहात नवरा मुलगा मुलीच्या घरच्यांना हुंडा देत असतो. ही रक्कम वरिष्ठ लोक त्याची परिस्थिती पाहून ठरवत असतात. हुंडा वरपक्ष वधूला देत असल्याने हुंडा बळी या समान होत नाही. लग्न असतो वा पारंपारिक कोणताही सण, उत्सव असो त्यावेळेस त्यात मोहाच्या फुलांपासून बनवलेले पुजेसाठी व पाहुण्यांसाठी पेय म्हणून मोठ्या प्रमाणात वापरलेले जाते.

सांस्कृतिक विविधता :-

आदिवासी समाज आजही आपली सांस्कृतिक विविधता, पारंपारिक सण , उत्सव, आपली भाषा, रुढी व परंपरा टिकवून आहे. त्यामध्ये काही प्रथा चांगल्या, काही वाईटही आहेत जसे की डाकीण, बालविवाह, अंधश्रद्धा हया समाजात आजही असलेल्या वाईट प्रथा आहेत. तरी आज परिस्थिती बदलली आहे कारण आज काही सुशिक्षित लोक चळवळीत जनजागृतीचे काम करत आहे. तसेच मुलांमधील कुपोषण व बालमृत्यू हे हया समाजासाठी शापच ठरले आहे तरी आज शासकीय आरोग्यसेवा व काही स्वयंसेवी संस्थांच्या मदतीने त्यावर मात करण्याचे प्रयत्न चालू आहेत.

गेरनृत्य :-

आदिवासी पावरा समाज होळी निमित्त

गेर नृत्यासाठी पावरा लोक ख्यातनाम आहेत. होळी अगोदर १५ दिवसांपासून गेर नृत्याची तयारी सुरु होते. यात वाजंत्री, देखरेख करणारे, पुजा करणारे, संरक्षण करणारे नाचणारे असे अनेक माणस त्यात असतात. यात २० ते २५० लोकांचा समूह नाचत असतो. त्यात जवळपासच्या अनेक लोक या नृत्यात सहभाग असतात.

नर्तकाचे प्रकार :-

१) राय :-

हे गेर नृत्यातील नर्तक असतात. हत्यारबंद असलेल्या रायांचे गेरनृत्य पाहण्यास मनमोहक असते.

२) बावाबुद्धा :-

हे गेर नृत्यातील नर्तक असतात. यांचा पेहराव आकर्षक असतो. एका तालात नाचणे व घुंगरांचा आवाज यावर या बावाबुद्धांचे नृत्य पाहण्यासारखे असते.

३) वन्यप्राणी :-

वेषात अस्वल, वाघ इत्यादी प्राणी असतात. लोक लोकांचे मनोरंजन करतात व आपल्या संघाची रक्षण करत असतात.

४) चेटकीण वा काली :-

प्रत्येक संघात एक चेटकीण असते. त्यात माणूस संपूर्ण अंग काळ्या रंगाने रंगवलेला असतो व आपल्या संघाचे रक्षणाची जबाबदारी यांच्यावर असते.

जीवन कौशल्य संशोधनाची उपयोगीता एक अभ्यास

सहयोगी प्राध्यापक
प्रा.डॉ कविता साळुंके
ईमेल. Kavita_salunke@hotmail.com

संशोधक विद्यार्थी
कु.ज्योती लष्करी
शिक्षणशास्त्र विद्याशाखा
य.च.म.मु विद्यापीठ नाशिक
ईमेल. Ph.djyoti@gmail.com

प्रस्तावना

जीवन कौशल्ये शिक्षण म्हणजे जीवनोपयोगी शिक्षण होय. चार भिंतीच्या आतिल शिक्षणाचा विद्यार्थ्याला खुल्यापध्दतीने जीवन जगतांना उपयोग व्हावा या करिता जीवन कौशल्ये शिक्षण देणे आज काळाची गरज झाली आहे. विद्यार्थ्याला जीवन जगण्याचे कौशल्ये हे शाळेतून दिले जावे ही अपेक्षा आज समाजाची व शिक्षणव्यवस्थेची आहे. ही अपेक्षा पूर्ण करण्यासाठी शालेय अभ्यासक्रमात जीवन कौशल्यांचा समावेश करण्यात आला आहे. ज्या पध्दतीने एखादा कुशल कामगार मग तो सुतारकाम, चर्मकाम अथवा विणकाम करणारा असो एकदा ते कार्य करणाचे कौशल्य त्या व्यक्तीला अवगत झाले तर ती व्यक्ती आयुष्यभर त्या कौशल्याच्या जोरावर प्रगती करत राहते अगदी त्याचप्रमाणे जर विद्यार्थ्याला जीवन जगण्याचे कौशल्ये शालेय अभ्यासक्रमातून व दैनंदिन अध्ययन अनुभवातून दिले तर तो यशस्वी जीवन जगू शकतो तसेच जीवन कौशल्यांचा आधारे व्यक्ती अन्य कौशल्ये प्राप्त करून आपल्या जगण्यात सुसंगती आणू शकते. एक व्यक्ती म्हणून समाज व परिसराशी सकारात्मक

साहचर्य संबंध प्रस्थापित करू शकते. आज मुलांना दैनंदिन जीवनात त्यांच्या कुवतीपेक्षाही जास्त मोठ्या गरजांना तोंड द्यावे लागते. त्यांनी शैक्षणिक यशही मिळविले पाहिजे. अभ्यासा व्यतिरिक्तच्या इतर अनेक उपक्रमांत उत्कृष्ट सहभाग घेऊन, योगदान दिले पाहिजे. सहकार्य वृत्तीने काम केले पाहिजे. वैयक्तिक व सामाजिक विषयांवर जबाबदारपणे योग्य निर्णय घेतले पाहिजेत. विधायकपणे कुटुंब व समाजाला योगदान देणे, विभिन्न प्रकारच्या समाजाबरोबर परिणामकारकपणे सकारात्मक पध्दतीने आंतरक्रियेत सहभागी होता येणे आणि उत्पादक कार्यकुशल नागरिक निर्माण होण्यासाठी ज्ञान, कौशल्ये आणि मूल्ये आत्मसात करण्यासाठी जीवन कौशल्ये शिक्षण हे व्यक्तीला समक्ष करतात या विचाराने जागतिक आरोग्य संघटनेने १९९७ मध्ये जीवन कौशल्ये शिक्षणाचा समावेश शालेय अभ्यासक्रमात असवा हे सुचविले.

जीवन कौशल्ये ही असख्य असू शकतात केशव भांडारकर व सुनंदा लोहकर (शिक्षण समिक्षा २०१५) यांचा मते जीवन कौशल्ये ही ८२ असून या यांची

विभागणी प्रमुख दोन गटात करण्यात आली आहे १ मृदू जीवन कौशल्य २ दृढ जीवन कौशल्य,गोयल व गोयल यानी देखील (२०१४) मनुष्य जीवना करिता आवश्यक कौशल्यांची विभागणी १२ वर्गात केली आहे.स्व विकास,सामाजिक कौशल्ये,जीवन कौशल्ये, तर्कशुध्द विचार क्षमता कौशल्ये, संशोधन कौशल्ये,रचनात्मक कौशल्ये,प्रणाली विचार कौशल्ये,माहितीयुग कौशल्ये,नेतृत्व प्रशासन आणि व्यवस्थापन कौशल्ये, आध्यात्मिक कौशल्ये,योग कौशल्ये, समग्र विकास कौशल्ये,अशी असंख्य कौशल्ये असून यातील मावनी जीवनासाठी आवश्यक कौशल्ये यांचा समावेश शालेय अभ्यासक्रम केला आहे. जगातील कोणत्याही देशातील नागरिकांनासाठी किमान कोणते शिक्षण असावे जेणेकरून त्यांचे जीवन संपन्न होईल या विचारातून W.H.O,UNEP, UINCEF यांच्या सहकार्याने जगातील प्रत्येक देशातील विद्यार्थ्यांच्या शिक्षणासाठीचा एक सामुदायिक कार्यक्रम निश्चित करण्याचा १९९७ मध्ये प्रयत्न केला व त्यातूनच या कल्पनेचा उदय झाला.प्रत्येक व्यक्तीला जगण्यासाठी किमान कोणती कौशल्ये आवश्यक आहेत.हे निश्चित करण्यात आले व ही कौशल्ये प्रत्येक देशाने आपल्या शालेय शिक्षणातून विकसित करावी अशी अपेक्षा ठेवण्यात आली. जगभर घेण्यात आलेल्या विविध कार्यक्रमांचा सूक्ष्म अभ्यास करून बालकांच्या व कुमारवयीन मुलाच्या निकोप वाढीसाठी जागतिक आरोग्य संघटनेने दहा गाभाभूत जीवन कौशल्यांची निवड केलेली आहे.ती जीवन कौशल्ये म्हणजे

स्व:जाणीव,समानानुभूती,समस्या निराकरण,निर्णयक्षमता,परिणामकारक संप्रेषण,व्यक्ती-व्यक्तीमधील सहसंबंध, सर्जनशील विचार प्रक्रिया, चिकित्सक विचार, भावनांचे समायोजन, ताणतणावांचे समायोजन, त्यानुसार २००५ च्या आराखडयात जीवन कौशल्ये शालेय अभ्यासक्रमात असावी असा उल्लेख झाला, तर २०१० च्या अभ्यासक्रम आराखडयात जीवन कौशल्ये शिक्षण हे शालेय अभ्यासक्रमतून दिले जात असताना शिक्षकांची भूमिका काय असावी यावर विचार मांडण्यात आले राज्य अभ्यासक्रम आराखडा २०१० मसुदयात पृष्ठ क्र. १३ वर मुद्दा क्र. १, २, ३ मध्ये या संदर्भात जीवन कौशल्यांतून व्यक्तिमत्त्व विकास आणि मूल्यमापन या उपशीर्षकामध्ये जीवन कौशल्यांचे महत्त्व व गरज स्पष्ट केलेली आढळते.(राज्य अभ्यासक्रम आराखडा २०१० पृष्ठ क्र. १३)

पीएच.डी स्तरावरील संशोधने

संशोधनाचा आढावा

उषा मोरे यांनी २०१२ साली एस.एन.डी.टी. मुंबई विद्यापीठात पीएच.डी पदवीसाठी'भावी शिक्षकांसाठी जीवन कौशल्ये शिक्षण कार्यक्रमाचे विकसन' हा प्रबंध सादर केला.

संशोधनाची उद्दिष्टे

* माध्यमिक स्तरावरील भावी शिक्षकांसाठी जीवन कौशल्ये शिक्षण कार्यक्रमाचे विकसन करणे.

* जीवन कौशल्ये शिक्षण कार्यक्रमाची परिणामकारकता तपासणे.

कार्यपद्धती

सदर संशोधनासाठी प्रायोगिक संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. नमुना निवड ही सहेतुक नमुना निवड पद्धतीने करण्यात आली आहे. साधन म्हणून निरक्षण मुलाखत चेकलिस्ट पूर्व चाचणी, उत्तर चाचणी या साधनांचा वापर करण्यात आला आहे. सदर संशोधन श्रीमती नाथीबाई दामोदर ठाकूरसी शिक्षणशास्त्र महिला महाविद्यालय, पुणे येथे करण्यात आले आहे.

महत्त्वाचे निष्कर्ष

* संशोधक निर्मित जीवन कौशल्ये कार्यक्रमांमुळे भावी शिक्षकांच्या पूर्व चाचणीतील प्राप्तांकाच्या मध्यमानाच्या तुलनेत उत्तर चाचणीतील मध्यमानात संख्याशास्त्रीय दृष्ट्या लक्षणीय वाढ झाली. म्हणजेच प्रस्तुत संशोधनातील संशोधकाने विकसित केलेला शिक्षण कार्यक्रम भावी शिक्षकांची जीवनकौशल्ये विकसित करण्यासाठी परिणामकारक ठरला.

* जीवन कौशल्ये मापन चाचणीतील प्रत्येक संचातील प्राप्तांकात झालेल्या वाढीची तुलना केली असता संप्रेषण समस्या निराकरण व सर्जनशील चाचणी यात सर्वाधिक वाढ झालेली आढळली.

* भावी शिक्षकांनी शिक्षण कार्यक्रमावरील प्रत्याभरणाच्या आधारे प्रत्याभरण प्रश्नावलीत दिलेल्या प्रतिसादावस्न जीवन कौशल्ये कार्यक्रमाचा त्यांना प्रत्यक्ष जीवनात फायदा

झाला.

उपयोगीता

भावी शिक्षकांमध्ये जीवन कौशल्ये रुजविण्याचे कौशल्ये कसे विकसित करावे यासाठी सदर संशोधन महत्त्वाचे ठरते.

संशोधक गितांजली मारुती बोरुड पुणे विद्यापीठासाठी सादर केलेला प्रबंध २०१६ तेजगुरू सरश्री यांच्या साहित्यातील जीवनकौशल्य विषयक विचारांवर आधारित उपक्रमांचा कुमारवयीन विद्यार्थ्यांच्या ताणतणाव व्यवस्थापनावर होणाऱ्या परिणामकारकतेचा अभ्यास.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१ तेजगुरू सरश्री साहित्यातील जीवनकौशल्य विषयक विचारांवर आधारित उपक्रमांची निश्चिती करणे.

२ उपक्रमांची अंमलबजावणी करून त्यांची कुमारवयीन विद्यार्थ्यांच्या ताणतणाव व्यवस्थापनावरील परिणामकारकता तपासणे.

संशोधन पद्धती

दस्तऐवज विश्लेषण पद्धती

प्रायोगिक संशोधन पद्धती

निष्कर्ष

१ तेजगुरू सरश्री यांच्या साहित्यातील जीवन कौशल्य विषयक विचारांवर आधारित उपक्रमांमुळे कुमारवयीन विद्यार्थ्यांचा ताण-तणाव कमी झालेला दिसून येतो.

२ इयत्ता आठवीच्या विद्यार्थ्यांवर योगा कार्यक्रम राबविल्यामुळे विद्यार्थ्यांच्या शालेय ताण-तणाव क्षमतेमध्ये वाढ होते.

उपयोगीता

कुमारवयीन मुलांमध्ये जाणवणारा ताण-तणाव कसा दुर करावा यासंदर्भात मार्गदर्शन मिळते.

जोशी, सुरेखा (२००४) एस.एन. डी.टी. विद्यापीठ, मंबई पीएच. डी. प्रबंध

नाशिक जिल्हयातील महाविद्यालयातील महिला शिक्षकांच्या निर्णय क्षमतेच्या अभ्यास उद्दिष्टे

*महाविद्यालयीन शिक्षकांसाठी निर्णय क्षमता मापन चाचणी तयार करणे

*निर्णयक्षमता मापन चाचणी आधारे महाविद्यालयीन महिला शिक्षकांच्या निर्णय क्षमतेवर परिणाम करणाऱ्या घटकांचा अभ्यास करणे.

नमूना ५० महाविद्यालयातील महिला शिक्षक संशोधन पध्दती सर्वेक्षण संख्याशास्त्रीय साधने सहसंबंध गुणक

निष्कर्ष

* वैचारिक अंतर्मुखाचे सैध्दांतिक उदबोधनाचे वैयक्तिक संघटनेचे, निस्वार्थी वृत्तीचे आणि एकांगी प्रतिसाद यांचे प्रमाण अधिक असेल तर निर्णयक्षमतेचे प्रमाण अधिक असते.

* निर्णयक्षमता प्रक्रियेत गुंतागुंत कमी असेल तर निर्णयक्षमतेचे प्रमाण अधिक असते.

उपयोगिता

महिलांमध्ये निर्णयक्षमता कशी विकसित करावी यादृष्टीने हे संशोधन महत्त्व पूर्ण ठरते. संशोधक हेलिया, शितल (२०११) महाराजा सयाजीराव विद्यापीठ, बडोदा(संशोधन प्रकल्प) संशोधन शीर्षक

" विद्यार्थी शिक्षकांसाठी जीवन कौशल्ये कार्यक्रमाने विकसन आणि कार्यवाही"

उद्दिष्टे

*प्रत्येक जीवन कौशल्याचे घटक निश्चित करणे

*विद्यार्थी शिक्षकांसाठी जीवन कौशल्ये कार्यक्रम विकसित करणे

*जीवन कौशल्य शिक्षण कार्यक्रमाची परिणामकारकता तपासणे.

नमूना

बी.एडचे वाणिज्य अध्यापन पध्दतीचे २१ विद्यार्थी

संशोधन पध्दती प्रयोगिक एकलगत पूर्वोत्तरचाचणी अभिकल्प

साधने निरीक्षण, जीवन कौशल्ये शोधिका, कृतिपत्रिका, प्रत्याभरणा प्रपत्र

निष्कर्ष

१ जीवन कौशल्य कार्यक्रमांमुळे विद्यार्थी शिक्षकांच्या तदनभूती आंतरव्यक्तीक संबंध संप्रेषण कौशल्य, स्वजाणीव आणि विचार कौशल्ये यांच्या विकासात धनात्मक वाढ झाली.

उपयोगिता

विद्यार्थी शिक्षकात संप्रेषण व विचार कौशल्ये तसेच आंतरव्यक्तीक संबंध व स्वजाणीव कशी निर्माण करावी यासाठी हे संशोधन उपयुक्त ठरते

मॅकफरलॅंड, एमक्लेअर यांनी १९८८ साली दिल्ली विद्यापीठात पीएच.डी. पदवीसाठी 'माध्यमिक शाळेतील शिक्षकांसाठी वर्ग संप्रेषण कार्यक्रम विकसन आणि त्याच्या

परिणामकराकतेचा अभ्यासाचा प्रबंध सादर केलेला.

उद्दिष्टे

* माध्यमिक शाळेतील इंग्रजी माध्यमाच्या शिक्षकांसाठी वर्ग संप्रेषण कार्यक्रम तयार करणे.

* माध्यमिक शाळेतील इंग्रजी माध्यमाच्या शिक्षकांसाठी तयार केलेल्या वर्ग संप्रेषण कार्यक्रमाची परिणामकारकता अभ्यासणे.

* वर्ग संप्रेषण कार्यक्रमाचा विद्यार्थ्यांवर होणारा परिणाम अभ्यासणे.

कार्यपद्धती

दिल्लीतील इंग्रजी माध्यमाच्या १० शाळांतील २६ शिक्षक आणि त्याच शाळांतील ८६७ विद्यार्थी नमुना म्हणून घेतले. प्रायोगिक पद्धतीचा वापर केला. प्रश्नावली [index of Adjustment and Values (Adult and Junior) JAV] हे साधन वापरले.

महत्वाचे निष्कर्ष

* वर्ग संप्रेषण कार्यक्रमांमुळे माध्यमिक शिक्षकांच्या शिकविण्यात लोकशाही पद्धत, संप्रेषण कौशल्ये आणि स्व जाणीव यात घटनात्मक बदल/वाढ दिसून आली.

* वर्ग संप्रेषण कार्यक्रमांमुळे प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांच्या स्व-जाणीव, स्व-संकल्पना, स्व-आदर्श, इतरांचा आदर्श याबाबत जाणीव विकसित झाली.

* शिक्षक आणि विद्यार्थी दोन्हींच्या सहसंबंधांना सकारात्मक विचार आणि सकारात्मक वृत्ती यात वाढ झाली.

उपयोगिता

स्वविकासातील घटकांचा विकास कसा करावा यासाठी सदर संशोधन उपयुक्त ठरते.

सोहनी चित्रा १९९२ साली एस.एन.डी.टी. विद्यापीठात पीएच.डीसाठी 'बी.एड.कॉलेज, पुणे येथील विद्यार्थी शिक्षकांकरिता समस्या निराकरण कौशल्ये व सर्जनशील विचार कौशल्ये विकसित करण्यासाठी विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रम निर्मिती व त्याचा प्रायोगिक अभ्यासाचा विषयावर प्रबंध सादर केला.

उद्दिष्टे

* विद्यार्थी शिक्षकांकरिता समस्या निराकरण कौशल्ये विकास प्रशिक्षण कार्यक्रमांची परिणामकारकता अभ्यासणे.

* विद्यार्थी शिक्षकांच्या सर्जनशीलता विकासावर प्रशिक्षण कार्यक्रमाचा होणारा परिणाम अभ्यासणे

* पदवी स्तरावरील भिन्न शाखांमधील विद्यार्थ्यांच्या समस्या निराकरण कौशल्ये विकासाचा होणारा परिणाम अभ्यासणे.

* विद्यार्थी शिक्षकांच्या समस्या निराकरण कौशल्ये विकासाचा अध्ययन अनुभवावरील परिणामांचा अभ्यास करणे.

* विद्यार्थी शिक्षकांच्या प्रत्याभरण अभिप्रायातून प्रशिक्षण कार्यक्रमाचा चिकित्सक व परिणामकारक अभ्यास करणे.

कार्यपद्धती

प्रायोगिक - पूर्वोत्तर प्रशिक्षण नियंत्रित गट या पद्धतीचा संशोधनासाठी त्यांनी उपयोग केला. संशोधनासाठी बी.एड. महाविद्यालयातील ११६ विद्यार्थी शिक्षक निवडले. संशोधनात साधने म्हणून रेव्हॉस

प्राग्रेसिव्ह मेट्रिक्स, पॉल टोरान्स यांची सर्जनशील विचार कसोटी (शाब्दिक चाचणी-मराठी अनुवाद), संशोधक निर्मित समस्या निराकरण कसोटी, विद्यार्थी शिक्षकांची वैयक्तिक माहिती प्रश्नावली आणि मतावली यांचा वापर केला.

महत्वाचे निष्कर्ष

* विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रमांमुळे नियंत्रित गटातील विद्यार्थी शिक्षकांपेक्षा प्रायोगिक गटातील विद्यार्थी शिक्षकांमध्ये सर्जनशीलता विकसित झाली.

* विशेष प्रशिक्षण कार्यक्रमांमुळे प्रायोगिक गटातील विद्यार्थी शिक्षकांमध्ये सर्जनशीलता विकसित झाली.

* नियंत्रित गटापेक्षा प्रायोगिक गटाच्या विद्यार्थी शिक्षकांमध्ये समस्या निराकरण क्षमता, प्रवाहित्व, लवचीकपणा, मौलिकता याबाबत वाढ झाली.

* प्रायोगिक गटातील विद्यार्थी शिक्षकांमध्ये बहुउद्देश विचार प्रभावीपणे विकसित झाला.

उपयोगीता

सर्जनशील, बहुउद्देशिय विचार तसेच समस्या निराकरण क्षमता विकसित करण्या संदर्भात हे संशोधन उपयुक्त ठरते.

पॉल ग्लॅंडी २००७ साली एस.एन. डी.टी. विद्यापीठा पीएच. डी स्तरावर, प्रथम वर्ष अभियांत्रिकी विद्यार्थ्यांसाठी मौखिक संप्रेषण कौशल्य विकास कार्यक्रमाची निर्मिती आणि त्याच्या परिणामकारकतेचा विकास, हा प्रबंध सादर केला.

उद्दिष्टे

* प्रथम वर्ष अभियांत्रिकी वर्षातील विद्यार्थ्यांकरिता मौखिक संप्रेषण कौशल्ये विकास कार्यक्रम तयार करणे.

* मौखिक संप्रेषण कौशल्ये विकास कार्यक्रमाची परिणामकारकता अभ्यासणे.

कार्यपद्धती

प्रायोगिक पद्धतीचा वापर या संशोधनासाठी करण्यात आला. संशोधनात प्रथम वर्ष अभियांत्रिकीचे भारती विद्यापीठ, पुणे येथील ९० विद्यार्थी निवडण्यात आले आणि मौखिक संप्रेषण चाचणीचा संशोधन साधन म्हणून उपयोग करण्यात आला.

महत्वाचे निष्कर्ष

* वर्ग संप्रेषण कार्यक्रमाच्या कार्यवाहीमुळे प्रथम वर्ष अभियांत्रिकीच्या प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांच्या मौखिक संप्रेषण कौशल्यामध्ये प्रभावी वाढ झाली.

उपयोगीता

विद्यार्थ्यांचे मौखिक संप्रेषण कौशल्य कसे विकसित करावे यासाठी सदर संशोधन उपयुक्त ठरते.

तापकीर, दत्तात्रेय यांनी २००७ साली एस.एन.डी.टी. विद्यापीठात 'बी.एड.च्या इंग्रजी संभाषण कौशल्याच्या संप्रेषण कौशल्यावर आणि शालेय इंग्रजी सराव पाठावर होणा-या परिणामांचा अभ्यास' हा प्रबंध सादर केला.

न्यादर्श

बी.एड.चे इंग्रजी विषयाचे सर्व ४० विद्यार्थी

उद्दिष्टे

* इंग्रजी संभाषण कौशल्य प्रशिक्षण कार्यक्रम तयार करणे.

* इंग्रजी संभाषण कौशल्य प्रशिक्षणाचा बी.एड छात्राध्यापकांवर होणा-या परिणामांचा अभ्यास करणे.

* इंग्रजी संभाषण कौशल्ये प्रशिक्षणाचा बी.एड.छात्राध्यापकांच्या इंग्रजी सराव पाठातील परिणामांचा अभ्यास करणे .

कार्यपद्धती

प्रायोगिक -एकल गट पूर्वोत्तर प्रशिक्षण गट या संशोधन पद्धतीचा वापर करण्यात आला. नमुना म्हणून इंग्रजी अध्यापन पद्धती निवडलेल्या विद्यार्थिनींचा विचार व संशोधन साधने म्हणून संभाषणाची मौखिक परीक्षा आणि शालेय सराव पाठातील गुण यांचा वापर करण्यात आला.

महत्वाचे निष्कर्ष

* इंग्रजी संभाषण कौशल्ये प्रशिक्षण कार्यक्रमांमुळे संभाषण कौशल्यांत लक्षणीय फरक दिसून आला.

* विद्यार्थिनींच्या इंग्रजी सराव पाठातील संपादनात लक्षणीय सुधारणा दिसून आल्या.

उपयोगिता

सराव पाठातून संपादन कसे करता येते यासंदर्भातील मार्गदर्शक तत्त्व प्राप्त होतात.

४.९ किशोरी उभेयांनी २०१३ साली एस.एन.डी.टी. मुंबई विद्यापीठ पीएच.डीसाठी सादर केलेल्या 'बी.एड . शिक्षकांची स्व-जाणीव विकसित होण्यासाठी कार्यक्रम निर्मिती व त्याच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास'

उद्दिष्टे

* बी.एड.छात्रशिक्षकांमधील स्व:जाणिवेचा

शोध घेणे.

* छात्र शिक्षकांमध्ये स्व-जाणीव विकसनासाठी कार्यक्रमाची निर्मिती करणे.

* स्व-जाणीव विकसन कार्यक्रमांची परिणामकारकता अभ्यासणे.

संशोधन पद्धती

सादर संशोधनासाठी प्रायोगिक पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे. त्यासाठी नमुना निवड सहेतुक नमुना निवड पद्धतीने १०० विद्यार्थी निवडण्यात आले. साधन म्हणून संशोधन निर्मित स्व-जाणीव मापन चाचणी, पडताळा सूची आणि प्रत्यारण प्रश्नावली या साधनांचा वापर करण्यात आला.

महत्वाचे निष्कर्ष

* संशोधन निर्मिती स्व-जाणीव विकसन कार्यक्रमांमुळे बी.एड.छात्रशिक्षकांच्या पूर्व चाचणीतील प्राप्तांकांच्या मध्यमानाच्या तुलनेत उत्तर चाचणीतील मध्यमान हा संख्याशास्त्रीय दृष्ट्या स्व-जाणिवे मध्ये वाढ झाली.

* बी.एड.छात्रशिक्षकांच्या स्व-जाणीव विकासात लिंग भेदानुसार सार्थ फरक आढळून येतो.पुरुष छात्रशिक्षकांची स्व-जाणिवे माहिला छात्रशिक्षकांच्या स्व-जाणिवेपेक्षा अधिक विकसित आहे.

* बी.एड छात्रशिक्षकांच्या स्व-जाणिवे विकसनात सेवापूर्व व सेवाअंतर्गत प्रशिक्षणानुसार स्व-जाणिवे विकसनात फरक दिसून येतो. सेवांतर्गत प्रशिक्षण घेणा-या बी.एड शिक्षकांची स्व-जाणिवे सेवापूर्व प्रशिक्षण घेणा-या छात्रशिक्षकांपेक्षा अधिक

विकसित आहे.

* स्व:जाणिव मापन चाचणीतील प्रत्येक संचातील पूर्व चाचणीतील प्राप्तांकापेक्षा उत्तर चाचणीतील प्राप्तांकात वाढ झाली.

उपयोगिता

विद्यार्थ्यांची स्वजाणीव निर्माण करण्यास हे संशोधन उपयुक्त ठरते.

एम.फिल.स्तरावरील संशोधने

श्रीमती लता शिवले यांनी २०१५ साली पुणे विद्यापीठाच्या एम.फिल. पदवीसाठी, 'अध्यापक विद्यालयातील छात्रअध्यापकांमध्ये हिंदी अध्यापनातून जीवन कौशल्ये विकसित करण्यासाठी कार्यक्रमाची निर्मिती व परिणामकारकतेचा अभ्यास' हा प्रबंध सादर केला.

संशोधनाची उद्दिष्टे

* छात्रअध्यापकांमध्ये जीवन कौशल्यांबाबत जाणीव जागृती तपासणे.

* छात्राध्यापक जाणीव जागृतीसाठी जीवन कौशल्ये संबंधित हिंदी अध्यापनाचा कार्यक्रम तयार करणे.

* छात्राध्यापकांमध्ये प्रभावी संप्रेषण, समस्या निराकरण, जीवन कौशल्ये विकसित करणे.

* हिंदी अध्यापनाच्या जीवन कौशल्ये कार्यक्रमाची परिणामकारकता तपासणे

* हिंदी अध्यापनात प्रभावी संप्रेषण आणि समस्या निराकरणासाठी उपाययोजना सुचविणे.

कार्यपद्धती

या संशोधनासाठी सर्वेक्षण पद्धती व प्रायोगिक पद्धतीचा वापर करण्यात आला आहे.नमुना

निवड ही सहेतुक पद्धतीने करण्यात आली आहे.या संशोधनासाठी साधन म्हणून पूर्व चाचणी, उत्तर चाचणी,निरीक्षण ,मुलाखती ,प्रश्नावली आणि स्वनिर्मित चाचणी ही साधने वापरली आहेत.हे संशोधन नाशिक शहरातील डी.टी.एड. कॉलेजला करण्यात आले.

मुख्य निष्कर्ष

* नमुना गटातील छात्र अध्यापकांना जीवन कौशल्ये चाचणीत सरासरी ७ गुण मिळालेले आहेत. म्हणजे जीवन कौशल्यांशी संबंधित त्यांचे आकलन पुरेसे नाही त्यांनी चाचणीस दिलेला प्रतिसाद हा अंदाज बांधून आणि तर्काने दिलेला आहे. त्यांना सर्वात कमी आकलन कमी प्रभावी संप्रेषण आणि समस्या निराकरण या दोन जीवन कौशल्यांबाबत झालेली दिसते.

* हिंदी अध्यापनाकरिता आशयानुरूप जीवन कौशल्यांची सांगड घालून योग्य उपक्रमांच्या सहाय्याने व प्रशिक्षणाने विकसित करता येतात.

* विशिष्ट विद्यार्थ्यांचा गट तयार करून योग्य वातावरण निर्मिती करून कौशल्य कार्यक्रमाची अंमलबजावणी करता येते.

* भाषा संप्रेषण

प्राप्त t मूल्य १०.२६ असे असून ते कोष्टक मूल्यापेक्षा अधिक असल्याने ते ०.०१ या पातळीवर लक्षणीय आहे.तसेच पूर्व चाचणी मध्यमान व उत्तर चाचणी मध्यमान यातील लक्षणीय फरक असे दर्शवितो की उपयोजनेचा परिणाम दिसून आलेला आहे.

* समस्या निराकरण

प्राप्त t मूल्य ४.०३ असे असून ते कोष्टक मूल्यापेक्षा अधिक असल्याने ते ०.०१ या पातळीवर लक्षणीय फरक असे दर्शवितो की उपायायच परिणाम दिसून आलेला आहे.

उपयोगिता

भाषा विषयातून जीवन कौशल्य कशी रुजवावीत यासंदर्भातील काही महत्त्वपूर्ण तत्त्वे प्राप्त होतात.

४.३ श्री ज्ञानश्वर खोडवे २०१४ यांनी प्रकल्प 'इ.५ वी च्या मराठी (प्रथम भाषा) या पाठयपुस्तकातील जीवन कौशल्यांचे अध्यापनशास्त्रीय विश्लेषण' याविषयावर प्रबंध सादर केला.

संशोधनाची उद्दिष्टे

* इ.५ वीच्या मराठी (प्रथम भाषा) या पाठयपुस्तकाचे जीवन कौशल्यांचे अध्यापनशास्त्रीय दृष्टिकोनातून विश्लेषण करणे.

* निश्चित केलेल्या पाठयपुस्तकातील पाठयांशामधील जीवन कौशल्ये अधोरेखित करणे.

* प्रत्येक पाठयांशाखाली दिलेल्या स्वाध्याय व उपक्रम यांमधून कोणते जीवन कौशल्ये विकसित होऊ शकतात हे निश्चित करणे.

संशोधन पद्धती

सदर संशोधन विश्लेषणात्मक व अनुमानात्मक असल्याने संशोधकाने विश्लेषण पद्धतीचा वापर केलेला आहे. पाठयपुस्तक, शिक्षक पुस्तिका व राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा मसुदा यांचा सखोल अभ्यास करून सदरचे विश्लेषण केले आहे.

वरील संशोधनात पाठातील प्रत्येक येणा-या जीवन कौशल्याविषयी उदाहरणासहित उपक्रम देण्याचा प्रयत्न केला आहे.

महत्त्वाचे निष्कर्ष

इ.५ वीचे मराठी (प्रथम भाषा) पाठयपुस्तक विद्यार्थ्यांना जीवन कौशल्यांची ओळख, जाणीव निर्माण करण्यासाठी उपयुक्त आहे. पाठयांशातील आशय योग्य रितीने व परिणामकारक पद्धतीने सादर केला तर विद्यार्थ्यांना ही कौशल्ये माहित होतील. पाठानंतर दिलेले स्वाध्याय व उपक्रम जर शिक्षकांनी गांभीर्याने पूर्ण करून घेतले तर निश्चितच या कौशल्यांचा विद्यार्थ्यांना सराव करता येईल. जेणकरून ही कौशल्ये त्यांना साध्य होतील.

उपयोगिता

जीवन कौशल्यांचा दृष्टीने पाठांचे विश्लेषण कसे करावे यासाठी सदर संशोधन उपयुक्त ठरते.

४.४ मोरे के. आर. निकेत, यानी २०१४ प्रकल्प 'शिक्षक व्यवसायामध्ये जीवनावश्यक कौशल्यांचे महत्त्व एक अभ्यास' प्रबंध सादर केला.

उद्दिष्टे

* शिक्षकांमधील जीवनावश्यक कौशल्यांचा अभ्यास करणे.

* शिक्षकांमध्ये असलेल्या जीवनावश्यक कौशल्यांचे प्रमाण शोधणे.

* शिक्षकांमध्ये आवश्यक जीवन कौशल्यांच्या विकासा साठी व रुजवणूकीसाठी उपाय सुचविणे.

संशोधन पद्धती

प्रस्तुत संशोधनासाठी संशोधकाने सोलापूर जिल्ह्यातील माळशिरस तालुक्यातील विविध महाविद्यालयांतील शिक्षकांची निवड यादृच्छिक न्यादर्श निवड पद्धतीने केली. संशोधनासाठी मतावली या साधनाचा वापर केला.

मुख्य निष्कर्ष

शिक्षक व्यवसायमध्ये स्पष्ट ध्येये ९७ %, योग्य नियोजन ६० %, प्रशिक्षण ९५ %, दृष्टीकोन ८५ %, व्यावसायिकडे पाहण्याचीवृत्ती ८०%, श्रम प्रतिष्ठा ९५ %, कामातील सातत्य ७० %, व दुरगामी नियोजन ९० % ही जीवन कौशल्ये महत्वाची भूमिका बजावतात. जीवनावश्यक कौशल्याकडे पाहण्याचा शिक्षकांच्या सकारात्मक दृष्टिकोनामुळे विद्यार्थी व शिक्षक देघांच्या व्यक्तिमत्त्वाचा संपूर्ण विकास होण्यास मदत होते.

उपयोगिता

जीवन कौशल्ये रुजविण्यासाठी पाठ तयार करतांना व प्रत्यक्ष वर्गात अध्यापन करतांना कोणती काळजी घ्यावी याचे मार्गदर्शनासाठी ह्या वरील मार्गदर्शिका उपयुक्त ठरतात.

शिक्षकामध्ये कोणती जीवन कौशल्ये सर्व साधारणतः असतात याचे मार्गदर्शनासाठी उपयुक्त ठरतात.

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांनी प्रसिध्द केलेल्या जीवन कौशल्ये शिक्षण -शिक्षक मार्गदर्शिकेत

इयत्ता १ ली ते ८ वी पर्यंत जीवन कौशल्ये शिक्षणावर आधारित पाठ दिलेले आहे.यात प्रत्येक वर्गातील किमान दोन पाठ यानुसार मार्गदर्शन करण्यात आले आहे.यावरून जीवन कौशल्यावर आधारित पाठ कसे घ्यावे याचे मार्गदर्शन मिळते. (S.C.E.R.T जीवन कौशल्ये शिक्षण मार्गदर्शिका भाग १ वर्षे २०११)

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांनी प्रसिध्द केलेल्या जीवन कौशल्ये शिक्षण -शिक्षक मार्गदर्शिकेत अध्ययन -अध्यापन पद्धती आणि मूल्यमापन या नुसार इयत्ता १ ली ते ८वी पर्यंत जीवन कौशल्ये शालेय अभ्यासक्रमातून देण्यामागची ध्येये व उद्देश यात दिलेला आहे. जीवन कौशल्ये शिक्षणाचे प्रत्येक कौशल्या नुसार उपक्रम देण्यात आले आहे व रुजविण्यासाठीचे तंत्रे जसे बुद्धीमंथन तंत्र, भिन्नान्वय तंत्र भूमिका पालन प्रतिमान, उदगमन विकास प्रतिमान अश्या विविध उदाहरणाच्या आधारे महिती देण्यात आली आहे.

(S.C.E.R.T जीवन कौशल्ये शिक्षण मार्गदर्शिका भाग २, वर्षे २०११)

महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे यांनी प्रसिध्द केलेल्या जीवन कौशल्ये शिक्षण -शिक्षक मार्गदर्शिकेत इयत्ता ५ वी ७ वी पर्यंत जीवन कौशल्य शिक्षण विषयक माहिती व विविध उदाहरणांचा आधारे जीवन कौशल्य कशी रुजवावित या विषयी माहिती देण्यात आली आहे.

(S.C.E.R.T जीवन कौशल्ये शिक्षण मार्गदर्शिका ,वर्षे २०१०)

वरील साहित्याचा उपयोग संशोधिकेस प्रकरण दोन मध्ये होणार असून जीवन कौशल्य आधारित शिक्षकाची हस्तपुस्तिका कशी तयार करावी याचे ही मार्गदर्शन मिळते.

उपयोगीता

जीवन कौशल्य रुजविण्यासाठी पाठ तयार करतांना व वर्गअध्यापनात करतांना कोणती काळजी घ्यावी याचे मार्गदर्शनासाठी उपयुक्त ठरते.

मासिकामध्ये प्रकाशित झालेल्या लेखांचा आढावा

उपयोगीता

जीवन कौशल्ये म्हणजे काय? ती कोणती? जीवन कौशल्य शांलेय अभ्यासक्रमात का आणली? कधी आणली ?व कोणत्या उद्देशाने आणली तसेच त्याचे अध्ययनात महत्त्व आणि ती कशी रुजवावीत यासंदर्भात मार्गदर्शन करण्यास सदर संदर्भ उपयुक्त ठरतात.

सांराश

जीवन कौशल्ये शिक्षणा विषयी पूर्वी झालेल्या संशोधनाचा अभ्यास केला असता असे लक्षात येते की जीवन कौशल्यांची रचना ही सांस्कृतिक आणि समाजिक विकसनासाठी आवश्यक कौशल्यांची अंमलबजावणी सहजतेने होण्यासाठी सुयोग्य केलेली आढळते.पीएच.डी व एम.फिल स्तरावर अजून संशोधन होणे आवश्यक आहे.प्राथमिक,माध्यमिक स्तरावर जीवन

कौशल्याची रुजवणूकिची अंमलबजावणी कशी होते? शिक्षकांना काही अडचणी येतात का? तसेच विद्यार्थ्यांचा सर्वांगीण विकास करता येणार येईल म्हणून राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५ नंतर च्या अभ्यासक्रमात जीवन कौशल्यांचा समावेश करण्यात आला आहे.व तेव्हा पासूनच प्रत्येक शाळेत विविध विषयांचा माध्यमातून जीवन कौशल्ये रुजविण्याचा प्रयत्न केला जात आहे.व S.C.E.R.T यानी जीवन कौशल्य शिक्षणावर आधारित कृतिक्रम घेतले,शिक्षण संस्था यशदा मार्फत देखील काही प्रमाणात प्राथमिक स्तरावर जीवन कौशल्य शिक्षणावर आधारित काही प्रशिक्षण घेतले जातात.मात्र शिक्षकांचा मूलाखती वरून लक्षात येते की हे कार्यक्रम पुरेसे नाही.अधिक कालावधीचे व प्रत्येक एक विषयाचे स्वतंत्र जीवन कौशल्ये शिक्षणाचे प्रशिक्षण घेण्यात यावे. सामाजिकशास्त्रा सारख्या विषयांना वर्षभरातील तासिका कमी असल्याने प्रभावी उपक्रम पण घेता येत नाही.व कृतिकार्यक्रम तयार करण्याचे प्रशिक्षण अपूरे पडते.यामुळे जीवन कौशल्ये रुजवितांना अनेक अडचणी येतात.मित्रहो यासाठी गरज आहे जीवन कौशल्यांवरील संशोधनाची आणि शिक्षण प्रशिक्षणातही हा विषय समाविष्ट करण्याची.

संदर्भग्रंथ सूची

* संगोलकर अरुण.,(२०११):,'नवीन जागतिक समाजातील नवविचार प्रवाह,'इनसाईट पब्लिकेशन,नाशिक.

* कुलकर्णी वि.रा.,(१९८०) :,'शैक्षणिक

संशोधन पद्धती, नित्यनुतन प्रकाशन, पुणे.

* मूल्य व जीवन शिक्षण उपक्रम शतक महोत्सवी वर्ष, (२०१४):, मराठा विद्या प्रसारक समाज, नाशिक

* चित्ते हेमंत., (२०१५):, 'शैक्षणिक संशोधन मांडणी व दिशा', सात्विक प्रकाशन, नाशिक.

* मोरे निकेत., (२००८):, 'शिक्षक व्यवसायामध्ये जीवनावशक कौशल्याचे महत्त्व एक अभ्यास.' शिक्षण समिक्षा.

* खोडवे ज्ञानेश्वर., (२००८):, 'इ.५ वीच्या मराठी (प्रथम भाषा) या पाठ्यपुस्तकातील जीवन कौशल्यांचे अध्यापन शास्त्रीय विश्लेषण,' शिक्षण समिक्षा.

* राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, 'राष्ट्रीय अभ्यासक्रम आराखडा २००५.'

* राष्ट्रीय शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, 'राज्य अभ्यासक्रम आराखडा २०१०.'

* महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे – ३०(विद्यापरिषद), (२०११):, 'जीवन

कौशल्ये शिक्षण मार्गदर्शिका जीवन कौशल्ये नमुना पाठ भाग१, पुणे.

* महाराष्ट्र राज्य शैक्षणिक संशोधन व प्रशिक्षण परिषद, पुणे – ३० (विद्यापरिषद), (२०११) :,' जीवन कौशल्ये शिक्षण मार्गदर्शिका अध्ययन अध्यापन पद्धती आणि मूल्यमापन भाग२,' पुणे.

* वास्कार पुष्पा., (२०१३):, 'दैनंदिन भाषा अध्यापनातून जीवन कौशल्यांची रुजवणूक,' शिक्षण समिक्षा.

* राजपूत कुलदिपसिंह., (२०१३):, 'दैनंदिन भूगोल अध्यापनातून जीवन कौशल्यांची रुजवणूक,' शिक्षण समिक्षा

* Bhavaneswane Lakshmi, (२००९):, 'Life Skill Education,' University News

आदिवासी पारधी समाज संस्कृती

श्री. विजय रमण चव्हाण

केसीई सोसायटीचे शिक्षणशास्त्र व शारीरिक शिक्षणशास्त्र महाविद्यालय, जळगांव

आदिवासी पावरा समाज हा जंगलात शिकार करून जगणाऱ्या समाजापैकी एक समाज मानला जातो.

ब्रिटिश काळात इंग्रजांनी जंगलात शिकार करण्यास बंदी घातली त्यामुळे आदिवासी पारधी समाजाला त्यांची उपजिवीका भागविण्यास अडचण निर्माण झाली म्हणून हा समाज जंगलातून बाहेर पडला. भारतातील ग्रामिण भागांमधील आदिवासी पारधी समाजाला मुख्यप्रवाहात सामिल न करून घेतल्यामुळे त्यांच्या मुलभूत गरजा भागविण्यासाठी या समाजाने गुन्हेगारीच्या मार्गास लागण्यास पसंत केले, कारण त्याच्याशिवाय दुसरा मार्ग नसल्याने स्वखुशीने गुन्हेगारी हा मार्ग निवडला. त्यामुळे पारधी समाजास गुन्हेगार म्हणून घोषित केले. गुन्हेगार घोषित केल्यामुळे त्यांना इतर समाजात सामावून घेतले गेले नाही. त्यांना कोणी कामधंदे देत नव्हते. त्यांना गावात राहू देत नव्हते. त्यांना गावाबाहेर हाकलून लावले. ब्रिटिश काळात आदिवासी पारधी समाजावर प्रचंड अत्याचार झाले, मारहाण झाली असे अनेक अत्याचार केले गेले.

१५ ऑगस्ट १९४७ भारत स्वातंत्र्य झाल्यानंतर पंडीत जवाहरलाल नेहरू यांनी आदिवासी पारधी जन्मजात गुन्हेगार ठेवणारे

कायदे बंद करून पारधी समाजाला अनुसूचित जमातीमध्ये समावेश केला. शासनाने आदिवासी पारधी समाजासाठी अनेक वेगवेगळ्या प्रकारच्या योजना राबवल्या पण रक्षकांनी व इतर समाजाने हा पारधी समाजाला मुख्यप्रवाहात व्यवस्थितपणे सामावून घेतले नाही.

बहुसंख्य आदिवासी पारधी समाज हा गावोगावी जाऊन भटकत असल्यामुळे ह्या समाजाकडे कोणत्याही प्रकारचा दस्तऐवज राहत नव्हता. त्यामुळे ह्या समाजाला विविध शासकीय योजनांपासून वंचित राहावे लागत होते. ह्या पारधी समाजाचे लोकांना रेशनकार्ड नव्हते. मतदार यादीत नाम समाविष्ट केले नव्हते इत्यादी कारणांमुळे ह्या पारधी समाजाला मिळणाऱ्या सुविधा व शिक्षणापासून वंचित राहावे लागत होते.

१) आदिवासी पारधी समाजाची संस्कृति आणि इतिहास :-

ब्रिटिशांनी इसवी सन १८७१ साली कायदा केला. त्या कायद्यामध्ये काही भटक्या जातींना व पारधी जमातीतील गुन्हेगार म्हणून सिध्द केले म्हणून या समाजाला पूर्वीपासून गुन्हेगार या नजरेतून पाहत होते. मुंबईमध्ये ब्रिटिशांनी ५२ वसाहतीमध्ये गुन्हेगार मानलेल्या जमातींना ह्या वसाहतीत कोंबून

ठेवत होते. हया वसाहती म्हणजे गुन्हेगारांच्या वसाहती असे ओळखले जात होते. ब्रिटिश हया वसाहतीत कडक बंदोबस्त ठेवत होते. वसाहतीत रात्री - बेरोत्री लावून ब्रिटिश शिपाई चौकशी करत होते. त्यांना झोपेतून उठवून शहनिश केली जात होती. हया वसाहतीतील लोकांना जर परगावी जायचे असल्यास वसाहतप्रमुख ब्रिटिश साहेबांची परवानगी दिल्यानंतर परगावी जाणाऱ्या व्यक्तीला किंवा त्याच्या परिवाराला पास देत होते. ती पास घेऊन ज्या गावाला जायचे आहे त्या गावच्या पाटलाला तो पास द्यावा लागत होता व परत येतांना पुन्हा पाटलाकडून पास घेऊन वसाहतीत येतांना वसाहत प्रमुख ब्रिटिश साहेबांना दाखवावा लागत होता. भारतास स्वातंत्र्य मिळाल्यानंतरही त्या वसाहती तशाच राहिल्या होत्या. गुन्हेगार जमाती कायदानुसार हे लोक पालीसांकडे हजेरीला जात होते. गुन्हेगार म्हणून ओळख तशीच राहिली.

त्या काळी भिमराव जाधवांसारखे कार्यकर्ते प्रयत्नशील होते. त्यांनी तत्कालीन मुख्यमंत्री बाळासाहेब खेरांकडे निवेदन केले. १९४५ साली पुण्यात काँग्रेस अधिवेशन झाले. त्या अधिवेशनांमध्ये गुन्हेगार असलेली जमात ही अनुसूचित जमातींमध्ये समाविष्ट करण्यात आली.

३१ ऑगस्ट १९५२ रोजी वसाहती समोर मोठी सभा आयोजित करण्यात आली. त्या सभेमध्ये वसाहतीत तारेच्या कुंपणातून गुन्हेगार मुक्त झाल्याचे जाहीर केले. ३१ ऑगस्ट १९५२ तेव्हा पासून गुन्हेगार

मानलेल्या जमातीला खरे स्वातंत्र्य मिळाले. त्यानंतर भारत सरकारने सराईत गुन्हेगार कायदा हा लागू केला. पूर्वीच्या कायदा हा सर्व जमातींतील लोकांसाठी होता. हा कायदा फक्त व्यक्तींसाठी लागू करण्यात आला. भारत सरकारने हया जमातींकडे फारसे लक्ष दिले नाही. हया समाजाला आजही प्रत्येक जिल्ह्यात सराईत गुन्हेगार म्हणून ओळखले जाते. हया समाजाला इतर भागात पारधी जमात सांगितल्यावर कोणतीही संख्या कर्ज देत नाही. त्यांना कोणीही रोजगार देत नाही. पारधी जमातीला ब्रिटिश काळी लावण्यात आलेला गुन्हेगाराचा टसा बघावयास मिळत आहे.

२) पारधी समाजातील गट :-

पारधी समाजामध्ये गाव पारधी या पोटजातींमध्ये काही प्रकार आहे. १) कोरब २) फासेपारधी ३) डाबी ४) चावड ५) खेडीयार ६) पिपळाज ७) विसोत ८) हरकत इत्यादी पोटजात आहेत.

गांव पारधी जमातीमध्ये देवाचा कार्यक्रम हा ३ ते ६ दिवसांचा असतो. कार्यक्रमाटिकाणी उभारण्यात आलेल्या मंडपाला (पाल) असे म्हणतात. आधी पाल उभारून कार्यक्रम केले जात होते. आता मंडपात कार्यक्रम केले जातात. या कार्यक्रमाला महापुजा (महामंडप) असे संबोधण्यात येते.

प्रत्येक पोटजाती मध्ये वेगवेगळे देवघर असते. त्यात चांदीची पात्रे किंवा धातुची पात्रे असतात. त्यामध्ये पांढऱ्या रंगाची धोतील व

लाल रंगाची धोती असते. कटया असते व देवाची प्रतिमा असलेली पात्रे असतात अशी पात्रे देवघरात बांधून ठेवलेली असतात. त्याला पारधी भाषेत तरांगडु किंवा तरांगडे असे म्हटले जाते. पुजेच्या वेळी किंवा नवरात्राच्या वेळी तरांगडे उतरून त्याची भक्तीभावाने पुजा केली जाते. प्रत्येक पोटजातीमध्ये कुलदेवता प्रमाणे एक किंवा दोन भगत असतात. भगत म्हणजे डोक्यावर पांढऱ्या रंगाचा फेटा बांधलेला असतो. हे भगत फक्त देवाचे पुजारी असतात. यांच्या मार्फत जाडुटोणा किंवा भोंदुगिरी केली जात नाही. हे भगत स्वच्छ व निर्मळ असे व्यक्तीमत्व असणारे भगत असतात. पारधी समाजातील देवाची पूजा विधी करण्यासाठी (धर्मगुरु) असतात. त्यांना पारधी भाषेत जोखाया म्हणून ओळखले जातात. पारधी समाजाची देवाची पुजा जोखायांच्या हस्ते केली जाते.

३) पारधी समाजातील आडनावे :-

- १) पवार - कुमाषा, नवापुया, नेमाळया, कळतीखाया, दुधाया
- २) साळुंके - वडाया, माव्या, नवापुया, सातचारण्या, करक्या, वांदरहीया, गोधाया
- ३) चव्हाण - चामक्या, पिंणाषा, खळवया, काठोक्या, मधल्या, कटक्या, लेंढावाला, वाघलावाला, दुल्लावाळा, बताफा, दखण्या, कावळया
- ४) सुर्यवंशी - उखाया
- ५) दाभाडे - दाभाडे, शेल्या, उखाया, ठेंगावाला, उमतावाला

- ६) सोनवणे - भाल्या, सातचारण्या
- ७) माळे, तिव, शिसोदे, मापुया
- ४) पारधी समाजातील देवस्थान :-
- १) उखई माता - सिरामगड
- २) सप्तशृंगी माता - वर्णीगड
- ३) पावापती - पावागड
- ४) मेलडी - मईलागड
- ५) चौकडी - हिमालय पर्वत
- ६) खोडीयार माँ - मोटेल (गुजरात)
- ७) माहेला - बिकानेर
- ८) मवायसाहेब - अहमदाबाद
- ९) माऊली - दहेगाव
- १०) खखत - देवमोगरा

इत्यादी ठिकाणी आदिवासी पारधी समाजाचे देवस्थान व कुलदैवत आहे.

५) प्रथा व परंपरा :-

आदिवासी पारधी समाजामध्ये पूर्वीपासून ते आजतागायत पंचायत आहे. त्या पंचायतमध्ये समाजातील लोकांची निवड पंचायत मध्ये केली जाते. त्या पंचायतीमध्ये ठराविक जेष्ठ लोकांची पंच निवड केली जाते. त्या पंचांना सर्व निर्णय घेण्याचा अधिकार असतो. समाजातील लोकांमधील काही व्यक्तींनी गैरवर्तन केले किंवा समाजाविरोधात कार्य केल्यास त्या व्यक्तीला जात पंचायत मधील पंच लोक शिक्षा (दंड) देतात. ती प्रथा आजही काही भागात अवलंब केला जातो.

तसेच वडीलोपार्जित देवीच्या पुजेसाठी बोकडाचा बळी दिला जातो. पुजेसाठी समाजातील लोक जमतात. सगे सोयरे, नातेवाईक जमतात व जेवणाचा एकत्र आनंद

घेतात. त्या पूजेच्या ठिकाणी विवाह विषयी किंवा गोष्टींची चर्चा करुन आपआपसात झालेले मतभेद विसरुन गोडीगुलाबीने राहण्यास पसंत करतात.

६) आदिवासी पारधी समाजातील बोलीभाषा :-

आदिवासी पारधी समाजाची मुळ भाषा पारधी आहे. बोलीभाषे मध्ये अहिराणी, मराठी, हिन्दी, पारधी हया भाषांचा समावेश आहे.

७) आदिवासी पारधी समाजाचा जंगलात असतांनाचा पोशाख :-

पारधी समाजातील लोक जंगलात राहत असतांना त्यांच्या अंगावर परीपूर्ण कपडे राहत नव्हते.

८) पारधी समाजाचा आधुनिक काळानुसार पोशाख :-

पारधी समाजामध्ये आधुनिक काळानुसार शिक्षणाचा दर्जा उंचावला आहे. उच्चशिक्षात झालेले असल्यामुळे पोशाखामध्ये शर्ट पॅन्ट, टी शर्ट, जिन्स पॅन्ट इत्यादी पोशाख म्हणून वापरतात.

समाज एकत्र येण्यासाठी समाजातील काही लोक कार्यक्रम किंवा मेळावा आयोजित करतात. त्या कार्यक्रमात किंवा मेळाव्यात समाज एकत्र करुन समाजातील लोकांना मार्गदर्शन केले जाते. मेळाव्यामध्ये विविध प्रकारच्या शासकिय योजनांची माहिती दिली जाते. विवाह नोंदणी केली जाते. समाज

जागरूक झाला पाहिजे. समाजात एकोबा राहीला पाहिजे. समाजातील काही लोकांवर अन्याय होत असेल तर अन्याय झालेल्या लोकांना मेळाव्या मार्फत मदत केली जाते. त्या अन्यायास प्रतिउत्तर देण्यासाठी संघटना मार्फत ते कामकाज केले जाते व त्या व्यक्तीला न्याय मिळेपर्यंत संघटना व समाज त्या व्यक्तीच्या पाठीशी राहते म्हणुन समाजातील लोक एकत्र येण्यासाठी सांस्कृतिक कार्यक्रम व मेळावा आयोजित करणे गरजेचे आहे असे मत आदिवासी पारधी समाजातील काही लोकांचे आहे.

संदर्भ :-

- १) <http://www.loksatta.com/daily/२००९०२२२/nag.१८.htm>
- २) <http://www.esakal.com/esakal/२०१००१०९/५६४८१९९४२२६६७३९१५३०.htm>
- ३) <http://www.loksatta.com/lokang-news/marathi-book-review-१७-११२१९१०/>
- ४) <http://www.maharashtratimes.indiatimes.com/articleshow/misid-८९८०२१८.prtage-१.cms>
- ५) http://mr.wikipedia.org/w/index.php?title=पारधी_समाज&oldid=१४७८८२४

शरीराच्या वजनावर व्यायाम व आहाराचा होणारा परिणाम

डॉ. माणिक राठोड

संशोधन मार्गदर्शक

एम.एस.एम.शारीरिक शिक्षण महाविद्यालय औरंगाबाद .

संतोष बडगुजर

संशोधक

(शा. शि) एम. फील सेट- नेट

गोषवारा

संशोधन पत्रकासाठी विषय शरीराच्या वजनावर व्यायाम व आहाराचा होणारा परिणाम. हि समस्या परीक्षासाठी घेतली असून परीक्षासाठी खालील तीन परिकल्पना घेतल्या आहेत. नियमित धावणे व चालणे व्यायाम प्रकार केल्यास शरीराच्या वजनावर परिणाम होतो, दैनंदिन आहारावर नियंत्रित ठेवल्यास शरीराच्या वजनावर परिणाम होतो व नियमित धावणे व चालणे तसेच दैनंदिन आहारावर नियंत्रित ठेवल्यास शरीराच्या वजनावर परिणाम होत नाही.

नमुना म्हणून मी स्वतःला घेतले असून जेणेकरून शरीरात होणारे बदल स्वतः अनुभवता येईल. आठ सप्ताहाच्या कार्यक्रम आखून मी दैनंदिन आहारामध्ये घेतला जाणारे जास्त प्रमाणात वसा मी वर्ज केला. आहारात कमी प्रमाणात कर्बोदके असणारे पदार्थ मोड आलेले अन्न. प्रथिनेयुक्त आहार, हिरव्या पालेभाज्या, फळे व त्यांचा रस इ. घटकाचा आहारात कटाक्षाने समावेश

केला. आठ आठवड्यांचा शारीरिक व्यायामाचा कार्यक्रमाची आखणी केली त्या अंतर्गत कामाच्या व्यापामुळे मी रोज संध्याकाळी चाळिस मिनिटे मध्यमगतीने धावणे, चालणे इ. शारीरिक हालचाली नियमित करत राहिलो. व नियमित मी शरीराचे वजन तपासणी करत राहिलो. आठ सप्ताहानंतर माझे वजन ९७. ५ कि. ग्रपासून ८६ कि. ग्र कमी झाले व बी.एम.आय २८.९८ अधिक वजन ते २४.८६ सामान्य झाला. शरीरातील अतिरिक्त चर्बीपासून मुक्तता होऊन शरीर हलके वाटू लागते दैनंदिन जीवनात उस्फूर्तता येते व व्यायामाची गोडी लागते.

प्रस्तावना

लढूठपणा हि केवळ बाह्य स्वरूपी वाटणारी समस्या नाही तर ती आरोग्यसह हानिकारक आहे. तथापि वजन कमी करणे चांगले दिसण्यासाठी नाही तर ते चांगले स्वास्थ्य राखण्यासाठी आरोग्यदायी राहण्यासाठी आणि एक निरोगी तसेच आरामदायी आयुष्य जगण्यासाठी वजन नियंत्रित असणे आवश्यक आहे.

लठपणा म्हणजे शरीरात चरबीचा अतिरिक्त साठा २५ टक्क्यापेक्षा जास्त पुरुष व ३० टक्क्यापेक्षा जास्त चरबीचा साठा असल्यास लठ व्यक्ती मानले जाते. आज जगातील १२ टक्के लोक लठपणाने त्रस्त आहे. त्यात महिलांचे प्रमाण जास्त आहे. त्यामुळे मधुमेह स्रदयविकाराचे आजार आणि काही प्रकारचे कर्करोगाला बळी पडतात. आधुनिकरण, शारीकरण, आणि प्रक्रिया केलेले अन्नपदार्थ त्यांचे जागतिकरण या काही गोष्टीमुळे माणसामध्ये वजन वाढण्याचे प्रमाण वाढत आहे. काही माणसाचे मेटॉबॉलिसम दर कमी असल्यास घेतलेले अन्न पचत नाही. त्यामुळे शरीराचे वजन वाढते. मध्यमवयीन पुरुषाचे मैदानी खेळ खेळणे बंद झाल्यावर वजन वाढण्याचे तक्रार आहे. सध्या मानवाचे दैनंदिन जीवन अधिक आरामदायी झाले आहे त्यामुळे घेतलेल्या केलरी ज्वलन होत नाही. तसेच खेळ व्यायाम या गोष्टीकडे माणसाने लक्ष्य देणे टाळले आहे. व त्याउलट आहारामध्ये जास्त केलरीयुक्त आहार घेत आहे परिणामी वजन वाढून अनेक रोग व्याधी वाढत जात आहे. भविष्यात हि समस्या वाढत जाईल हा धोका लक्ष्यात घेता माणसाने आपल्या दैनंदिन वाईट सवयी

बदलून दररोज नियमित व्यायाम व खाण्यापिण्याच्या सवयी बंद कराव्यात व वाढलेले वजन नियंत्रित करून आपले शरीर स्वस्थ ठेवावे व रोग व व्याधीपासून दूर राहावे.

परिकल्पना-

- नियमित धावणे व चालणे व्यायाम प्रकार केल्यास शरीराच्या वजनावर परिणाम होतो.
- दैनंदिन आहारावर नियंत्रित ठेवल्यास शरीराच्या वजनावर परिणाम होतो.
- नियमित धावणे व चालणे तसेच दैनंदिन आहारावर नियंत्रित ठेवल्यास शरीराच्या वजनावर परिणाम होत नाही.

नमुना-

प्रस्तुत प्रयोगात्मक संशोधनामध्ये नमुना म्हणून मी स्वतःची निवड केली आहे. जेणेकरून व्यायाम व दैनंदिन आहार यावर नियंत्रण ठेऊन शरीरात होणारे बदल मला स्वतःला समजतील व संशोधन अहवाल अधिक वैध्य ठरेल.

संशोधन कार्यपद्धती -

प्रस्तुत संशोधन पत्रकांतर्गत शरीराच्या वजनावर व्यायाम व आहाराचा होणारा परिणाम अभ्यासण्याचे योजिले आहे. नमुना म्हणून मी स्वतःला घेऊन

जणू प्रत्यक्ष होणारा परीणाम अनुभवता येईल. माझे आताचे वजन ९७.५ कि. ग्र तर उंची १८६ से. मी वय ३२ वर्ष आहे. व माझा बी. एम. आय २८. . १८ असून अधिक वजनगटामध्ये मोडतो. मी दैनंदिन आहारामध्ये घेतला जाणारे जास्त प्रमाणात वसा मी वर्ज केला. आहारात कमी प्रमाणात कर्बोदके असणारे पदार्थ मोड आलेले अन्न. प्रथिनेयुक्तआहार, हिरव्या पालेभाज्या, फळे व त्यांचा रस इ. घटकाचा आहारात कटाक्षाने समावेश केला. आठ आठवड्यांचा शारीरिक व्यायामाचा कार्यक्रमाची आखणी केली त्या अंतर्गत कामाच्या व्यापामुळे मी रोज संध्याकाळी चाळिस मिनिटे मध्यमग तीने धावणे, चालणे इ. शारीरिक हालचाली नियमित करत राहिलो. व नियमित मी शरीराचे वजन तपासणी करत राहिलो. सुरुवातीला घेतलेले मोजमाप तक्ता.

वजन उंची बी. एम. आय शेरा

९७. ५कि. ग् १८६से. मी २८. १८
अधिकवजन

चार सप्ताहाच्या समाप्तीनंतर घेतलेलं
मोजमाप

वजन उंची बी. एम. आय शेरा

९३कि.ग्र १८६से.मी २६.८८ अधिकवजन

सहा सप्ताहाच्या समाप्तीनंतर घेतलेलं
मोजमाप

वजन उंची बी. एम. आय शेरा

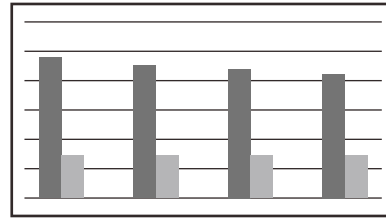
९०कि.ग्र १८६से.मी २६. १ अधिकवजन

आठ सप्ताहाच्या समाप्तीनंतर घेतलेलं
मोजमाप

वजन उंची बी. एम. आय शेरा

८६कि.ग्र १८६से.मी २४.८६ सामान्य
वजन गट

**तक्ता वजन व बी.एम.आय नुसार आठ
सप्ताह दरम्यान चड उतार खालील
प्रमाणे**

९७.५कि.ग्र/BM/२८.८९३कि.ग्र/BM/२
६.८८९०कि.ग्र/BM/२६.१८६कि.ग्र/B
M/२४.८६

चर्चा संवाद

वरील व्यक्ती अभ्यास विषय शरीराच्या वजनावर व्यायाम व आहाराचा होणार परिणाम यासाठी तीन परिकल्पना परीक्षणासाठी घेतल्या होत्या. नियमित धावणे व चालणे व्यायाम प्रकार केल्यास शरीराच्या वजनावर परिणाम होतो, दैनंदिन आहारावर नियंत्रित ठेवल्यास शरीराच्या वजनावर परिणाम होतो व नियमित धावणे व चालणे तसेच दैनंदिन आहारावर नियंत्रित ठेवल्यास शरीराच्या वजनावर परिणाम होत नाही या होत्या आठ आठवड्यांनंतर घेतलेल्या मोजमाप परिमाण नुसार सुरुवातीला नमुन्याचे घेतलेले वजन ९७. ५कि.ग्र व बी. एम. आय. २८. १८ असून अधिक वजनाच्या गटात मोडत होता. वरील संशोधन कार्यपद्धतीमध्ये सांगितल्याप्रमाणे दैनंदिन व्यायाम धावणे, चालणे व आहारात बदल करून आठ सप्ताहांनंतर नमुन्याचे घेतलेले वजन ८६कि.ग्र व बी. एम. आय २४. ८६ आला असून अधिक वजनाच्या गटातून सामान्य वजनाच्या गटात मोडला आहे. परीक्षणासाठी घेतलेल्या पहिल्या दोन परिकल्पना ०. ५ नुसार सार्थक ठरलेल्या आहेत. व तिसरी परिकल्पना सार्थक ठरलेली नाही. व्यक्तीअभ्यास वृ शरीराच्या वजनावर व्यायाम व आहाराचा सार्थक

परिणाम होतो हे सिद्ध झाले आहे.

निष्कर्ष

वरील प्रस्तुत संशोधन पत्रकात अंतर्गत शरीराच्या वजनावर व्यायाम व आहाराचा होणारा परिणाम अभ्यासण्याचे योजिले होते . नमुना म्हणून मी स्वतःला घेऊन जणू प्रत्यक्ष होणारा परीणाम अनुभवता येईल असा मानस होता घेतलेल्या परिकल्पना परीक्षणासाठी घेतल्यावर असे निदर्शनात आले कि शरीराच्या वजनावर व्यायाम व दैनंदिन आहारामध्ये बदल केल्यास शरीराचे वजन कमी होते त्यामुळे शरीरातील अतिरिक्त चरबीचा साठा कमी होतो आणि अधिक वजनामुळे होणार्या रोग आणि व्याधींपासून कायमची मुक्तता होऊन शरीर हलके वाटू लागते दैनंदिन जीवनात उस्फुर्तता येते व व्यायामाची गोडी लागते. वरील अभ्यास माध्यमातून असे निर्देश देऊ इच्छितो कि विविध वयोगताती पुरुष, महिला, मुले, मुली यांनी वरील संशोधन पत्रकातील वापरलेली पद्धत काटेकोरपणे पालन केल्यास निश्चित त्याचे वाढलेले वजन कमी होईल.

संदर्भ साहित्याचा आढावा

- रूनींग एन्ड वॉल किंग गुईडस्नॅ पते १९८९
- फूड्स एन्ड नुट्रीशन अनिता टूल

१९९६	अँगगग नलगन २०१०
• दलॉग वलक रलरुड डेकडन १९९९	• टेस्ट डुक ऑफ नुद्रीशन वलदुड अँडडी. डी. रलव२०१०
• डरेथॉन ऑफ डुडरुल-ऑनडलंगड, ऑनीहद डलएलड २००३	• ड्रेसेंटक नुडलेऑ ऑफ नुद्रीशन ऑन डडलू एडुडन, इनडुडकडुनलड, सुडवहनऑसल, २०१२
• नुद्रीशन हेल्थ डुरुडेशनल हँड डुक रॉनीऑेनुड २००६	• दर नवलक रन डेथुड ऑेडगुललव २०१६
• टेस्ट डुक ऑफ डूडस, नुद्रीशन एनुड डलडदुरीकस डेगून आर. एड २००ॢ	
• नुद्रीशन डुरुड ऑुलडेर एनुड एडुलतस	

माध्यमिक स्तरातील खेळाडू मुली व इतर मुलींच्या
शैक्षणिक कार्यमानाचा तुलनात्मक अभ्यास

सावन महाजन

के.सी.ई. सोसायटीचे
शिक्षणशास्त्र आणि शारीरिक शिक्षणशास्त्र
महाविद्यालय, जळगाव

प्रा. निलेश जोशी

के.सी.ई. सोसायटीचे
शिक्षणशास्त्र आणि शारीरिक शिक्षणशास्त्र
महाविद्यालय, जळगाव

प्रस्तावना

सध्याचे युग हे अत्यंत धावपळीचे युग आहे. सर्वजन कोणत्या ना कोणत्या गोष्टींच्या मागे धावत आहेत आणि त्यात त्यांनी आपल्या पाल्यांना सहभागी करून घेतल्याचे चित्र आपल्या आजूबाजूला दिसत आहे. सकाळी उठल्यापासून शाळा, विविध विषयातील शिकवणी, गृहपाठ, पर्यायाने परिक्षाची टक्केवारी यामुळे विद्यार्थी धावत असतो. या सर्व पळापळीमध्ये किशारवयीन मुलांचे कुठेतरी नुकसान होत आहे, असे जाणवते. शारीरिक शिक्षण व क्रीडा हे मुलांच्या सर्वांगीण विकासाचे माध्यम आहे आणि आपला पाल्य माध्यमिक स्तरावर शिकायला लागला की सर्वप्रथम याच माध्यमास अटकाव करण्यात येतो आणि त्यासाठी कारण दिले जाते खेळल्याने अभ्यासावर विपरीत परिणाम होतो. याचसर्व पार्श्वभूमीचा विचार करता संशोधक विद्यार्थ्यांनी या संदर्भात अभ्यास करण्याचे निश्चित केले आहे.

संशोधनाची उद्दिष्टे

१. माध्यमिक स्तरातील खेळाडू मुलींच्या शैक्षणिक कार्यमानाचा अभ्यास करणे.
  २. माध्यमिक स्तरातील इतर मुलींच्या शैक्षणिक कार्यमानाचा अभ्यास करणे.
  ३. माध्यमिक स्तरातील इतराव खेळाडू मुलीमुलींच्या शैक्षणिक कार्यमानाचा तुलनात्मक अभ्यास करणे.
- परिकल्पना

शून्य परिकल्पना

माध्यमिक स्तरातील खेळाडू मुली व इतर मुलींच्या शैक्षणिक कार्यमानात कोणत्याही फरक आढळून येणार नाही.

संशोधनाची व्याप्ती

१. संशोधनाची व्याप्ती ही जळगाव शहरात राहणाऱ्या मुलींपुरती मर्यादित ठरविण्यात आली आहे.
२. संशोधनाची व्याप्ती नंदिनीबाई वामनराव मुलींची शाळा, जळगाव येथील ८ वी व ९ वी या वर्गाकरीता आहे.

३. संशोधनाची व्याप्ती प्रथम घटक चाचणीच्या गुणांपुरती मर्यादित ठरविण्यात आली.

संशोधनाच्या मर्यादा

१. विद्यार्थ्यांचा बुध्ययांक
२. विद्यार्थ्यांचे कौटूंबिक व सामाजिक वातावरण

संशोधनाच्या पध्दती

सदर संशोधनासाठी नमुना निवड ही वर्ग आठवी व नववी, नंदिनीबाई वामनराव मुलींची शाळा जळगाव येथून यादूच्छीक पध्दतीने करण्यात आली. यासाठी ४६ खेळाडू मुली व ४६ इतर मुली अशा एकूण ९२ मुलींची निवड केली.

चले

१. स्वतंत्र चले अ) खेळाडू मुली
ब) इतर मुली
२. आधार चले अ) मुलींचे शैक्षणिक

कार्यमान

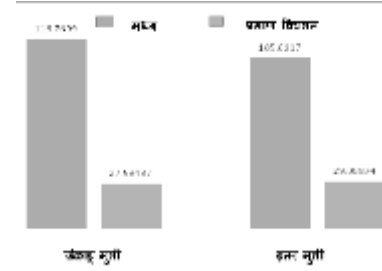
साधने व तंत्रे

मुलींचे शैक्षणिक कार्यमान जाणून घेण्यासाठी त्यांच्या प्रथम घटक चाचणीचे गुण लेखी स्वरूपात गोळा करण्यात आली.

सांख्यिकी पध्द

मिळालेला माहितीचा अभ्यास व पृथ्थ: करण करण्यासाठी मध्य, प्रमाण विचलन व टी. परिक्षीकेचा वापर करण्यात आला.

निकाल व चर्चा

तक्ता

	विद्यार्थीनींची संख्या	मध्य	प्रमाण विचलन	मध्य फरक	स्वधीनता मात्रा	टी परीक्षीका मूल्य
खेळाडू मुली	४६	११६.७६०९	२७.५३४३७	११.७३९१३	९०	१.९८८
इतर मुली	४६	१०५.०२१७	२९.०८८७४			

सार्थक फरक आढळला.

संकलित माहितीप्रमाणे खेळाडू मुलींना एकूण १६० गुणांच्या प्रथम घटक

चाचणीमध्ये सरासरी ११६.७६ गुण मिळाले.

* खेळाडू मुलींना मिळालेल्या गुणांचे

प्रमाण विचलित २७.५३ एवढे होते.

* संकलित माहितीप्रमाणे इतर मुलींना एकूण १६० गुणाचा प्रथम घटक चाचणीमध्ये सरासरी १०५.०२ गुण मिळाले.

* इतर मुलींना मिळालेल्या गुणांचे प्रमाणे विचलित २९.०८ एवढे होते.

परिकल्पना पडताळणी

संकलित माहितीचेटी परिक्षिका वापरून पृथक्करण केल्यानंतर असे आढळून आले, खेळाडू मुलींचे शैक्षणिक कार्यमान हे इतर मुलींच्या शैक्षणिक कार्यमानापेक्षा चांगले आहे. वरील पृथक्करणाच्या आधारे संशोधक विद्याथ्याने मांडलेली "माध्यमिक स्तरातील खेळाडू मुली व इतर मुलींच्या शैक्षणिक कार्यक्रमात कोणताही फरक आढळून येणार नाही" हि शुन्य परिकल्पना अमान्य करण्यात आली.

निष्कर्ष

वरील अभ्यास व निकालावरून असे स्पष्ट होते की, जळगाव शहरातील माध्यमिक स्तर वर्ग आठवी व नववीमध्ये खेळाडू मुलींचे शैक्षणिक कार्यमान हे इतर मुलींच्या शैक्षणिक कार्यमानापेक्षा वरचढ आढळले.

जेव्हा की शैक्षणिक वर्षाच्या सुरवातीचा काळ हा जिल्हा क्रीडा कार्यालय आयोजित अनेकस्पर्धांनी गजबजलेला असतो. सर्वत्र खेळाचा सराव व स्पर्धा असे क्रीडामय वातावरण असते. असे असून देखील मुलींचे शैक्षणिक कार्यमान पाहता, असे नमूद करावेसे वाटते की, शारीरिक शिक्षण व क्रीडा यांच्या अभ्यासावर विपरीत परिणाम न होता उलटपक्षी ते अभ्यासासाठी सहाय्यक ठरते.

**MULTI CULTURAL ASPECTS OF
GEOGRAPHY**

Dr. B. S, Patil

Assit. Prof., Head, Dept. of Geography

Abstract

Geography is the study of the earth and the people in it. The word geography literally means 'earth writing,' and that is what many geographers do: they write about the earth, and how people change the earth, and how the earth changes people. There are literally thousands of cultures on Earth today and each contributes to global diversity. Multicultural geography examines the cultural values, practices, discursive and material expressions and artefacts of people, the cultural diversity and plurality of society, and how cultures are distributed over space, how places and identities are produced, how people make sense of places and build senses of place, and how people produce and communicate knowledge and meaning.

Introduction

Geography literally means "earth description." It seeks to describe and explain the distribution of phenomena that characterize

our planet's surface. In so doing, geography seeks answers to questions that include:

- Where are things located?
- Why are they there?
- What is their significance?
- What is a particular location or region like?
- How and why are some places on Earth alike or different from others?

All told, an amazing variety of attributes characterize our planet. They include physical features such as climates, landforms, and natural vegetation. They also include human beings, their attributes, and their works-such as cities, towns, agriculture, transportation systems, and industries.

Culture

Culture is the collection of behaviors and traditions of a group of people. it reflects standards of value or suggests a level of sophistication. Others think of culture as artistic and intellectual pursuits.

Geographers, however, favor a broader definition that includes the total way of life of a group of people. A total way of life consists of institutions, attitudes, values, beliefs, and technologies. According to George O. Carney, there are six dominant characteristics that embody the substance of a culture. First, culture distinguishes humans from other animals. Second, culture is learned and therefore is not a biological phenomenon. Third, culture binds people together through a shared set of values, habits, ideas, beliefs, and customs. Fourth, culture serves as a filter or lens through which people interpret their experiences in life. Fifth, culture shapes the ways in which people produce artifacts and mentifacts including the tangible and intangible. Sixth, there is a difference between culture as a collective body and cultures, the parts of a totality. Carney noted that culture is represented by everyday lifestyles. For example, in some cultures it is customary for a bride to wear white on her wedding day, while in other cultures, a bride wears red.

Culture, the total way of life that characterizes a group of people, is one of the most

important things that geographers study. One reason for the existence of so many cultures is that there are so many ways that Earth's 6.3 billion people can be culturally different. Specifically, a culture consists of numerous cultural components (see chart below) that vary from one culture group to the next.

For example, language is a cultural component. While some cultural communities use English, others speak Spanish, Japanese, Arabic, or another of the thousands of languages spoken today. Religion is another cultural component, and there are hundreds (if not thousands) of ways that different culture groups practice and are characterized by that trait. Likewise, there is a world of cultural differences with respect to technology and medicine, economic and agricultural activity, and modes of architecture and transportation. Moreover, cultural communities may differ in their dress, grooming, music, cuisine, dance, sport, etiquette, and other cultural components, all of which make for a culturally diverse world.

Cultural geography

Cultural geography involves

studying how the physical environment interacts with the traditions of people. Cultural Geography is a subfield of Human Geography which focuses “upon the patterns and interactions of human culture, both material and non-material, in relation to the natural environment and the human organization of space” (Cosgrove 1994).

Cultural geography has long been a core component of the discipline of geography, though how it has been conceived, its conceptual tools, and the approach to empirical research has changed quite markedly overtime.

In the late 19th century, cultural geography sought to compare and contrast different cultures around the world and their relationship to natural environments. This approach has its roots in the anthropogeography of Friedrich Ratzel and, in common with anthropology, it aimed to understand cultural practices, social organizations, and indigenous knowledges, but gave emphasis to people’s connections with and use of place and nature (see landschaft). This form of cultural geography

was adopted, extended, and promoted in North American geography in the early 20th century, especially through the Berkeley School and Carl Sauer. They were particularly interested in how people adapted to environments, but more particularly how people shaped the landscape through agriculture, engineering, and building, and how the landscape was reflective of the people who produced it.

While this form of cultural geography is still practised, it was challenged in the 1980s by new thinking that created what has been termed ‘new cultural geography’, which led to a broader cultural turn in the discipline. During this period, cultural geographers started to engage with new theoretical ideas within social theory, including humanism, structuralism, post-structuralism, postmodernism, and post-colonialism, recasting cultural geography in a number of significant ways. Most crucially, culture itself was conceived as a fluid, flexible, and dynamic process that actively constructs society, rather than simply reflecting it.

Multicultural aspects of

Geography

Multicultural aspects of geography is probably is therefore best characterized as a living tradition of disagreements, passions, commitments and enthusiasms and best understood as a 'style of thought' interested in expanding and illuminating diverse geographies.

Some of the main themes that were incorporated into 'new' cultural geography were: colonialism and post-colonialism; postmodernism; popular culture and consumption; gender and sexuality; 'race', anti-racism and ethnicity; ideology; language; and media. 'New' cultural geographers also drew on a diverse set of theoretical traditions, including Marxist political-economic models, feminist theory, post-colonial theory, post-structuralism and psychoanalysis.

A culture region is a portion of Earth's surface that has common cultural elements. Identifying and mapping culture regions are significant tasks because they show us where particular culture traits or cultural communities are located.

The concept of culture region

serves roughly the same educational purpose as that of historical period. When teaching world history, for example, the subject is commonly divided into time segments that might be labeled The Neolithic Revolution, The Cold War Era, and so forth. The purpose of these arbitrary divisions is to make world history more comprehensible by dividing it into periods that have common themes. Similarly, the purpose of regions (which also are arbitrary) is to make geography—or cultural geography, in this case—more comprehensible by dividing the world into areas that have something in common.

Culture regions, like cultures themselves, display considerable variety. For starters, any number of cultural components may be used to define culture regions. A map of world religions, for example, includes a shaded area in South Asia where Hinduism is dominant (see Fig. 2). That is a culture region based on a single cultural component, as are each of the other shaded areas on that map. Similarly, a language map of Europe would show a shaded area where Basque is dominant (see Fig. 3). That also would be a

culture region based on a single cultural component. In contrast, if you were teaching about Japan, you might ask your students to go down the list of cultural components and characterize the Japanese culture region with respect to religion, language, architecture, cuisine, and so forth. For comparison's sake, you might then compare that list to the U.S. culture region, or to the Mexican culture region, or the culture region of some other country. Culture regions differ greatly in size. Some are exceedingly large, like the Islamic culture region that encompasses millions of square miles of North Africa and Southwest Asia. Some are very small, like Spanish Harlem, which encompasses about two square miles of Manhattan. Many others are of intermediate size, like the Corn Belt, which occupies a portion of the midwestern United States.

Culture regions can be found in urban, suburban, or rural settings. Many cities contain ethnic neighborhoods. Basically, these are urban culture regions whose borders are defined by the locations of specific cultural communities. Different cities

around the world have ethnic mixes.

Some of the main cultural phenomena studied in multicultural geography include language, religion, different economic and governmental structures, art, music, and other cultural aspects that explain how and/or why people function as they do in the areas in which they live.

Cultural landscapes are also important because they link culture to the physical environments in which people live. This is vital because it can either limit or nurture the development of various aspects of culture. For instance, people living in a rural area are often more culturally tied to the natural environment around them than those living in a large metropolitan area. This is generally the focus of the "Man-Land Tradition" in the Four Traditions of geography and studies human impact on nature, the impact of nature on humans, and people's perception of the environment.

Cultural geography developed out of the University of California, Berkeley and was led by Carl Sauer. He used landscapes as the defining unit

of geographic study and said that cultures develop because of the landscape but also help to develop the landscape as well.

conclusion

Multicultural geography has developed to examine the broad range of ways in which culture evolves and makes a difference to everyday life and places. Studies have examined the cultural politics of different social groups with respect to issues such as disability, ethnicity, gender, race, sexuality, and how the processes and practices of othering, colonialism, imperialism, nationalism, and religion shape the lives of people in different locales and contexts fostering senses of belonging and exclusion. Others have looked at how culture is reflected and mediated through representations such as art, photography, music, film, and mass media, and material cultures such as fashion, food, heritage, and memorials/monuments, as well as the practices of creating knowledge and communicating through language. More recently still, a move towards non-representational theory has developed the focus beyond

representations. Through the cultural turn, there has also been a move to explore how culture intersects with other forms of geographical inquiry such as the economic and political, arguing that these domains are deeply inflected and shaped by cultural processes (see cultural economy). Consequently, multicultural geography is one of the most vibrant fields in human geography today.

References

- https://researchguides.dartmouth.edu/human_geography/cultural
- <https://www.thoughtco.com/overview-of-cultural-geography-1434495>
- <https://merlepatchett.wordpress.com/2010/09/03/cultural-geography/>
- <https://study.com/academy/lesson/human-cultural-geography-definition-characteristics-studies.html>
- <https://www.e-education.psu.edu/geog571/node/385>
- <https://www.tandfonline.com/toc/rscg20/current>
- <http://www.p12.nysed.gov/ciai/socst/grade3/geograph.html>

***